

**BAĞIMSIZLIKTAN SONRA AZERBAYCAN'IN
YAŞADIĞI İKTİSADİ DÖNÜŞÜM SÜRECİ
VE BUGÜN VARILAN NOKTA**

SARVAR GURBANOV

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ESKİŞEHİR-2005

BAĞIMSIZLIKTAN SONRA AZERBAYCAN'IN YAŞADIĞI
İKTİSADİ DÖNÜŞÜM SÜRECİ VE BUGÜN VARILAN NOKTA

Sarvar Gurbanov

YÜKSEK LİSANS TEZİ
İktisat Anabilim Dalı
Danışman: Prof. Dr. C.Necat Berberoğlu

Eskişehir
Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ağustos 2005

YÜKSEK LİSANS TEZ ÖZÜ**BAĞIMSIZLIKTAN SONRA AZERBAIJAN'IN YAŞADIĞI İKTİSADİ DÖNÜŞÜM
SÜRECİ VE BUGÜN VARILAN NOKTA**

Sarvar Gurbanov
İktisat Anabilim Dalı
Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ağustos 2005
Danışman: Prof.Dr. C.Necat Berberoğlu

Azerbaycan ekonomisi 1990 yılında SSCB'nin dağılmasından ve 1991 yılında bağımsızlığını kazanmasından sonra büyük bir ekonomik bunalımla karşı karşıya kalmıştır. Bağımsızlığının ilk yıllarında dört sene süren ve ekonomik yapının tamamını kapsayan bir ekonomik küçülmeye karşı karşıya kalmış ve göstergelerinde sürekli azalma trendi gözlenmiştir. Ekonomik problemlere çözüm arayışları sonucunda uygulanan politikalarla 1996 yılından itibaren Azerbaycan ekonomisi tekrar büyüme sürecine girmiştir. Uluslararası şirketlerle imzalanan anlaşmalar Azerbaycan petrol kaynaklarının dünya pazarlarına ulaşmasını sağlamış, ülke ekonomisine önemli kazanımlar sağlayacak bir çok ticari ortaklık kurulmuştur. Daha sonra özellikle uluslararası organizasyonlarla yapılan işbirliği çerçevesinde enflasyon önemli ölçüde yenilmiş ve makro ekonomik istikrar sağlanmıştır. Bugün ise Azerbaycan özellikle Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattıyla dünya pazarlarına petrolünü pazarlayarak önümüzdeki birkaç yıl içerisinde yıllık %20 büyümeyi hedefleyen bir ülke haline gelmiştir. Ayrıca petrolden elde edilen gelirle ekonomi için önemli sakınca doğuran "Hollanda Sendromu"na çözüm bulunmaya çalışılmış, bu amaçla oluşturulan "Petrol Fonu"ndan diğer sektörlerin gelişimi için daha fazla kaynak ayrılması amaçlanmıştır. Ekonominin vardığı istikrarla oluşan olumlu ortam sonucunda 2006 yılından itibaren Azerbaycan milli parası manat'ın yeniden değerlendirilmesi kararlaştırılmış ve döviz kurunda kalıcı istikrar hedeflenmiştir.

ABSTRACT

Azerbaijan economy came across very huge economic depression because of the separation from Soviet Union in 1990 and independence in 1991. In the beginning years of the independence, the economic crisis which covered whole economy shrank the growth and on the economic indicators decreasing was observed. As a result of looking for new remedies for economic problems, Azerbaijan economy started to grow again after 1996. To sign agreements with multi national companies provided Azerbaijan oil to reach world market and made it possible to gain important interests for country by building trade co-operation. Then especially agreements with international financial institutions, inflation was controlled widely and achieved the macro-economic stability. Today Azerbaijan is in a position of a country which is aiming to gain %20 growth rate for many subsequent years, especially because of marketing its oil to world markets by Baku-Tiflis-Ceyhan pipeline. Furthermore, with the income that is earned from oil sector Azerbaijan aims to find remedy for harmful effects of “Holland Syndrome”, and as a result of this purpose; improving non-oil sectors—arranged a source of reserve named by “Oil Fund”. Because of macro-economic stability that economy has reached, Azerbaijan government decided the denomination of the national currency after 2006 and permanent stability of exchange rates.

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Sarvar Gurbanov'un "Bağımsızlıktan sonra Azerbaycan'ın Yaşadığı İktisadi Dönüşüm Süreci ve Bugün Varılan Nokta" başlıklı tezitarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmenliğinin ilgili maddeleri uyarınca, İktisat Anabilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

Adı Soyadı**İmza**Üye (Tez Danışmanı) : **Prof.Dr. C.Necat Berberoğlu**

Üye :.....

Üye :.....

Prof.Dr. Nurhan Aydın
Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Azerbaycan SSCB'den ayrılıp kendi bağımsızlığını kazandıktan sonra, merkezi planlı ekonomi mirasına sahip olmasına rağmen piyasa ekonomisi şartlarında yeni bir ekonomik düzenle karşı karşıya kalmıştır. Bu durumda özellikle eski tecrübe ve politikaların yeni rejimde geçerli olmaması ve değişimin getirdiği belirsizlik Azerbaycan'a büyük bir ekonomik burhan ve önemli bir refah kaybı getirmiştir. İşte, bu açıdan bakıldığında Azerbaycan'ın geçirdiği dönüşüm süreci dikkate değer bir tecrübe sunacaktır. Bu tezdeki asıl amaç, Azerbaycan ekonomisinin bugün geldiği noktanın başarı sayılıp sayılmayacağından çok, bu süreç esnasında ne gibi ekonomik politikaların uygulandığını, bunların sonucunda hangi noktaya varıldığını ve iktisadi gelişmişlik anlamında kısa sayılabilecek bir sürede nelere nail olunduğunu gözler önüne sermektir.

Azerbaycan ekonomisine dair bilgiler bakımından sınırlı kaynakla karşı karşıya kalmak, tezin hazırlık aşamasında en önemli handikaplardan biri olmuştur. Dolayısıyla bu konuda yapılan bir çalışmanın bilimsel birikime yapacağı katkı ayrı bir önem arz etmekteydi. Uzun bir süreci tarihsel bir perspektifte bilimsel bir bilgi kaynağı haline getirmek önemli bir emek ve çaba gerektirdi.

Bu yüzden, bu tezin yazılması sırasında bana yol gösteren ve böyle bir tez konusu seçmeme yardımcı olan değerli hocam Prof.Dr. C.Necat Berberoğlu'na, tez yazım yönergesine uyumlu bir çalışma yapmamda her türlü bilgilerini benimle paylaşan Araştırma Görevlileri Seda hanım ve Fatih beye, bu süreçte beni sürekli destekleyen Enstitü Sekreteri Güven Tunçel beye ve ekibine, her zaman yanımda olan aileme, sevgisi ve coşkusuyla desteğini hep hissettiğim değerli arkadaşım Esra Erdoğan'a özellikle teşekkür etmek istiyorum.

Ayrıca Azerbaycan ekonomisi konusunda önemli çalışmalar yapan ve bu konuda bilgilerini benimle paylaşan Dr.Osman Nuri Aras'a, Nesimi Kamalov'a ve İlkin Sabiroğlu'na, minnettarlığımı bildiriyorum.

Sarvar Gurbanov

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT.....	iii
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
ÖZGEÇMİŞ.....	vi
TABLolar LİSTESİ.....	xii
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xiii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

BAĞIMSIZLIĞININ İLK YILLARINDA AZERBAYCAN EKONOMİSİ

1. SSCB DÖNEMİNDEKİ EKONOMİK DURUM.....	2
1.1 SSCB döneminde Azerbaycan ekonomisi.....	3
1.1.1 Milli Gelir, Halkın Geçim Seviyesi ve İşsizlik.....	3
1.1.2 Petrol.....	4
1.1.3 Tarım.....	7
1.1.3.1 Pamukçuluk.....	8
1.1.3.2 Tütüncülük.....	11
1.1.3.3 Üzümcülük.....	11
1.1.3.4 Çaycılık.....	13
1.1.3.5 Tahılcılık.....	14
1.2 SSCB sisteminin bağımsızlıktan sonra devam eden etkisi	14
1.2.1 Merkezi yönetimden kaynaklanan problemler.....	14
1.2.2 Savaşların neden olduğu darboğazlar.....	15
2. BAĞIMSIZLIĞININ İLK YILLARINA AİT EKONOMİK GÖSTERGELER (1990-1995)	16
2.1 Genel Sanayi Yapısı.....	17

2.2 Gayri Safi Yurtiçi Hasıla.....	22
2.3 Azerbaycan'da enflasyonun ortaya çıkışı.....	22
2.4 Döviz Kuru Sistemi ve Dış ticaret	23

İKİNCİ BÖLÜM

1994'TEN SONRAKİ DÖNEMDE AZERBAYCAN'IN ARAYIŞLARI

1. AZERBAYCAN'DA ENFLASYONA İLİŞKİN DEĞERLENDİRMELER.....	27
1.1 Enflasyon Oranının 1994'ten sonraki gelişim seyri	27
1.2 1994–1998 yılları arasında enflasyon oranı ve işsizlik.....	28
1.3 Uygulanan ekonomik politikalarının iyileşme sürecine katkıları.....	28
2 EKONOMİK PROBLEMLERE YÖNELİK ÇÖZÜM ARAYIŞLARI.....	30
2.1 IMF'yle ve Diğer Uluslararası Organizasyonlarla işbirliği.....	30
2.1.1 Uluslararası Para Fonu (IMF) ile ilişkiler.....	32
2.1.2 Azerbaycan'ın IMF'deki yeri.....	32
2.1.3 Azerbaycan'ın IMF'deki kotası ve Oygücü.....	33
2.1.4 Azerbaycan'ın IMF'le anlaştığı Birinci Program.....	34
2.1.5 Azerbaycan'ın IMF'le Anlaştığı İkinci Program.....	36
2.1.6 Azerbaycan'ın IMF'le Anlaştığı Üçüncü Program.....	39
2.2 Petrol ve Doğal Gaz Anlaşmaları.....	40
2.2.1 Genel değerlendirme.....	41
2.2.2 Petrol ve Gaz Anlaşmalarının Ekonomik Önemi.....	41
2.2.3 Petrol Sektörünün Getirileri.....	43
2.2.4 Petrol Sektörüne Bağımlılığın zararları.....	47
2.3 Özelleştirme.....	48
2.4 Doğrudan Yabancı Sermaye.....	49
2.5 Bankacılık.....	52
2.6 Döviz Kuru.....	55

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AZERBAYCAN'IN ULUSLARARASI İLİŞKİLERİ

1. RUSYA VE BAĞIMSIZ DEVLETLER TOPLULUĞUYLA İLİŞKİLERİ.....	56
1.1 Rusya ile İlişkiler.....	56
1.1.1 Rusya ile Hazar Sorunu.....	56
1.1.1.1 Sorunun Tarihsel Gelişimi.....	56
1.1.1.2 Sorunun Nedenleri.....	57
1.1.1.3 Azerbaycan'ın Soruna Yaklaşımı.....	58
1.1.1.4 Rusya'nın Soruna Yaklaşımı.....	60
1.1.1.5 Rusya'nın Petrol Anlaşmalarına Tepkisi.....	63
1.1.2 Rusya ile Ticari İlişkiler.....	65
1.2 Bağımsız Devletler Topluluğu'yla İlişkiler.....	66
1.2.1 Azerbaycan-Ermenistan İlişkileri	66
1.2.2 Azerbaycan-Gürcistan İlişkileri	67
1.2.3 Azerbaycan-Türkmenistan ilişkileri.....	71
1.2.3.1 Azerbaycan ile Türkmenistan arasında Kepez Problemi	71
1.2.3.1.1 Problemlili Bölge ve Türkmenistan'ın İddiaları.....	73
1.2.3.1.2 Azerbaycan'ın karşı iddiaları	74
1.2.3.1.3 Yatakların Taraflar İçin Önemi	75
1.2.3.1.4 Problemin çözümüne yönelik atılan adımlar.....	76
1.2.3.2 Azerbaycan-Türkmenistan arasındaki ekonomik ilişkiler.....	78
1.2.4 Azerbaycan-Kazakistan İlişkileri.....	78
2. AZERBAYCAN-TÜRKİYE ARASINDAKİ İLİŞKİLER.....	79
2.1 Azerbaycan'daki Türk Yatırımları	79
2.2 Azerbaycan'da Türk Müteahhitlik Hizmetleri	82

2.3 Azerbaycan'a açılan Türk EXIMBANK kredileri	82
2.4 Türk Firmalarının Azerbaycan'da Karşılaştığı Sorunlar.....	83
2.5 Azerbaycan ile İşbirliği İmkânları	84
2.6 Türkiye ile Azerbaycan Arasındaki Ticaret Hacmi.....	85
2.7 Azerbaycan-Türkiye ekonomik ilişkilerinde son gelişmeler.....	87
3. AZERBAYCAN-ABD İLİŞKİLERİ.....	87
3.1 Amerikan'ın Özgürlüklere Destek Yasası.....	88
3.2 Azerbaycan-ABD ekonomik ilişkileri.....	90
4. AZERBAYCAN-AB İLİŞKİLERİ.....	90
4.1 Azerbaycan-İtalya İlişkileri.....	92
4.2 Azerbaycan-Almanya İlişkileri.....	93
4.3 Azerbaycan-İngiltere İlişkileri.....	95
4.4 Azerbaycan-Fransa İlişkileri.....	96

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

AZERBAYCAN'IN EKONOMİSİNİN BUGÜNKÜ DURUMU

1. MİLLİ GELİR.....	99
2. ENFLASYON.....	104
3. İŞSİZLİK.....	106
4. DEVLET BÜTÇESİ.....	108
4.1 Genel Değerlendirme	108
4.2 Bütçe Gelir ve Giderleri	109
5. DÖVİZ KURU.....	110
6. DIŞ TİCARET.....	114
6.1 Dış Ticaretin Bugünkü Yapısı	114
6.2 Dış Ticarete Başlıca Ülkeler.....	117

6.3 BDT Ülkeleri ile Dış Ticari İlişkiler	119
7. PARA POLİTİKASI VE DIŞ BORÇLAR.....	120
7.1 Para talebi ve Parasal süreçler.....	121
7.2 Döviz Kuru Politikası ve Ödemeler bilançosu.....	122
7.3 Milli Paramın Nominal Değerinin Değiştirilmesi (denominasiya).....	125
7.4 Azerbaycan'ın dış borcu.....	127
SONUÇ.....	130
KAYNAKÇA.....	135

TABLolar LİSTESİ

1	Tablo 1.Azerbaycan’da yıllara göre petrol üretimi (ton).....	5
2	Tablo 2.Azerbaycan’da yıllara göre petrol üretimi (ton).....	5
3	Tablo 3.Kişi Başına Yıllık Pamuk üretimi.....	11
4	Tablo 4.Önemli Sanayi Dallarında Üretim Miktarları	17
5	Tablo 5.Sanayi Ürün Hacminin Yıllara Göre Alt Sektörlere Dağılım İndeksi.....	18
6	Tablo 6.Azerbaycan’da Sanayinin Temel Göstergeleri.....	20
7	Tablo 7.Sanayi Genel Üretim İndeksi.....	20
8	Tablo 8.Sanayi Dallarında İşgücü Verimlilik İndeksleri.....	21
9	Tablo 9.1990-1995 yılları arasında Azerbaycan’da enflasyon oranları.....	22
10	Tablo 10.Manat’ın kuru.....	24
11	Tablo 11.1996-2003 yılları arasında Azerbaycan’da enflasyon oranları.....	27
12	Tablo 12.Azerbaycan’da 1994-1997 yılları arasında Enflasyon Oranı ve İşsizlik.....	28
13	Tablo 13.1994–2002 Yılları Arasında Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Uluslararası Maliye Kredi Örgütlerinden Aldığı Krediler.....	32
14	Tablo 14.IMF Tarafından Azerbaycan’a Ayrılan Krediler (1995).....	35
15	Tablo 15.IMF tarafından Azerbaycan’a Ayrılan Krediler (1 Ekim 1998).....	37
16	Tablo 16.1995–1998 Yılları Arasında Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Petrol Sektörüne Yatırılan Sermaye.....	46
17	Tablo 17.Azerbaycan’a 1994–1999 yılları arasındaki yabancı sermaye girişi.....	50
18	Tablo 18.Yabancı Sermayenin Ülkelere göre dağılımı (Milyon Dolar).....	51
19	Tablo 19.2000-2003 yılları arasında Azerbaycan’a giren yabancı sermayenin miktarı.....	52
20	Tablo 20.Döviz Kuru.....	55
21	Tablo 21.Azerbaycan’da Türk Yatırımları.....	81
22	Tablo 22.Azerbaycan’daki Türk Müteahhitlik Firmaları ve tamamladıkları projeler.....	82
23	Tablo 23.1992–2000 yılları arasında Azerbaycan’ın Türkiye ile Dış Ticareti.....	86
24	Tablo 24.Yıllara Göre Azerbaycan’da Toplam ve Kişi başına GSYİH rakamları.....	100
25	Tablo 25.Tarım Sektörü (GSYİH’nın yüzdesi olarak).....	101
26	Tablo 26. Sanayi Genel Üretim İndeksleri.....	103
27	Tablo 27.Yıllara göre Azerbaycan’da enflasyon rakamları	105
28	Tablo 28.Yıllara Göre Azerbaycan’da işsizlik oranları	107
29	Tablo 29. Bütçe Gelir ve Giderleri (Milyar Manat).....	109

30	Tablo 30. Azerbaycan Dış Ticareti (Milyon \$).....	116
31	Tablo 31.2004 Yılı İhracatta İlk 6 Ülke(%).....	118
32	Tablo 32.2004 Yılı İthalatta ilk 6 Ülke (%).....	119
33	Tablo 33.01.04.2003 itibariyle Azerbaycan'ın Dış Borçları(Milyon ABD doları).....	128
34	Tablo 34.01.01.2004 itibariyle Azerbaycan'ın Dış Borçları (Milyon ABD doları).....	128

ŞEKİLLER LİSTESİ

1	Şekil 1.1991-1997 yılları arasında Azerbaycan dış ticaret.....	25
2	Şekil 2.Bütçe Açığı (GSMH'nın %'si).....	110
3	Şekil 3.Döviz Kuru(Yıl Sonu).....	112
4	Şekil 4.Dış Ticaretin Hacmi ve Dengesi(milyon dolar).....	115

GİRİŞ

Birinci bölümde, SSCB döneminde Azerbaycan ekonomisinin geçirdiği değişim sürecine kısaca değinilecek. Bağımsızlıktan önceki dönemde Azerbaycan'ın kendi kendine yeter ekonomik durumu ve bunun modern bir tarzda sömürülmesinden bahsedilecek. Özellikle petrol sektörüyle sadece Rusya'nın değil, bütün SSCB'nin tüketimini karşılaması bakımından Azerbaycan'ın yaşadıkları konu edilecek. Merkezi planlamanın yarattığı olumsuzların bağımsızlıktan sonra da Azerbaycan'ın yakasını bırakmamıştır. Sovyet sisteminden ayrılmanın ilk yılları çok sancılı dönemler olmuş, GSYİH sürekli küçülmüş, enflasyon %1000'in üzerine çıkmıştır. Döviz kuru sisteminde dağınıklık ve dış etkenlerden dolayı petrol sektöründe üretim gerilemesi yaşanmıştır.

İkinci bölümde, Azerbaycan'da siyasi istikrarı da sağlanmasıyla çözüm arayışları için ilk adımlar atılmaya başlanmıştır. Enflasyon Oranı sıkı para ve maliye politikası uygulanarak düşürülmüş, hatta deflasyonist süreç bile başlamıştır. Yalnız bu uygulamalar sonucu ekonomi Philips eğrisi dediğimiz ilişkiyi yaşamıştır. Uluslararası organizasyonlarla ortaklaşa başlatılan programlar ekonominin iyileşme sürecine önemli katkılarda bulunmuştur. Dış ülkelerle petrol bağlamında yapılan işbirliği Azerbaycan'a kısa sürede yabancı sermayenin akımına neden olmuş, özellikle "Asrın Anlaşması" ile Azerbaycan, büyük kazanımlar elde etmenin ilk adımlarını atmıştır.

Üçüncü bölümde Azerbaycan'ın dış dünya ile ilişkilerine yer verilecektir. Özellikle Rusya'nın petrol anlaşmalarına engel olma ve Azerbaycan'ın ekonomik bağımsızlığına giden yolları tıkama girişimlerinden bahsedilecektir. Hazar'a kıyılı olan ülkelerden Türkmenistan'la yaşanan sorunlara değinecektir. Hazar petrollerini barındırdığı ekonomik gelir potansiyelinin ülke ekonomisine nasıl yansıdığı gösterilemeye çalışılacaktır. Türkiye ile Azerbaycan arasında ticaret hacmi ve karşılıklı ilişkilerden geniş bir anlatımla bahsedilecektir. ABD'nin ekonomik ambargosu ve petrol anlaşmalarıyla iki ülkenin yakınlaşmasından bahsedilecektir.

Nihayet, enflasyonu büyük ölçüde yenmiş, her geçen gün ekonomik göstergelerinde düzelme yaşanan Azerbaycan ekonomisinin bağımsızlık sonrası sancılı dönemde attığı adımların getirisini toplamasından bahsedilecektir. Bugün gelinen noktada bağımsızlık sonrasında bugüne kadar kat edilen gelişme gözler önüne serilecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

BAĞIMSIZLIĞININ İLK YILLARINDA AZERBAJCAN EKONOMİSİ

3. SSCB DÖNEMİNDEKİ EKONOMİK DURUM

Azerbaycan, coğrafi ve tarihi bakımdan dünyanın önemli yerlerinden birinde bulunmaktadır. Tarihi koşullar ve zorunluluklar yüzünden ikiye bölünen Azerbaycan'ın, Güney Azerbaycan adıyla anılan kısmı, İran coğrafyası içerisinde kalmaktadır.

Bu teze konu olan Kuzey Azerbaycan, 1917 Bolşevik İhtilalinden sonra 28 Mayıs 1918'de Kuzey Azerbaycan, Kuzey Azerbaycan Bağımsız Devleti'ni kurabilmişlerse de bu fazla uzun sürmemiş, 1 yıl 11 aylık süreden sonra 27 Nisan 1920'de Kızılordu işgaline uğrayarak tekrar Sovyetler Birliği'ne dahil edilmiştir. 1936 yılından itibaren de Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti adını almıştır. 70 yıllık Sovyet idaresi altında kalan Azerbaycan ekonomik bakımdan daima merkezi yönetimin ilgi alanında olmuştur. Tarımsal üretimi, petrol ve doğal gaz rezervleri bakımından potansiyeli, ülkeyi Sovyet yönetimine cazip gösteren başlıca etkenlerdir. Şöyle ki, 1990'da bağımsızlığın yeniden kazanmasına kadar Azerbaycan, Bakü petrolerinden ancak %3'lük bir hisseyi tasarruf edebiliyordu, o da kendi ihtiyaçları içindi.¹ SSCB yönetimi devrinde Azerbaycan ekonomisinin merkeze katkısı ve oraya kazandırılan katma değer Azerbaycan'ın iktisadi potansiyelini göstermesi bakımından önemli olduğu görülmektedir. Bu ve benzeri sebeplerden dolayı SSCB döneminde Azerbaycan ekonomisinin incelenmesini ve gerekli ilginin gösterilmesi önemlidir.

¹ İhsan Uludağ, *Sovyetler Birliği sonrası Bağımsız Türk Cumhuriyetleri ve Türk Gruplarının Sosyo-Ekonomik Analizi, Türkiye ilişkileri* (İstanbul: TOBB yayın, 1995) s.240.

1.1 SSCB döneminde Azerbaycan ekonomisi

1.1.1 Milli Gelir, Halkın Geçim Seviyesi ve İşsizlik

Azerbaycan yeraltı ve yerüstü kaynakları bakımından çok zengin bir ülke olmasına rağmen milli gelir üretimi açısından 1960 yılına kadar SSCB içerisinde sonuncu sıradaydı. Zaman içerisinde ülkenin servetlerinin daha çok kullanıma açılmasıyla ülkede milli gelir üretimi hızla artmış ve SSCB ortalamasının üzerine çıkmıştı. Ancak bu sefer de başka bir oransızlık ortaya çıkmış ve kişi başına üretilen milli gelir açısından SSCB ortalamasının üzerinde olmasına rağmen kullanılan milli gelir açısından SSCB içerisinde en arka sıralarda kalmıştır. Yani ülke kazandığı milli geliri halkı için kullanamamıştır. 1989 yılında Azerbaycan 11,5 milyar ruble milli gelir üretmiş, fakat bunun ancak 9,1 milyar rublesini kullanabilmiştir.²

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla sonuçlanan bunalım bütün cumhuriyetleri ve bu arada Azerbaycan'ı derinden etkilemiştir. Özellikle 1989-90 ve 1991 yıllarında üretimde büyük düşüşler olmuş ve planlanan hedeflere ulaşılamamıştır.

1980'li yılların sonunda yapılan hesaplara göre cumhuriyet nüfusunun her birine ancak ortalama 54-56 ruble gelir düşmekte idi.³ Aslında ülkenin zengin kaynakları yanında bu rakamlar çok düşük kalmaktadır. Bu durumun sebepleri vardı. Öncelikle ülke bağımsız değildi ve Azerbaycan'ın müesseselerinin %96'sı merkezi hükümete kalmakta idi.

SSCB'deki işsizlerin %15'i, SSCB nüfusunun %2,5'ini teşkil eden Azerbaycan'da yaşamaktaydı. Yılda 45-55 bin işsize ancak iş bulunabilmekteydi. Azerbaycan'da ortalama 500 bin işsiz vardı. Bu kişileri işle temin etmek içinse en az 6-7 milyon ruble gerekmekteydi. Çalışabilir nüfusun toplam sayısında işsizlik %14,9'dan %22,3'e yükselmişti. Ayrıca her yıl başka cumhuriyetlere 4 binden fazla işçi gönderilmekteydi. Ancak bunun da ülkeye hiçbir faydası olmamaktaydı. Azerbaycan'da uzun yıllar boyunca ancak ittifak pazarına hizmet eden sahalara sermaye konulmuştur.⁴

² Sinan Oğan, **Azerbaycan İktisadi Bünyesi**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı (İstanbul: 1992) s.24

³ Oğan, **a.g.e.**, s.25

⁴ Aynı, s.25

SSCB aldığıının çok az kısmını yöre halkına harcamaktadır. Sovyet Rusya, Azerbaycan'da yılda 38 milyar dolar gelir elde ederken, bu bölgeye sadece bir buçuk milyar dolar harcamaktaydı. Dolayısıyla bu sömürü tüm diğer ülkeleri etkilediği gibi Azerbaycan'ı da etkilemiştir.

Azerbaycan'da milli gelirin yalnız %23'ü cumhuriyetin kendi kullanımına kalmıştır. Ülkede üretilen malların %80'i hammadde ve yarı mamul mal şeklindedir. 70 yıl sosyalizm düzeninde yaşayan Azerbaycan'da bu sürenin sonunda bile mamul mal üretir düzeye gelememiştir. Azerbaycan bağımsızlık mücadelesinde aşağıda belirtilen konularda avantajlı olduğunu da ileri sürmüştür.

1. Cumhuriyet, SSCB içinde merkezden borç almayan yegane devlettir.
2. Cumhuriyet'in milli geliri, tüketiminden 2,5 milyar ruble fazladır.
3. Merkezin bakanlıklara tabi olan sanayi kuruluşlarının bir hayli hissesi, Cumhuriyet'e aitti.⁵

1.1.2 Petrol

Bakü'de ilk petrol üretim teşebbüsleri 1770 yılında Bakü Hanı tarafından yapılmış, fakat bu teşebbüs verimli olmamıştır. Modern tarzda yapılmayan bu üretim faaliyeti 1871 yılına kadar devam etmiştir. Ancak, 1872 yılından sonra yeni metotlar ve Amerika'daki üretim sistemlerine uygun olarak yeni petrol kuyuları açılmış ve modern tesisler kurulmaya başlanmıştır.

Bakü petrolünün üretimdeki gelişimini, aşağıda gösterilen verilerden de anlamak mümkündür. 1908 yılından Birinci Dünya Savaşına kadar üretim aynı düzeyde bulunmasına karşı, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra üretim miktarında düşme görülmüştür.

⁵ Uludağ, a.g.e. s.248

Tablo 1.Azerbaycan'da yıllara göre petrol üretimi (ton)

Yıl	Ton
1860	4200
1870	32800
1880	51000
1890	3.700.000
1908	9.900.000
1919	3.700.000
1922	1.500.000

Kaynak: İhsan Uludağ, Sovyetler Birliği sonrası Bağımsız Türk Cumhuriyetleri ve Türk Gruplarının Sosyo-Ekonomik Analizi, Türkiye ilişkileri (İstanbul: TOBB yayın, 1995) s.241

Teknik sebeplerden ziyade, Birinci Dünya Savaşı sırasında Azerbaycan'daki idari ve siyasi kargaşalığın sonrasında petrol üretiminin azaldığı ve ekonomik şartların tesiri altında ihmale uğradığı gözlenmektedir. Siyasi, ekonomik ve idari krizden sonra yeniden kurulan daha büyük ve modern tesisler sayesinde petrol üretiminin yavaş bir şekilde artış gösterdiği görülmüştür.

Tablo 2.Azerbaycan'da yıllara göre petrol üretimi (ton)

Yıl	Ton
1926	8.318.000
1934	24.151.000
1932	29.686.000

Kaynak: İhsan Uludağ, Sovyetler Birliği sonrası Bağımsız Türk Cumhuriyetleri ve Türk Gruplarının Sosyo-Ekonomik Analizi, Türkiye ilişkileri (İstanbul: TOBB yayın, 1995) s.241

1950'li yıllarda yapılan bir hesaplama göre Azerbaycan petrol rezervi 4,5 milyon ton olarak hesaplanmıştır ki, bu dünya petrol ihtiyacının %20'sini oluşturmaktadır. Azerbaycan'da petrolün bulunuşundan bu yana yaklaşık 100 yıldan fazla bir süre geçmiştir. Yapılan hesaplama göre 1990 yılında kadarki dönemde Azerbaycan'da 1 milyar ton dolayında petrol üretilmiştir.

Bu dönemde petrol üretimi ile birlikte Azerbaycan'da petrole bağlı çeşitli sanayi dalları da büyük gelişme göstermiştir. Örneğin, petrol makineleri üretimi bunlardan biridir. Ayrıca petrole bağlı sanayi olarak; sentetik etil ve izopropil spritleri, sultanal, plastik modeller, sentetik katranlar, mineral gübre, bitki koruma maddeleri, kükürt turşusu, kauçuk sodası, kauçuk oto lastiği, lastik teknik mamulleri, şişe litler v.s üretimi de yapılmaktadır. Azerbaycan'da petrol sanayiinin yanında elektrik enerjisi de giderek gelişmiştir. Ülkedeki enerji üretimi 2.Dünya Savaşı'ndan önceki duruma göre 8 kat artmış ve 1980 yılında 15 milyar kilovat saatlik elektrik enerjisi üretilmiştir.

SSCB'de ilk petro-kimya enstitüsü kurulmuş Azerbaycan'da, doğal gaz da üretilmiştir. 1967 yılında 5 milyar 772 milyon ton gaz üretilmiştir. Şehirdeki evlerin %96'sında gaz bulunmaktaydı.

Azerbaycan bütün yönleriyle SSCB içinde 4.sırada bulunmaktadır. Azerbaycan'da petrolü Hazar Denizi'nden vapurlarla diğer sahil limanlarına, yük vagonlarıyla başka ülkelere, ayrıca Bakü ve Batum arasında inşa edilen 890 km'lik boru hattıyla Batum'a gönderilmeye, bu limandan da dış ülkelere ihraç edilmeye başlanmıştı.

Neft Taşları denilen ve Bakü'den helikopterle 45 dakikalık mesafede bulunan Hazar Denizi içinde büyük bir petrol şehri kurulmuştur ki, bu petrol platformlarını birbirine bağlayan yolların uzunluğu 250 km. olup, işçi evleri ve sosyal tesisleriyle 5000 kişilik bir yerleşme merkezidir.

SSCB döneminde ülkenin ana ekonomisini Bakü ve çevresinde yerleşmiş olan petrokimya endüstrisi teşkil etmiştir. Bunun dışında çelik, alüminyum, makine inşa (SSCB'deki petrol arama makinalarının %45'i Bakü'de imal ediliyordu). Gemi inşaa, lastik, tekstil, halıcılık, konserve (meyve, balık, şarap) endüstrileri de bulunmaktadır.

1913'de Rusya'da mevcut 8 milyon ton petrolün 7 milyon tonu Azerbaycan'da çıkıyordu. Çar bunun 4 milyon tonunu dışarıya satıyordu. 1941 yılında 30 milyon ton olan petrolün 22 milyon tonu Azerbaycan'dan çıkıyordu. 1949 yılında denizden de petrol çıkarılmaya başlandı. Azerbaycan merkezi planlama stratejileri dolayısıyla bir tarım ülkesi olmaya mecbur edilmiştir. Onun için sanayi kuruluşları SSCB döneminde yok denecek kadar

azdır.⁶ Azerbaycan'da bir "Yüngül Sanayi Bakanlığı" vardır ve ülkedeki hafif sanayi üretimi bu bakanlığın kontrolindedir. Bakanlığa bağlı olarak 60 civarında fabrika çalışıyor ve toplam 76.000 işçi istihdam ediliyordu. Daha çok Bakü ve Gence'de toplanmış fabrikalar, hafif sanayi de olsa sanayi kuruluşlarının ülke içinde dengeli dağılmadığının bir göstergesiydi. Yıllık üretim kapasiteleri son derece düşük olan bu fabrikalarda kullanılan teknolojinin de iyi durumda olduğu söylenemez. Çıkarılan madenlerin ve petrolün Azerbaycan dışında mamul hale getirilmesi ise ayrı bir politikaydı.

1.1.3 Tarım

Dünya pamuk üretiminde üçüncü sırada bulunan Sovyet Rusya, bu pamuğun %90'ını Orta Asya'daki Türk sahalarından, %9'unu da Azerbaycan'dan temin etmiştir. Pamuk üretimi bakımından Azerbaycan SSCB'de dördüncü durumdadır. Bu dönemde ham ipek elde edilen dut ağacı ziraatı bilhassa Batı Türkistan ve Azerbaycan'da yaygındır. Ayrıca Sovyetler'in 1959'da ham ipek üretiminin %75,2'sini Orta Asya temin etmektedir. Güney Kafkasya'dan ihraç edilen ipeğin %90'ı Azerbaycan'da üretilmektedir. Azerbaycan'ın tarım sanayisindeki müesseselerin %90'dan fazlasının merkezi hükümete bağlı kalması sonucu bu ülkenin tarımsal ürünlerinin çok ucuz bir fiyattan satıldığı görülmektedir. Mesela; Azerbaycan'da üretilen lifli pamuğun %86'sından çoğu, temizlenmiş yünün %87,4'ü fermentlenmiş tütünün %88,3'ü, şarap ürünlerinin %90 kadarı, demir filizinin %100'ü vs. gibi ürünler bu cumhuriyette son ürün olarak üretilmeyip yarı mamül veya ham ürün gibi merkezi hükümete gönderilmekteydiler.⁷

Bu dönemdeki Azerbaycan tarımsal işletmelerini 3 grupta toplamak gerekir. Bunlar;

1. Kolhozlar (Kolektif Tarım İşletmeleri)
2. Sovhozlar (Devlet Tarım İşletmeleri)
3. Bireysel İşletmeler.

Bunlar Sovyet rejiminin doğurduğu işletmeler olup devrimden sonra ortaya çıkmışlardır. Özellikle 1928'de tarımda kolektivizasyona geçilmekle belirgin duruma gelmişlerdir. Sovhozların %82,2'si karla, %17,8'i ise zararla çalışmaktadır. Cumhuriyet üzere toplam

⁶ Uludağ, a.g.e., s.242

⁷ Azerbaycan Bilimler Akademisi Haberler-İktisadiyat Dergisi, Bakü 1984, S.4, s.17.

tarımsal üretimin %50'si, toplam faydalı toprakların %51,6'sı, ekin sahalarının %40,8'i, hayvancılığın %54,7'si, esas üretim fonlarının %40,4'ü ve tarımda çalışan nüfusun %47,6'sı sovhozların payına düşmektedir. Görüldüğü gibi sovhozların Azerbaycan tarımcılığında çok büyük ağırlığı vardır.⁸

Bunlardan başka bir de özel yani kişisel işletmeler vardır. Bu işletmeler kolhoz ve sovhoz alanları dışında işçi ve memurların yararlanılmasına ayrılan bitkisel ve hayvansal üretim alanlarıdır. Ekilebilir alanların %5'ini bile oluşturmayan bu alanlar genellikle evlerin bahçeleri vs gibi yerlerden oluşmaktadır. Ancak buna rağmen ülkede özel mülkiyet topraklarında üretilen ürünler toplam tarımsal üretimin 1/3'ünden çoğunu yani hayvansal ürünlerin %52'sini, etin %53'ünü, sütün %57'sini, yumurtanın %55'ini, yünün ise %41'ini vs. karşılamaktadır. Bu da bize devlet mülkiyetindeki toprakların çok verimsiz kullanıldığını göstermektedir.

1.1.3.1 Pamukçuluk

Yüzyıllardan beri Türki cumhuriyetlerin yerleştiği bölgede pamuk ekimi yapılmaktadır. 1880 yılında ilk defa olarak yüksek kalite Amerikan pamuğu ekilmiş ve çok iyi netice alınmıştır. 1924 yılında 92.850 hektar arazi pamuk tarlası haline getirilmiş ve bu ekin sahalarında 50 milyon ton pamuk üretilmiştir.

Sovyetler döneminde Azerbaycan'da pamuk sahaları tarım yapılan toprakların %20,3'ünü kapsamaktadır (300 bin hektar). Bu saha bazı Avrupa ülkelerinin arazisinden büyüktür. Bilindiği gibi Azerbaycan pamuk üretiminde Özbekistan'dan sonra eski Sovyet cumhuriyetleri içerisinde ikinci sıradaydı. Ülkenin bitkisel ürünlerden elde edilen gelirinin tahminen yarısından çoğu pamukçuluğun payına düşmektedir.⁹

Pamuk üretimi Azerbaycan'da ihtisaslaşmış bölgeler usulüyle yapılmaktadır. Bu yüzden Nahcivan MC'de, Dağlık Karabağ'da, Fizuli, Cebrayıl, Zengilan ve Celilabad bölgelerinde pamuk ekimi durdurulmuş Gence, Kazak ve Şirvan İktisadi Bölgelerinde ise hayli artırılmıştır. Ancak buna rağmen Azerbaycan'ın 1940-1985 yılları arasında toprağa aşırı miktarda gübre verilerek her hektardan alınan pamuk miktarı 8,2 sentner'den (1 sentner: 100 kg) 26,7

⁸ Zeynalov, Teymur, *Esas Fondlardan İstifadenin Tahlili*, Bakü 1990, s.4.

⁹ Budagov, B – Aliyev H. *Azerbaycan'ın Coğrafyası*, Bakü 1984, s.110.

sentner'e çıkarılarak 3,3 defa artırılmıştır. Konuya bir başka açıdan yaklaşacak olursak 1940'a oranla 1987 yılında Azerbaycan'da tahıl ekilen sahalara 336,2 bin hektar azalmasına karşılık pamuk ve türün gibi teknik bitkilerin ekim sahası 115 bin hektar artırılmıştır.¹⁰

Pamuk üretimi onbirinci beş yıllık planda 861,4 bin, 1985 yılında 787,8 bin ton ve 1988 yılında ise 616,6 bin ton olmuştur ki, bu da 1913 yılına nispeten 12,3 defa ve 1940 yılına nispeten de 5,1 defa daha fazladır.

Ülkede üretilen pamuğun %13-33 kadarı Finlandiya'ya ve Doğu Avrupa ülkelerine, Moskova hesabına satılmaktaydı. Moskova bu pamuğun tonunu Azerbaycan'dan 1,5 rubleye almakta ve bunu dış ülkelere dünya fiyatlarıyla satmaktaydı. Ülkede pamuk lifinin ancak %13'ü işlenip kumaşa çevrilmekteydi. Azerbaycan'ın 17 pamukçuluk bölgesinden sadece birisinde "Göyçay"da pamuk eğirme fabrikası mevcuttu.¹¹

Çar zamanında pamuk Rusya'ya ham mal olarak götürüldüğü için o zamanlar pamuğa müstemleke bitkisi denmekteydi. Ancak Sovyet devrinde o zamankinden onlarca kat daha fazla pamuk Rusya'ya götürülmüştür. Yine Azerbaycan'da üretilen ürünün çeşitli şekillerde sadece devriğe vergisi olarak merkezi hükümete ödenen kısmı bu cumhuriyete kalan gelir kadardı. Burada üretilen her bir rublelik pamuk merkezi hükümete verilmesi gereken 0,38 ruble gelir vergisi doğurmakta, bir kısmına askeri ihtiyaç vs. gibi bahanelerle el konulmakta ve geri kalan kısmı da merkezi hükümetçe çok ucuz fiyattan satın alınmaktaydı.

1981-1985 yılları arasında altıncı kalite (yani en kötü kalite) pamuğun miktarı toplam üretimin %10,6-12,3'ünü teşkil ediyordu. 1970 yılından itibaren de ülkede zarif lifli pamuğun (trikotaj için) üretimi yapılmamaya başlanmıştır. Yılda yaklaşık 600 bin ton pamuk üreten ve bu miktarın da çok küçük kısmını (%13) kendi ihtiyaçları için kullanabilen Azerbaycan her yıl dışarıdan yaklaşık 2 bin ton zarif lifli pamuğu çok yüksek fiyatlardan satın almak zorunda bırakılmıştır.¹²

1929 yılında Azerbaycan'da 10 bin hektar alana pamuk ekiliyordu. 1990 yılında ise 300 bin olan pamuk ekim sahasının 250 bin hektara indirilmesi planlanmıştır. Fark 240 bin hektar.1922 yılına nispeten 1981'de pamuk üretimi yaklaşık 1000 defa artırılmıştır.

¹⁰“ Gençlik Dergisi (Bakü) 1990/6 ” Oğan, 1992, **a.g.e.**, s.74'deki alıntı.

¹¹“ Kommunist Gazetesi, 18.09.1990” ,Oğan, 1992, **a.g.e.**, s.75'deki alıntı.

¹² “Seher Gazetesi (Bakü), 15.03.1990” Oğan, 1992, **a.g.e.**, s.76'deki alıntı.

Azerbaycan'da pamuk ekimine ayrılan 300 bin hektar toprak (bu resmi rakamdır, buna hesaplamaya dahil edilemeyen özel ekim sahalarını da katarsak bu miktar hayli yükselir) çevre kirliliği, toprağın dinlenmeğe bırakılması vs. gibi sebepler de göz önüne alındığında bu miktarın ülkenin ihtiyacından iki kat daha fazla olduğu ortaya çıkar. Yapılan hesaplamalara göre Azerbaycan'ın pamuk ihtiyacı 300 en fazla 350 bin tondur.

Azerbaycan'ın resmi istatistiklerine göre yıllık 600 bin tonluk üretim kapasitesine sahiptir. Azerbaycan'da pamukçuluk Sovyet Rusya'nın en büyük döviz kaynaklarından birisidir. Sovyet Rusya bu gelirlerini her gün daha fazla artırma çabasındaydı ve bunu da kolay bir yoldan yani yan tesirleri düşünülmeden toprağa gereğinden fazla gübre verip toprağı zehirleyerek elde etmekteydiler. Yapılan istatistikler de bunu doğrular niteliktedir. 1987 yılında SSCB'de hektar başına 5 kg, Azerbaycan'da ise hektar başına 175 kg zehirli pestisid gübreler verilmiştir. Bu rakam SSCB ortalamasından 170 kg, başka bir ifadeyle 35 kat daha fazladır. Mineral gübrelerin ve zehirli pestisidlerin tahminen %35-40'ı pamuk tarlalarına verilmiştir.

Pamuk üretimi yapılan sahaların ancak %1'i kimyevi usuller kullanılmadan üretim yapılmakta, geri kalan kısımlarda ise bilinçsizce kimyevi usuller kullanılarak üretim yapılmaktadır ve sonuç ise malumdur.

Pamuk her ne kadar değerli ve de paha biçilmez bir bitki ise de özellikle de yanlış kullanım sonucu pamuk aynı zamanda doğrudan doğruya toplu çocuk ölümleri, hasta büyüyen gençlik, zor ve çekilmez bir hayat tarzı, tarlalarda çalışan kadınların kısır kalması demektir.

Yapılan hesaplamalar göstermiştir ki, 1 ton ham pamuk elde etmek için bitki topraktan 34-36 kg azot, 11-28 kg fosfor ve 36-48 kg kalium almaktadır.¹³ Mineral gübrelerin gereğinden fazla kullanımı topraktaki gıdalı maddeler dengesini bozmaktadır. Verimsiz sulama teknikleriyle ekinlerin sulanması toprakların erozyona uğramasına ve bozkırlaşmasına sebep olmaktadır. Vaktiyle son derece verimli topraklara sahip olan Muğan bölgesinin bugünkü durumuna bakılacak olursa; 3 yıl zarfında verimli ekin sahalarının miktarı %1,7 azalmıştır.

¹³ "Kommunist Gazetesi, 02.04. 1990" Oğan, 1992, a.g.e., s.78'deki alıntı

Sovyetler Döneminde pamuk ekimi için en verimli topraklar ayrılırken halkın ihtiyacı olan tahıl için ancak %3,4 kadar bir toprak parçası ayrılmıştır. Pamukçuluğa bu kadar geniş yer verilmesi ülkede ekincilik medeniyetinin kaybolmasına neden olmuştur ve halk diğer ürünlerin ekim tarzını unutmuştur.

Tablo 3. Kişi Başına Yıllık Pamuk Üretimi
(Orta Seviye 3,77 kg)

Ülke	Pamuk Üretimi (kg)
Bulgaristan	0,5
Çin	3,8
SSCB	9,6
ABD	13,7
Azerbaycan	29

Kaynak: Sinan Oğan, Azerbaycan, İktisadi Bünyesi, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1992

1.1.3.2 Tütüncülük

Azerbaycan'da dağlık ve dağ eteği bölgelerinde üretilen tütün teknik bitkiler içerisinde pamuktan sonra ikinci mühim ürün çeşididir. Toprağa suya ve termik rejime karşı çok hassas olan tütün bu cumhuriyette sulama usulüyle üretilmekteydi.

1985 yılında 60 bin ton tütün üretimi gerçekleştiren Azerbaycan'da üretim 1913 yılına nispeten 60 defa ve 1940 yılına nispeten de 11 defa arttırılmıştı. Bu tarihten itibaren nispeten azalma eğilime giren tütün üretimi 1988 yılında 56,2 bin ton seviyesine inmiştir. Dağılmadan önce Sovyetler Birliğinin tütün üretiminin yaklaşık 1/6'sı Azerbaycan'ın payına düşmekteydi.

1.1.3.3 Üzümcülük

Genel itibariyle Azerbaycan'ın bütün bölgelerinde ve esasen de 46 inzibati bölgesinde yetiştirilen üzüm ülkenin pamukla beraber en geniş ekim sahasına sahip olan bitkilerindedir. Azerbaycan toplam üzüm ekilen sahalara göre eski Sovyet cumhuriyetleri içerisinde Moldova'dan sonra ikinci ancak üretilen üzüm miktarı açısından SSCB içerisinde ortalama %23,82'lik payla birinci sıradaydı.

1913 yılında 50.000 ton üzüm üreten Azerbaycan 1985 yılında 1.790.000 ton ve 1988 yılında ise 1.250.000 ton üzüm üretilmiştir. Ülkede üzüm üretimi sulu ve kuru tarım olmak üzere iki şekilde yapılmaktadır. Azerbaycan'ın üzüm üretiminin bu denli hızlı artmasının nedeni üzüm bağlarına verilen aşırı kimyevi gübreler ve sulu tarım imkanlarının artırılmasıdır. Ülkede üretilen üzüm %60'ı sulu tarımın payına düşmektedir.

Ülkede üzümcülük toplam tarımsal üretimin yaklaşık %24'ünü ve üzüm ekilen sahalarda bütün ekilebilir sahaların %11,3'ünü teşkil etmektedir. Bu sahaların %84,6'sı ürün vermektedir. Üzümlüklerin toplam sahasının %24,4'ü, toplam ürünlerin de %17,8'i sofralık üzümdür. Toplam sofralık üzümlerin 153,2 bin tonu yani %91'i merkeze gönderilmiş, geri kalan %9'u ise cumhuriyet pazarlarında satışa sunulmuştur. 1984 yılında SSCB'de kişi başına ortalama 29,5 kg üzüm üretilirken bu rakam Azerbaycan'da 321 kg yani SSCB ortalamasından 10,8 defa, diğer bir ifadeyle 291,5 kg daha fazla olmuştur. 1965-1984 yılları arasında SSCB'de kişi başına düşen üzüm üretimi 1,9 defa arttığı halde Azerbaycan'da 10,2 defa artmıştır ve 1981 yılından sonra üretim rekor düzeylere ulaşmıştır. Ancak bu rağmen kişi başına yıllık 321 kg üzüm üretilen Azerbaycan'da, yılda ancak kişi başına 230 gram tüketilebilmiştir.¹⁴

1980 yılından sonra hızla artmaya başlayan üzüm üretiminden sonra toplanan SSCB Komünist Partisi Merkezi Komitesi ve SSCB Bakanlar Kurulunun kararlarında Azerbaycan'da üzüm üretiminin 1990'lı yıllarda 2,5-3 milyona çıkarılması kararlaştırılmıştı. Ancak 7 Mayıs 1985 yılında SSCB'de çıkarılan "Alkolizme karşı mücadele tedbirleri" adlı bir kanunla Azerbaycan'da üzüm bağları tahrip edilmeye başlandı. Sadece 1985 yılında Azerbaycan'da 16,5 bin hektar (üzüm sahalarının %5,8'i) üzümlük tahrip edildi. Genel itibariyle bu kanundan sonra üzüm bağları 94,3 bin hektar (%38,6) azaltıldı. Diğer bir ifadeyle tüm SSCB'de tahrip edilen üzümlüklerin %24,3'ü Azerbaycan'ın payına düştü. Buna göre de üretim 1986-90 yılları arasında hayli azalarak 1988 yılında 1.250.000 ton seviyesine indi. Alınan kararın yanlışlığının 4 yıl sonra farkına varıldı ve 1989 yılında bu karardan vazgeçilerek eski yöntemlere dönüldü. Yalnız geçen süre içerisinde önemli miktarda üzüm bağları tahrip edilmiş ve Azerbaycan halkı gelirden yoksun kalmıştı.

¹⁴ Oğan, a.g.e s.73

Üzümlüklerin her hektarından toprağa 2 ton üzvi ve 290 kg da mineral gübre verilmekteydi ki, bu da her yıl Cumhuriyetin üzüm bağlarında toprağa 120 bin tona yakın zehirli mineral maddeler verilmesi anlamına geliyordu. Pamuk ekilen tarlalara verilen mineral gübrelerin neticesinde çocuk ölümleri, mide bağırsak hastalıklarında hızlı bir artış oluyordu. Buna üzüm ekilen bölgelerde sıkça görülen öldürücü şişlik hastalıklarını ve onkolojik hastalıkları da ilave etmek gerekir. Ayrıca üzüm bağlarının teknikten uzak bir şekilde sulanıp, gübrenmesi neticesinde cumhuriyette üzümlüklerin %60-70'i erozyona uğratılmıştır.

Üzüm imal müesseselerinin büyük bir kısmı ise cumhuriyet dışındaydı. Bu sebeple toplanan üzümler belli bir aşamaya kadar işlendikten sonra yarımamül olarak diğer cumhuriyetlere gönderilmiştir. Bu durum Azerbaycan'a önemli miktarda gelir kaybettirmektedir.

Azerbaycan'da üzümçülükten genel olarak şarap mamülleri yapımında faydalandığı kadar, Azerbaycan üzümü SSCB halklarının yiyecek maddesi gibi de kullanılmıştır. Bu amaçla 1985 yılında Moskova, Leningrad vs. gibi Sovyet şehirlerine 131 ton sofralık üzüm gönderilmiştir.¹⁵

1.1.3.4 Çaycılık

Dağılan Sovyet cumhuriyetleri içerisinde Azerbaycan, Gürcistan'dan sonra ikinci önemli çay üretim sahasıydı. 1985 yılında 13,4 bin hektarlık çay tarlalarının 7,3 bin hektarı ürün verecek yaşa gelmişti. Aynı yılda her hektardan ortalama 43,3 sentner (1 sentner = 100 kg) seçimlik çay yaprağı yığılmış ve 31,7 bin ton yeşil çay yaprağı tedarik edilmiştir. Cumhuriyette çaya olan talep oldukça fazladır. Son 25 yıl içerisinde kişi başına düşen yıllık çay miktarı 910 grama yükselmiştir.

Azerbaycan'ın en güzel nimetlerinden olan yüksek kaliteli Azerbaycan çayı SSCB vatandaşlarının ihtiyacını gidermekle kalmayıp, aynı zamanda Çekoslovakya, Bulgaristan, Almanya, Finlandiya ve Fransa gibi ülkelere ihraç edilmiştir.

¹⁵ “Azerbaycan Halk Teserrufatı, Bakü 1986/11, s.14” Oğan, 1992, a.g.e, s.79'deki alıntı.

1.1.3.5 Tahılcılık

Azerbaycan'ın toplam ekin sahalarının %3,2'sinde ekimi yapılan tahılcılık ülkenin ihtiyaçlarını karşılamaktan çok uzaktı. Ülkede özellikle SSCB'ye döviz kazandıracak olan pamuk ve üzüm üretim sahalarının giderek artırılması tahıl sahalarının da giderek azalmasına sebep olmuştur. Şöyle ki; Bir zamanlar kendi kendine fazlasıyla yetebilen tek cumhuriyet olan Azerbaycan, uygulanan yanlış politikalar yüzünden üretim kapasitesi olduğu halde ihtiyacı olan tahılın bir kısmını kendisi üretmeyip bunu Kuzey Kafkasya'dan, Volga boyundan ve Kazakistan'dan temin etme yoluna gitmekteydi.¹⁶ Ülkenin tahıl sahalarına ihtiyacı olmasına rağmen tahıl sahalarında 1980'li yılların sonunda 330 bin hektarlık bir azalma olmuştur. Ülkenin bu tür ürün çeşitliliğinden arındırılıp pamuk, üzüm, gibi belli başlı sahalarda ihtisaslaşması halkın ekincilik medeniyetini yitirmesine sebep olmuştur.

1.2 SSCB sisteminin bağımsızlıktan sonra devam eden etkisi

1.2.1 Merkezi yönetimden kaynaklanan problemler

Sovyetler Birliği Kurulduğunda, V.İ. Lenin 1918 yılında "Bütün ülkelerin Aynı Şekilde Kalkınmasını Temin Etmek" amacıyla bir beyanat verdi. Bu beyanatta Sovyetler Birliği'nin aynı ölçüde kalkınmasından ziyade kapalı, saklı olan ve belki de esas amaçlar yatmakta idi.¹⁷ Bu da, Sovyetler Birliği'ni oluşturan ülkelerin ekonomik olarak sıkıca birbirlerine bağlanmasını temin etmek ve gelecekte bağımsızlık iddiasına düşen herhangi bir ülkenin tek başına yaşayamamasını temin etmektir. Sonrular Sovyetler Birliği'nin gerçekleştirdiği program ve faaliyetlerde Lenin'in vermiş olduğu bu beyanata sadık oldukları görülmekteydi. Bu şöyle gerçekleşiyordu: Örneğin Azerbaycan'da çıkartılan demir Gürcistan'a götürülüp orada imal edilmekte ve herhangi bir ürün hazırlanması için ise, Rusya'ya gönderilmekteydi. Bu bağlamda, Sovyetler Birliği'nden ayrılmanın Azerbaycan'a getirdiği sakıncalar olmuştur. Nitekim, 1991 yılında Azerbaycan bağımsızlığın ilan ettiğinde Eski Sovyetler Birliği'ni oluşturan tüm cumhuriyetler ile hem siyasi, hem de ekonomik ilişkileri bozuldu. Bu ise, yukarıda demir örneği verilen Azerbaycan, Gürcistan ve Rusya'da bu alanda çalışan işletmelerin faaliyetlerinin durmasına sebep oldu.

¹⁶ Oğan, a.g.e s.77

¹⁷ Nesimi Kamalov, "1990-2000 yılları arasında Azerbaycan'da enflasyon," **Journal Of Qafqaz University**, (Fall 2000, Number 6), s.65.

SSCB'nin dağılması ile birlikte Azerbaycan'da yukarıda belirtilen uzmanlaşma ve işbölümüne dayalı ekonomik yapılanma sona ermiş ve ülke, genel pazarlarını kaybetmiştir. Gelişmeler Azerbaycan ekonomisini darboğaza sürüklemiştir. Dağılma sonrası ekonomik sorunlar ve savaş ekonomisi nedeni ile enflasyon oranları dört haneli rakamlara ulaşmıştır. 1990 yılında halkın gelirleri 1625 milyon dolar iken, 1991'de 530,789 milyon dolar, 1992'de 516,868 milyon dolar olmuştur. Aynı şekilde harcamalarda da 1550 milyondan, 1991'de 493,682 milyon dolar, 1992'de 412,120 milyon dolarlık düşüşler görülmektedir.¹⁸

1.2.2 Savaşların neden olduğu darboğazlar

1990'lı yılların başlarında bir Azerbaycan SSCB'ye karşı bağımsızlığını kazanmak uğruna savaşıyordu. Diğer taraftan, Karabağ uğruna Ermenistan-Azerbaycan savaşı tam anlamıyla başlamış ve en yüksek seviyesine varmıştı.

Politik ve askeri savaşlar halkı çalışmak hevesinden etmiş ve ekonomi tamamen ilgi dışında kalmıştı. Böyle bir durumda ekonominin ilgi dışına çıkması, ülke için büyük ve önemli problemlerin oluşmasına neden oldu. Ülkenin uğradığı ekonomik bunalımı GSMH rakamı açıkça belirtmektedir. 1990 yılında 2500 milyon dolar olan Azerbaycan GSMH'sı 1991 yılında 703 milyon dolara inmişti. Bunun sebebi ise, ülkede sanayi, ziraat ve hizmet sektörlerinde ortaya çıkan düşüşler idi. 1990 yılında 2033 milyon dolar sanayi malı, 844,5 milyon dolar ziraat malları, 180 milyon dolar hizmet üretilmiş iken, 1991 yılında bu sektörlerdeki rakamlar şu şekilde gerçekleşmiştir: Sanayi malları; 678,684 milyon dolar, Ziraat malları; 260,658 milyon dolar, Hizmet; 40,789 milyon dolar.¹⁹

Ayrıca, Ermenistan işgali ve Çeçenistan sorunu ise, ülke sanayii için gereken ara malların ithal yollarının kapanmasına neden olmuştur. Bu gelişmeler de Azerbaycan ekonomisindeki darboğaza katkıda bulunmuştur.

¹⁸ Dövlət Statistika Komitəsi., 1998, s.7.

¹⁹ Kamalov, a.g.e. s. 67.

3. BAĞIMSIZLIĞININ İLK YILLARINA AİT EKONOMİK GÖSTERGELER (1990-1995)

Bağımsızlığın hemen sonrasında, bir yandan piyasa ekonomisine geçmeye ve demokratik ilkeler üzerine kurulu modern bir devlet oluşturmaya çalışan hükümet, Türkiye ile ilişkilere öncelik vererek Rusya ile olan ilişkilerini ve Rusya'ya olan bağımlılığını azaltmaya çalışmıştır. Bu bağlamda Mutallibov döneminde Azerbaycan'ın Alma-Ata deklarasyonuna (21 Aralık 1991) imza koyarak kabul etmiş olduğu BDT üyeliğini, Elçibey feshetmiştir.²⁰ Anacak Rusya'nın bölgedeki etki ve gücünü değişik araçlarla sürdürmesi sonucu Elçibey'in politikalarına karşı muhalefet güçlenmiş ve 1993 başlarında ülkede politik kriz baş göstermiştir. Muhalefetin de etkisi ile haziran ayında Suret Huseyinov komutasındaki askeri birliklerin başlattığı ayaklanma sonucu cumhurbaşkanlığından ayrılan Elçibey'in yerine Haydar Aliyev liderliğindeki Yeni Azerbaycan Partisi iktidara gelmiştir. Bununla birlikte BDT'na yaklaşım değişmiştir. Haydar Aliyev iktidarı batılı ülkeler ve Türkiye ile ilişkilerini dengeli bir şekilde yürütürken, Rusya'ya sırt çevirmemiştir. Azerbaycan'ın yeniden Rusya 'ya yönelmesinde yönetim değişikliği kadar, Türkiye'nin Elçibey'e gereken desteği yeterince ve zamanında vermemiş olması da son derece önemli faktördür.²¹

Bu dönemde Azerbaycan'da bir çok ekonomik çalkantı ve darboğaz baş göstermiştir. GSMH'da önemli ölçüde düşüşler meydana gelmiş, enflasyon astronomik rakamlarla ifade edilecek boyutlara ulaşmıştır.

2.1 Genel Sanayi Yapısı

Azerbaycan'da sanayi sektörü; ağır sanayi, hafif sanayi ve gıda sanayi olarak üç ana sektör şeklinde sınıflandırılmaktadır. Bağımsızlığının ilk yıllarında da bu yapının aynen devam ettiğini gözlemliyoruz. Ağır sanayi; yakıt-enerji, metalürji, makine, kimya, orman ürünleri ve yapı malzemeleri sanayini içermektedir. Hafif sanayi; dokumacılık, dikiş, deri kürk ve kundura sanayinden oluşur. Azerbaycan sanayisinin yaklaşık olarak yarısını ağır

²⁰ Ahmetov, Reşat, "Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin yapısal analizleri ve Türkiye ile olan ilişkileri", Eskişehir Anadolu Üniversitesi, SBE, 2002

²¹ "M. Kemal Öke, *Geçiş Sürecinde Orta Asya Türk Cumhuriyetleri*, İstanbul: Alfa Basım Dağıtım Ltd. Şti., 1999, s. 49" Ahmetov, 2001, s.21'deki alıntı.

sanayi, beşte birini hafif sanayi ve üçte birini gıda sanayi meydana getirmektedir. Sanayinin yarısını oluşturan ağır sanayi genelde ara mal ve yarı mamül üretmektedir.

Ülkenin yakıt-enerji ve ağır sanayinin gelişmesinde elektrik enerjisi önemli rol oynamıştır. Elektrik enerjisi üretiminde ülkede bol olan doğal gaz, mazot ve hidro-enerji kullanıldığından maliyet düşük olmaktadır. Azerbaycan elektrik sistemi, Kafkasya ötesinin en güçlü elektrik sistemi olarak kabul edilmektedir. Toplam elektrik gücü verimi 1985'te 20,7 milyar kw/saattir. Bu miktar 1990'da 23,1 ve 1991'de 23,3 milyar kw/saate çıkmıştır. Bundan sonra hafif düşmeler olmuştur. Yine önemli sanayi dallarında ait üretim değerlerine baktığımızda bağımsızlığın ilk yıllarında belirgin düşüşler göze çarpmaktadır.

Tablo 4.Önemli Sanayi Dallarında Üretim Miktarları

	1985	1990	1991	1992	1993
Elektrik enerjisi (ısıtma-milyar kw/sa)	20,7	23,2	23,3	19,8	19,0
Ticari demir filizi (1000 ton)	709,0	501,0	462,0	360,0	374,0
Pik borular (milyon metre)	27,0	22,8	17,1	10,9	7,1
İnşaat için demir konstrüksiyon (1000 m ³)	2027,0	1295,0	1183,0	909,3	594,3
Duvar Malzemesi (milyon tuğla)	1392,0	1317,0	1446,0	1062,0	764,0
Asbest-Çimento(milyon tabanka)	112,3	66,0	78,0	70,0	51,0
Mineral Gübreler (%100 saf mad. Üzerinden 1000 ton)	305,9	212,0	188,0	81,0	32,0
Biçilmiş Tahta (1000 m ³)	279,0	126,0	87,0	47,0	24,0

Kaynak: TİKA, Azerbaycan Ülke Raporu, 1994, s.55

1985 yılı baz alındığı zaman yakıt enerji kompleksi, elektrik enerjisi ve yakıt sanayisindeki düşüş açık olarak görülmektedir. 1985 = 100 olduğuna göre yakıt enerji kompleksi üretimi 1993'de 68,1'e, elektrik enerjisi 91,6 'ya ve yakıt enerjisi 61,9' düşmüştür. (Tablo5)

Tablo 5.Sanayi Ürün Hacminin Yıllara Göre Alt Sektörlere Dağılım İndeksi
(1985 =100)

	1990	1991	1992	1993
Toplam Sanayi	99,1	103,9	79,3	73,7
Ağır Sanayi	108,2	116,0	87,8	73,6
Yakıt Enerji Kompleksi	90,6	88,2	72,2	68,1
Elektrik Enerjisi	111,8	112,4	93,9	91,6
Yakıt Sanayisi	64,2	81,4	66,3	61,9
Metalürji Kompleksi	84,8	82,9	58,3	40,6
Makine İmal Kompleksi	116,1	127,5	99,2	94,9
Kimya-orman Kompleksi	89,7	97,1	48,5	43,0
Kimya-petrokimya	85,4	88,7	40,6	35,4
Orman, selüloz-kağıt	104,8	135,0	102,7	93,4
İnşaat malzemeleri	89,3	99,1	94,9	95,6
Hafif Sanayi	90,5	92,4	76,0	78,2
Dokumacılık	86,2	87,3	76,4	79,9
Dikiş Sanayi	106,7	116,3	110,3	108,5
Deri İşletme	96,4	90,6	72,1	74,5
Gıda Sanayi	103,4	104,1	70,5	62,5
Yiyecekler	104,9	109,0	74,6	62,6
Et ve süt	96,2	72,2	40,7	33,9
Balık	83,9	79,8	50,4	25,8

Kaynak: TİKA, Azerbaycan Ülke Raporu, 1994, s.55

Azerbaycan'da demir-çelik sanayisi toplam sanayinin %4'e yakınıni oluşturmaktadır. Ülke, dağılan Sovyet Cumhuriyetleri arasında çeliğin arıtılması ve hazır demir-çelik saçları üretiminde beşinci, çelik boru üretiminde ise üçüncü sıradadır. Ayrıca alüminyum üretiminde de önemli yeri vardır. Ticari demir filizi üretimi 1985'te 709 bin tondur. Bu değer 1993'te 974 bin tona düşmüştür. Pik boru üretimi ise 1985'te 27 milyon metredir. Bu değer 1993'te 7,1 milyon metreye inmiştir. İnşaat için demir konstrüksiyon üretimi 1993'te 594.300 metre küptür.(Tablo 4) Metalürji kompleksinin üretim hacim indeksi, 1985'te 100 olduğuna göre, önemli derecede daralarak 1993'te 40,6'ya düşmüştür.

Azerbaycan'da makina imal kompleksi içinde petrol gaz ekipmanları dalı oldukça gelişmiştir. Büyük şehirlerde başlayan makina imal sanayi, zamanla küçük ve orta büyüklükteki şehirlere yönelmiştir. Makina imal sanayi; elektrik motorları, cihazlar, otomatikleştirme ve telemekanikleştirme sistemleri, buz dolapları, klimalar ve elektrikli aletler alanında da gelişmektedir. 1985 yılı temel alındığında (1985 =100) göre, makina imal hacmi 1990'da 116,1 ve 1991'de 127,5 olmuştur. Bundan sonra düşme başlamış ve 1993 'de 94,9'a inmiştir (Tablo 5).

Sanayi dalları içinde önemli sayılabilecek bir dal da gıda sanayidir. Gıda sanayi, Azerbaycan toplam sanayi gelirinin %30,9'unu oluşturmaktadır. Bu sanayi genelde yerli hammadde temeline dayanmaktaysa da, ülke gereksinimini karşılayamamaktadır. Gıda sanayisinin en büyük kolu şarapçılıktır. 1987'de ülkede üretilen içkinin 3,5 milyon şişesi şarap, 1,2 milyon şişesi şampanya ve 1,3 milyon şişesi konyaktır.²²

Gıda Sanayi üretim hacminde 1985'ten itibaren bir daralma yaşanmaya başlanmıştır. 1985 yılı 100 alındığında, bu üretim kolunda üretim hacmi 1993'te 62,5'e düşmüştür. Et, süt ve mamülleri ile balıkta düşüşler daha fazladır. (Tablo 5)

İnşaat malzemesi sanayisi, toplam sanayinin %3,2'lik payına sahiptir. Çimento, büyük demir beton konstrüksiyonlar ve paneller, kübik taş ve diğer inşaat malzemeleri üretimi geniş olarak yapılmaktadır. İnşaat malzemeleri hammaddesi bakımından Azerbaycan oldukça zengin sayılmaktadır. 1976 yılı hesaplamalarına göre ülkede inşaat malzemeleri hammaddelerinin toplam rezervi 1,3 milyar metreküptür. Bu hammadde yataklarının ¼'ünden yararlanılabilmektedir. 1985'te çimento üretimi 1.439.000 ton, 1987'de 1.290.000 tondur. En büyük çimento fabrikası Karabağ'dadır. Ancak burası Ermeniler tarafından 1992'de işgal edilmiştir.

Azerbaycan sanayisinin ana kolları özet biçimde verildikten sonra, topluca bir değerlendirme yapılması yararlı olur. 1985'den başlayarak sektörde genel bir duraklama ve gerileme görülmektedir. Sanayi üretim değerlerinde düşme vardır. 1985'de 167 milyar Manat olan üretim değeri 1993'de 123 milyar Manat'a, sanayide çalışan işçi sayısı da 1985'de 446 bin iken 1993'de 369 bine inmiştir. Bağımsızlığının ilk yıllarında ülkede yavaşlayan ve gerileyen sanayiye yeniden canlandırarak atılımlara gerek vardır. (Tablo 6).

²² TİKA, Azerbaycan Ülke Raporu, 1994, s.54

Tablo 6.Azerbaycan'da Sanayinin Temel Göstergeleri

	1985	1990	1991	1992	1993
Üretim Değeri (1983 fiyatlarıyla milyar manat)	167,0	165,0	173,0	132,0	123,0
Çalışan İşçi Sayısı (1000)	446,2	408,4	395,5	372,6	369,2
Alt hizmet işçileri (1000)	372,2	338,3	324,5	303,7	304,1
Temel Üretim Fonları (milyar manat)	30,9	38,1	38,7	37,9	41,2

Kaynak: TİKA, Azerbaycan Ülke Raporu, 1994, s.56

Sanayi genel üretim hacmi indeksi de aynı yönde görünüm vermektedir. 1985'de 100 kabul edilen toplam sanayi indeksi 1993'de 73,7'ye, üretim sanayi indeksi 76,1'e ve imalat sanayi indeksi 71,8'e düşmüştür (Tablo 7)

Tablo 7.Sanayi Genel Üretim İndeksi

1985 = 100			
Yıllar	Toplam Sanayi	Üretim Sanayi	İmalat Sanayi
1986	98,0	101,0	97,8
1987	101,6	105,7	101,3
1988	105,1	105,7	105,0
1989	105,8	100,7	106,1
1990	99,1	93,0	99,4
1991	103,9	87,8	104,1
1992	79,3	83,3	77,1
1993	73,7	76,1	71,3
1990 = 100			
1991	104,6	94,4	105,3
1992	80,0	89,6	77,6
1993	74,4	61,8	72,3

Kaynak: TİKA, Azerbaycan Ülke Raporu, 1994,s.57

Sanayideki bu gerileme daha çok, hammadde ve girdilerin sağlanamamasından ileri gelmektedir. Bu ve diğer faktörlerin etkileri ile sanayi dallarında işgücü verimliliklerinin önemli derecede düştüğü görülmektedir. (Tablo 8)

Tablo 8.Sanayi Dallarında İşgücü Verimlilik İndeksleri (1985 = 100)

	1990	1991	1992	1993
Toplam Sanayi	102,6	110,6	86,7	81,2
Ağır Sanayi	106,9	120,6	94,4	82,3
Yakıt-Enerji Sanayi	100,8	99,9	75,9	67,3
Metalürji	89,8	90,9	61,1	40,1
Makine Yapım Sanayi	125,0	148,9	132,5	135,8
Kimya-Orman	99,0	112,4	56,2	52,9
Kimya-Petrokimya	93,3	103,2	48,1	43,0
Orman-selüloz-kâğıt	120,6	160,5	119,1	125,8
Dokuma Sanayi	88,6	89,6	81,5	67,7
Hafif Sanayi	90,7	94,5	92,4	93,7
Deri-ayakkabı	115,2	120,8	113,9	106,3
Gıda Sanayi:				
Toplam	96,7	95,1	64,2	50,5
Yiyecek sanayi	97,2	97,0	65,9	52,4
Et,süt ve mamülleri	84,7	67,4	38,8	30,0
Balık Sanayi	92,4	90,3	55,6	26,1

Kaynak: TİKA, Azerbaycan Ülke Raporu, 1994,s.57

Tablodan da izlenebildiği gibi 1985 yılı temel alındığında, toplam sanayi işgücü verimliliği 1993'de % 20 kadar azalmıştır. Dokuma sanayinde bu azalma %30'lara ulaşmıştır. Yiyecek maddelerinde ise azalma %50'lere varmakta, özellikle et, süt ve mamüllerinde %70, balık sanayinde %75'lere ulaşmaktadır.

Sanayideki işgücü verimliliğinin artırabilmek için teknolojiyi geliştirme, yönetimi düzenleme ve hammadde sağlanması sorunlarına çözüm getirilmesi gerekiyordu.²³

²³ TİKA, Azerbaycan Ülke Raporu, 1994, s.58,

2.2 Gayri Safi Yurtiçi Hasıla

Savaş ve dağılma sonrası ortaya çıkan sorunlar nedeniyle milli gelir büyüme hızı 1993'te %-23,1, 1994'te %-19,7, 1995'te %-11,8 olarak gerçeklemiştir. Mayıs 1994'te gerçekleştirilen ateşkes sonrasında ancak 1996 yılının ikinci yarısından itibaren büyüme başlamış, %1,3'lük pozitif büyüme hızına ulaşılmıştır. Uygulanan politikaların iki yıl sonrasında sonucu görülmüş ve büyüme rakamlarında pozitif artış gözlenmiştir.

Yine 1990 yılında 2500 milyon dolar olan Azerbaycan'ın GSMH'sı 1991 yılında 703 milyon dolara inmişti. Bunun sebebi ise, ülkede sanayi, ziraat ve hizmet sektörlerinde ortaya çıkan düşüşler idi.

2.3 Azerbaycan'da enflasyonun ortaya çıkışı

Yukarıda verilen rakamlardan da anlaşılacağı üzere, 1991- 1995 yılları arasında ülke ekonomisi büyük ölçüde gerilemeye maruz kalmıştır. Bunun da temelinde başlıca iki etken; Sovyetler Birliği'nden tam anlamıyla uzak durmaya çalışmak ve savaşların oluşturduğu hem cari, hem de gecikmeli etkilerdi.

Ülkede üretilen mal ve hizmet miktarlarındaki önemli düşüşler yüzünden toplam talep, toplam arzdan çok daha fazla oldu ve teori gereği fiyatların giderek artmasına ve enflasyon olayının açığa çıkmasına neden oldu. Sovyetler döneminde de fiyat artışları görülmekteydi. Fakat merkezi yönetim ve kapalı ekonomide bu olaylar halka açıklanmamakta, sebepleri izah edilmemekte ve halk da bunun enflasyon olduğunu bilmemekteydi. Diğer yandan bu artışlar da büyük ölçüde yıkıcı değildi. Bu yüzden, yukarıda halkın enflasyonla tanışmasının 1990'lı yılların başlarında olduğu söylenmiştir.

Tablo 9.1990-1995 yılları arasında Azerbaycan'da enflasyon (%) oranları

1990	1991	1992	1993	1994	1995
23,1	329,7	1672,4	1129,1	1663,5	411,8

Nesimi Kamalov, Journal of Qafqaz University, Fall 2000, Number 6, s.68

Enflasyon rakamlarına bakıldığında, 1990-1991 yıllarında sonraki yıllara göre enflasyonun büyük ölçüde olmadığı söylenebilir. Bunun sebebi ise, önceki yıllardan halkın

elinde kalan tasarruf edilmiş bazı mal stoklarının piyasaya sürülmesi ve toplam talebin belli bir ölçüde karşılanması idi. Halkın elde ettikleri parasal gelir ve harcamalarında da ortaya çıkan değişiklikleri bu bağlamda değerlendirmek gerekiyor. Nitekim 1990 yılında halkın gelirleri 1625 milyon dolar iken, 1991’de 530,789 milyon dolar, 1992’de 516,868 milyon dolar olmuştur. Aynı şekilde harcamalarda da 1550 milyon dolardan, 1991’de 493,682 milyon dolar, 1992’de 412,120 milyon dolarlık düşüşler görülmektedir.²⁴

Yukarıdaki ifadeler doğrultusunda, Azerbaycan’da enflasyon’un ortaya çıkmasının temel nedeni toplam talebin toplam arzı aşması olmuştur. Bilindiği gibi iktisat teorisinde bu durum talep enflasyonu olarak bilinmektedir.

Bunun dışında 1990-1994 yılları arasında enflasyon oranının yüksek olmasına dış ticaretle ilgisi olan bazı banka veya finansal kurumların açılması ve faaliyet göstermeleri de sebep olmuştur. Söz konusu yıllarda yüksek faiz karşılığı (örneğin ayda ve faize faiz yürütülmesiyle %30) mevduat toplayan bazı kurum ve kuruluşlar faaliyet göstermekteydi. 1994 yılında Azerbaycan’da 230’a yakın banka vardı. Halktan para toplayarak bu parayla ülkeye mal ithal eden bu işletmeler, kendi ticaret merkezlerinde, dükkanlarında bu malları satmaktaydılar ve kendi üyelerine, diğer bir deyişle kendilerine mevduat yatıran kimselere sözde değişik kolaylıklar sağlamakla tüketicileri kendilerine çeken bu kimseler, mallarını istedikleri fiyattan satma ve suni olarak enflasyon oranını yükseltme imkanına sahip idiler. İstedikleri fiyattan satma imkanını sağlayan faktör, ithalatın sadece bunlar tarafından yapılması, enflasyon oranını suni olarak yükseltmekteki amaçları ise mevduat karşılığı ödedikleri faizler idi. Böylece Azerbaycan’da enflasyon oranının başlıca nedenlerinden birisinin de spekülasyon fiyat artışları olduğu açıkça görülmektedir.

2.4 Döviz Kuru Sistemi ve Dış ticaret

İlk başta talep enflasyonu olarak ortaya çıkan enflasyonun Azerbaycan’da sonradan giderek şiddetlenmesi ve hatta 1994 yılında hiperenflasyona dönüşmesinin temelinde yatan nedenler şöyle açıklanabilir:

Yukarıda ifade edildiği gibi, bir yandan Ermenistan’la savaş, diğer yandan “merkezden kaçma” düşüncelerinin halen devam etmesi, ülke içinde siyasi istikrarsızlık, ekonominin ilgi

²⁴ A.R.D.S.K.(Azerbaycan Respublikası Devlet Statistlik Komitesi), 1998.,s.7

dışı bırakılması gidi nedenler genel itibariyle bu olayın temel nedenlerinden sayılabilir. 1992 yılında 1 manatın 10 ruble olması kuruna göre piyasaya sürülen ilk milli para birimi olan Manat, Rusya hükümetince Ruble'nin piyasadan çekilmesi sonucunda gerçek para birimi olarak piyasada bulunmaya başladı. Bu dönemde döviz kurunun gelişimini göstermek açısından Dolar-Manat pariteleri aşağıda verilmiştir.

Tablo 10.Manat'ın kuru

1992 yılı ortalaması	: 1\$ = 14,0 Manat
1993 yılı ortalaması	: 1\$ = 91,5 Manat
1994 yılı Mart ayı	: 1\$ = 174,2 Manat
1994 yılı Nisan ayı	: 1\$ = 178,6 Manat
1994 yılı Mayıs ayı	: 1\$ = 643,5 Manat
1994 yılı Haziran ayı	: 1\$ = 980,0 Manat
1994 yılı Temmuz ayı	: 1\$ = 995,0 Manat
1994 yılı Ağustos ayı	: 1\$ = 1046,0 Manat
1994 yılı Eylül ayı	: 1\$ = 1487,5 Manat
1994 yılı Ekim ayı	: 1\$ = 1987,5 Manat
1994 yılı Kasım ayı	: 1\$ = 2866,0 Manat
1994 yılı Aralık ayı	: 1\$ = 3800 Manat

Kaynak: TİKA, Azerbaycan Ülke Raporu , 1994

“Manat piyasaya sürüldüğü günden beri onun değerinin korunması ile kimse ilgilenmemiştir ve Manat'ın değeri tam anlamıyla piyasada belirlenmektedir” şeklindeki zamanın Maliye bakanının açıklaması çok ilginçtir. Bu açıklama devletin ekonomiye ilgisizliğini de ortaya koymaktadır.

Bu dönemlerde, 1994 yılında kadar piyasaya sürülen para miktarının GSMH'ya bakılmadan basılarak piyasaya sürülmesi, paranın değerinin sürekli düşmesine neden olmuştur.²⁵ Bunun da nedeni bütçenin verdiği açıkla ilgilidir. 1991 yılında 21 Milyon dolar, 1992'de 20 milyon dolar fazla veren Azerbaycan bütçesi 1993 yılında 94,586 milyon dolar, 1994'te 167,550 milyon dolar açık vermişti.²⁶ Pratikte, hükümetin yapması gereken faaliyetlerini gerçekleştirmedi kaynak bulamadığı takdirde para bastığı görülmektedir.

²⁵ Kamalov, a.g.e., s.68'deki alıntı.

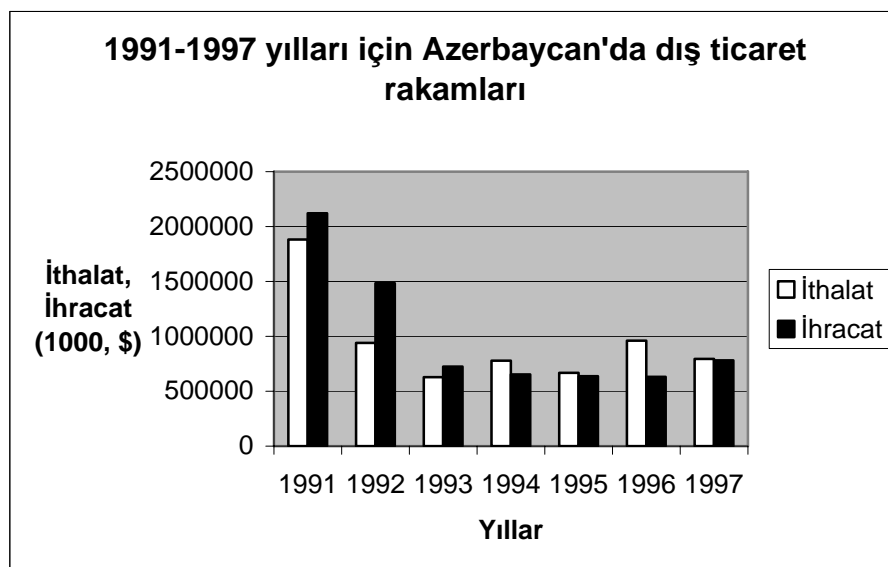
²⁶ A.R.D.S.K ,1995

Azerbaycan da bu bakımdan istisna değildir. Giderek zayıflamakta olan ekonomi, bir yandan sürekli gerçekleştirilen emisyon doğal bir sonuç ortaya çıkardı. Bu da para değerinin düşmesidir.

Azerbaycan'da döviz kuru sistemi ise 1993 yılı boyunca oldukça dağınık bir gündeme sahip olmuştur. Yılın başlarında dolar ve diğer dövizlerin değeri Moskova İnterbank'ının çapraz kurlarına göre belirlenmişti. Resmi kur böyle belirlenmekle beraber, piyasa kurları da Azerbaycan Uluslararası Bankası veya diğer bankalar tarafından tespit edilmişti. Böylelikle, piyasada iki döviz kuru bulunur olmuştur. Buna ilave olarak, ticari firmaların karşılıklı anlaşmalarla belirledikleri döviz kurları üzerinden işlemler gerçekleştirmişler, bu da üçüncü bir döviz kuru ortaya çıkarmıştır. Dördüncü bir döviz kuru ise, serbest piyasadaki döviz alım ve satımlarıyla meydana gelmiştir.

Talebin halen arzdan büyük olduğu bu dönemlerde, devlet yatırımları değişik yöntemlerle teşvik etmeli olduğu halde, diğer cumhuriyetlerle eski ekonomik ilişkileri kurmaya çalışmak yerine, politik amaçları gerçekleştirmeyi, ekonomik reformlara tercih etmişti. Peki, talebin ödenmeyen kısmı ne oluyordu sorusuna verilecek cevap, ithalatın durmadan ve sürekli artmasıdır. Dış ticaretin 1992-1998 yılları arasındaki gelişim seyri şöyle açıklanabilir:

Şekil 1.1991-1997 yılları arasında Azerbaycan dış ticaret

Kaynak: Azerbaycan Devlet Statistika Komitesi Yayınları 1991-1997

Grafikten görüldüğü gibi, ülkede yıllar itibariyle ihracat giderek azalmakta ithalat ise bunun tam tersine artmaktadır. Tabii ki, bunun ülke ekonomisinde doğurduğu sakıncalar vardır. Bunların başında da ülkede kazanılan paranın (dövizin) başka ülkelere akmasıdır. İthal edilen mallar arasında gıda ürünlerinin en büyük paya sahip olması ise ayrı bir çarpıklığın işareti. Çünkü, 1980'li yılların ortalarında ülkenin gıda sanayisi ürünleri ihtiyacının %70-%80 'i ülke içerisinde üretilerek karşılandığı halde, aynı ürünlerin %90'ı bu dönemde ithal mallarıyla ikame edilmeye başlanmıştır.

1991, 1992 ve 1993 yıllarında ülke hükümetinin yatırımlar konusunda hassas davranmadığı da gözlemlenmektedir. Nitekim, 1990 yılında ülke ekonomisine 476,667 milyon dolar yatırım yapıldığı halde, 1991'de bu rakam 95 milyon dolar, 1992'de 236,250 milyon dolar, 1993 yılında 244,755 milyon dolar olmuştur.²⁷

²⁷ A.R.D.S.K(Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Statistlik Komitesi),1998

İKİNCİ BÖLÜM

1994'TEN SONRAKİ DÖNEMDE AZERBAJYCAN'IN ARAYIŞLARI

1. AZERBAJYCAN'DA ENFLASYONA İLİŞKİN DEĞERLENDİRMELER

1.1 Enflasyon Oranının 1994'ten sonraki gelişim seyri

Ülkenin siyasi hayatında istikrar sağlandıktan, yani 1994 yılından sonraki yıllar Azerbaycan'da hemen hemen tüm alanlarda reformların yapıldığı görülmektedir. Tabii ki, reformlar ilk başta ekonomi alanında yapılmaya başlanmıştır. Bunların da öncülü IMF'yle beraber hazırlanan 1995–1996 ve 1998–2000 ekonomik kalkınma programlarıdır.

Ekonomik kalkınma programının ilk uygulaması olarak ülkede sıkı para politikası izlenmeye başlandı. 28 Nisan 1995 tarihinde daha önce kurulmuş olan Vahid Valyuta Fondu lağvedilerek, onun yerine döviz kazancı elde eden kurum ve kuruluşların döviz kazançlarının %30'unu 15 Ekim 1993 yılına yılında kurulmuş olan Bakü Bankalararası Döviz Piyasası'na satmaları zorunluluğu getirildi. Bu düzenlemenin piyasanın döviz ihtiyaçlarını karşılamak ve döviz değerini sabitleştirmek için daha yararlı olduğu 1995 yılı itibariyle istikrarını korumuş olan döviz kurlarından da anlaşılmaktadır. Uygulanan sıkı para politikasının pozitif sonuçları çok erken görülmeye başlandı. Bunu Manat'ın zaman zaman Dolar karşısında değer kazanması da ispatlamaktadır. Örneğin, 1996 yılında Manat dolar karşısında %7 değer kazanmıştır. Tüm bunların sonucunda enflasyon oranı gözle görülür bir oranda düşmeye başladı.

Tablo 11.1996–2003 yılları arasında Azerbaycan'da enflasyon (%) oranları

1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
19,9	3,7	-0,8	-8,6	1,8	1,6	2,8	2,1

Kaynak:Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Statistik Komitesi Yayınları(A.R.D.S.K),2004

1.2 1994–1998 yılları arasında enflasyon oranı ve işsizlik

Ama sıkı para politikasının tedavi edici bir politika olmadığından uzun dönem uygulanması doğru değildir. Çünkü sıkı para politikası, gelirlerin belli bir ölçüde tutularak, toplam talebin kısıtlanmasıdır. Bu aynı zamanda büyük ölçüde işsizliğin ortadan kaldırılmasına da imkan tanımamaktadır. İktisat teorisinde Philips eğrisi olarak tanınan olay 1994 sonrası Azerbaycan’ında kendini tam anlamıyla kanıtlamaktadır.

Tablo 12. Azerbaycan’da 1994–1997 yılları arasında Enflasyon Oranı ve İşsizlik.

Yıllar	Enflasyon Oranı	İşsizlik (kişi)
1994	1663,5	23592
1995	411,8	28314
1996	19,8	31935
1997	3,6	38306

Kaynak: Azerbaycan Devlet Statistika Komitesi Yayınları, 1998, s.7

Tablodan da görüldüğü üzere yıllar itibariyle enflasyon ve işsizlik arasındaki ilişkiyi dikkate aldığımızda, sıkı para politikaları ile düşürülmeye çalışılan enflasyon, diğer taraftan işsizliğin artmasına neden olmuştur.

Uzun dönem sıkı para politikası uygulanmasının doğru olmadığına bir diğer kanıtı ise, 1998 yılında ülkede enflasyonun yerini deflasyona bırakmasıdır. Enflasyon iktisat politikalarında büyük olmadığı veya dağıtıcı olmadığı sürece ekonomide bir teşvik olduğu, ekonomiyi canlandırdığı, deflasyonunsa tam tersi bir sonuç oluşturduğu söylenmektedir. Azerbaycan gibi gelişme ihtiyacı duyulan ülkelerde deflasyonun ortaya çıkması ekonominin biraz daha gerilemesi anlamına gelmektedir. Sıkı para politikası ise, bu sonucu getirmektedir.

1.3 Uygulanan ekonomik politikalarının iyileşme sürecine katkıları

1994 yılından sonra büyük ölçüde yatırımların da ister vergi oranlarındaki düzenlemeler, isterse de istikrarın elde edilmesiyle teşvik edildiği görülmektedir. “Asrın Mukavelesi” adı

altında imzalanan petrol anlaşmaları ve bundan hareketle ülkeye akan yabancı sermaye ülke ekonomisine pozitif yönde katkıda bulunmaktadır.

Bu arada faiz oranlarının düşürülmesi ve değişik alanlarda kredi kolaylıkları (örneğin, tarım sektöründe) ülkede yerli girişimcileri yatırım yapmaya teşvik etmiştir. Yabancı kredi kuruluşlarından elde edilen kredilerin ekonomiye yatırım şeklinde (genellikle alt yapı yatırımı olarak) girmesi de gelişme ve kalkınma programının başarısından sayılmaktadır.

1995 yılında Milli Banka(Azerbaycan Merkez Bankası) ve Bankalar hakkında kanunun kabulü sayesinde 1994 yılında 230'a yakın olan banka sayısı 1997 yılında 80'e indi. Enflasyon üzerinde oynayarak para kazanan bankaların kanun gereği bu tip faaliyetlerinin yasaklanması, bu zamana kadar onların getirmiş oldukları olumsuz sonuçların ortadan kalkarak, piyasanın rahatlamasını sağladı.

Milli Banka'nın faaliyetlerinin kanunen düzenlenerek, gerçek anlamda merkez bankacılığı fonksiyonunu yerine getirmesinde söz konusu kanunun büyük yararı olmuştur. Bunu Milli Banka'nın elde ettiği rezerv miktarı da göstermektedir. Nitekim altın hariç, 1992 yılında 2 milyon dolar olan rezervler, 1998 yılında 447 milyon dolar olmuştur. 1995 yılından sonra Milli Banka gerçekten de piyasada ortaya çıkan olumsuzlukların giderilmesi imkanına sahip olduğunu faaliyetleriyle kanıtlamıştır.

Planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçen Azerbaycan'da özel sektörün gelişmesi, desteklenmesi ve güçlenmesi büyük anlam ifade etmektedir. Sırf bu amaçladır ki, 1993 yılından başlayan özelleştirme düşüncelerinin ışığı altında, 1995 yılında "1995-1998 yılları arasında Azerbaycan'da Özelleştirme Programı" işlenerek hazırlandı ve uygulamaya konuldu.

1999 yılının ikinci yarısında devletin 1995 yılından bu yana uygulamakta olduğu sıkı para politikasını terke ettiğini beyan etmesi ile ekonomide nispi değişiklikler yaşanmaya başlandı. İlk başta döviz kurlarında ortaya çıkan artışlar zamanla ithal mallarına ve giderek tüm piyasa fiyatlarına yansımaya başladı. Sonuç olarak, 1998 yılında % 0,8 oranında yaşanmış deflasyon 1999 yılında % 0,5 olarak gerçekleşti.

Bu değişiklikler 2000 yılı başlarında aynı şekilde sürmeye devam etti. İlave olarak ülkede 1 Ocak 2001 yılından itibaren yeni vergi sistemi ve yeni gümrük sisteminin

uygulanacağı haberi piyasadaki değişikliklere daha da hız kazandırdı. Yeni vergi uygulamalarına göre vergi oranlarının azaltılacağı umulurken, yeni gümrük uygulamasında da ülkede üretildiği halde ithal edilen mallar daha yüksek (% 10, %15 ve daha fazla) gümrük tariflerinin uygulanacağı beklenmektedir.

Beklentilerin piyasaya yansması ise, piyasa fiyatlarındaki artışlarla karakterize olmaktadır. Nitekim 2000 yılında ülkede tüketim malları ve hizmetleri fiyatlarında (Aralık 1998 rakamlarına göre) %1,8'lik bir artış yaşanmıştır. Bu yıldan itibaren enflasyon yeniden hareketlenmelerin başladığını görebiliyoruz.

2 EKONOMİK PROBLEMLERE YÖNELİK ÇÖZÜM ARAYIŞLARI

2.1 IMF'yle ve Diğer Uluslararası Organizasyonlarla İşbirliği

Eski Sovyetler Birliğinin çözülmesi sonrasında siyasi, askeri, sosyal ve ekonomik açılardan önemli sonuçlar ortaya çıkmıştır. Post Sovyet mekânı hızla dünya ile entegrasyona başlamış, kendi ekonomik ilişkilerini bu yönde hedeflemişlerdir. Ülkelerin kendi pazarlarını dünyaya açması, ekonominin liberalleştirilmesi ve küreselleşme denilen sürece uyum içinde davranması ancak birtakım kurumlar aracılığı ile mümkün olabilir. Bu kurumlardan en önemlileri Dünya Ticaret Örgütü, Dünya Bankası ve IMF'dir. Küreselleşme ile birlikte birçok kurumun etkinliğinin arttığını, birçok kurumun da işlevini yitirdiğini görüyoruz. Etkinliği artan kurumlardan belki de en önemlisi IMF (Uluslararası Para Fonu)'dır. 1980'e kadar daha çok ödemeler dengesindeki bozuklukları gidermeye yönelik politikalar üreten IMF, 1980 sonrasında daha çok yapısal uyum programları adı altındaki uygulamaları denetleme yolu ile etkinliğini giderek artırmıştır. Yapısal uyum programları Dünya Bankası tarafından projelendirilmekte, ancak denetimi IMF tarafından sağlanmaktadır. Bu yapısal uyum programları, küreselleşme sürecinde ülkelerin sisteme daha çok entegre olmasını sağlamak mantığı ile işlemektedir. IMF'nin reçeteleri ülkelerin ekonomik politikalarını doğrudan belirlemekte, hatta bazı durumlarda ulusal kalkınma planlarının yerine geçmektedir.

Azerbaycan tam bağımsızlık kazanmasını ardınca hemen uluslararası kuruluşlarla işbirliğine önem vermiş ve dış politikasını bu yönde belirlemiştir. 1994 yılında ülkede siyasi istikrarın sağlanması, geniş petrol rezervlerinin çıkartılmasını ve işlenmesi ile ilgili

anlaşmaların imzalanarak yürürlüğe girmesi, piyasa ekonomisine geçiş sürecinde hukuki alt yapının oluşturulmasına yönelik çalışmalar, uluslararası finans kurumlarıyla işbirliğini artırmıştır. Bu kurumların Azerbaycan'a kredi vermeye başlaması, uluslararası finans ve ekonomik kurumların program ve projelerinden yararlanarak ekonomik reformlara gidilmesi 1995 yılından itibaren ülkeye yabancı sermaye akımını artırmış, 1990 yılından itibaren yükselen enflasyonun düşmesini sağlamış ve dış kaynak sorunu da kısmen çözülmüştür. Ekonomik kalkınmayı hedefleyen Azerbaycan bugün birtakım uluslararası ekonomik örgütlere üye olmuştur. Bu örgütlerden Uluslararası Para Fonunun, Avrupa İnkışaf ve Kalkınma Bankasının ve İslam Kalkınma Bankasının Azerbaycan ekonomisinin gelişmesinde büyük rolleri vardır. Azerbaycan'ın petrol politikasının hayata geçmesinde, petrol dışı sahaların inkişafından demokratik toplum oluşumuna kadar farklı alanlarda bu örgütlerin ülkeye önemli katkıları vardır.²⁸

Azerbaycan hükümetinin hayata geçirdiği yasal düzenlemeler uluslararası ekonomi örgütlerini Azerbaycan'la sıkı işbirliğine teşvik etmektedir. Azerbaycan Cumhuriyeti 1991 yılından itibaren İslam Konferansı Örgütü' nün, 1992 yılından itibaren Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü' nün, 1993 yılından itibaren Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü' nün, Bağımsız Devletler Birliği'nin, Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası'nın, Birleşmiş Milletler Teşkilatı'nın 1997 yılından itibaren Dünya Ticaret Örgütü' nün (gözlemci statüsünde), üyesidir.

Azerbaycan Cumhuriyeti uluslararası maliye kredi örgütleri ile 61 proje üzere işbirliği yapmaktadır. Onlardan en büyük ağırlığa Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu sahiptir. Şöyle ki, 1 Ocak 2002 tarihine kadar IMF' den yalnız ekonomik reformların desteklenmesi amacıyla yaklaşık 700 milyon dolar tutarında kredi alınmıştır. Dünya Bankası'nın hem iktisadi reformların desteklenmesi, hem de yatırım projelerinin maliyeleştirilmesi maksadıyla ayırdığı kredinin tutarı ise yaklaşık 600 milyon dolardır. Her iki örgütün ayırdığı krediler yardım şartları ile seçilmektedir

²⁸ Elçin Süleymanov, "Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan-IMF ilişkileri", **Journal Of Qafqaz University**, (Number 9, Spring 2002), Bakü s.2

Tablo 13.1994-2002 Yılları Arasında Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Uluslararası Maliye Kredi Örgütlerinden Aldığı Krediler (milyon dolar)²⁹

Uluslararası Para Fonu	672,5
Dünya Bankası	565
Uluslararası İktisadi İşbirliği Fonu	440
Avrupa Yeniden Yapılanma ve İnkişaf Fonu	348
İslam İnkişaf Bankası	272,5

Kaynak: Elçin Süleymanov, "Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan-IMF ilişkileri", Journal Of Qafqaz University, (Number 9, Spring 2002), Bakı s.2

2.1.1 Uluslararası Para Fonu (IMF) ile ilişkiler

Ekonomide sosyalist yapıdan liberal yapıya geçiş sürecini yaşamakta olan Azerbaycan'da 1990'lı yılların ortalarından itibaren önemli adımlar atılmıştır. 1991-95 yılları arasında %60 oranında küçülme kaydeden Azerbaycan ekonomisi, 1995 yılında itibaren IMF ve Dünya Bankası ile işbirliği çerçevesinde başlatılan ekonomide yeniden yapılanma ve özelleştirme programları sonucunda yeniden büyümeye başlamıştır. Azerbaycan bugüne kadar IMF'le üç antlaşma yapmıştır. İlk antlaşma makro iktisadi istikrarın sağlanması ve Azerbaycan'ın ulusal para birimi Manat'ı istikrara kavuşturmak amacıyla kredi ve bilgi alabilmek için yapılmış, IMF'le işbirliği yapan çok ender ülkelerde rastlanabilecek bir biçimde programın uygulanmasında başarı sağlanmıştır. Fakat diğer programların uygulanmasında aksamalar kendini gösterse de genel olarak IMF'le ilişkilerde başarılı bir çizginin sürdürüldüğünü söylemek mümkündür.

2.1.2 Azerbaycan'ın IMF'deki yeri

IMF, sabit kurlu Bretton Woods sisteminin faaliyetinin devam ettirilmesinden sorumlu olan bir teşkilat olarak ortaya çıkmıştır. Lakin Bretton Woods sisteminin çökmesinden sonra da uluslararası finans sisteminin teşkili ile alakadar olan görevlerini devam ettirmiştir. Başka bir ifade ile, IMF bugün de uluslararası finans sisteminin düzenli çalışmasından sorumlu olan esas teşkilat özelliğini taşımaktadır.³⁰

²⁹ "IMF-Azerbaycan Raporları" 1995-2001

³⁰ Seyidoğlu, Halil, **Uluslararası İktisat**, Geliştirilmiş 11.b., İstanbul: Gizem Yayınları, 1996, s.508.

IMF Anasözleşmesini kendi parlamentosunda onaylayarak uluslararası anlaşma haline getiren ve kendisine düşen kotayı IMF'ye ödeyen (ya da ödenecek bölümünü ödeyip kalanını taahhüt eden) her ülke IMF'ye üye olabilir. IMF'ye üye ülkeler, aynı zamanda Dünya Bankası'nın da üyesidirler.

Azerbaycan 18 Eylül 1992 tarihinde IMF'ye 170. üye olarak kabul edilmiştir.³¹ Ülkeler IMF'ye iki türden birinde üye olurlar. Eğer sermaye hareketlerinde bir kısıtlama söz konusuysa IMF Anasözleşmesinin 4. Maddesi statüsünde üye konumundadırlar. Eğer sermaye hareketlerini serbest bırakmışlarsa o zaman IMF Anasözleşmesinin 8. Maddesi statüsünde üye konumundadırlar. IMF'nin temel hedeflerinden birisi üyelerinin 8. Madde statüsünde buluşmalarını yani sermaye hareketlerinin serbest olduğu bir konumda olmalarını sağlamaktır. Sermaye hareketlerindeki kısıtlamadan dolayı ve yenice bağımsızlığını kazanan bir ülke gibi Azerbaycan IMF Anasözleşmesinin 4. Maddesi statüsünde üye olmuştur. Halen ülkede döviz ve dış ticaret rejiminin gelecekte liberalleştirilmesi için çalışmalar yapılmaktadır. Bu da Azerbaycan'ın yakın gelecekte IMF'le yapılmış anlaşmanın 8. Maddesine ve Dünya Ticaret Örgütüne katılmasına olanak sağlayabilir.

2.1.3 Azerbaycan'ın IMF'deki kotası ve Oygücü

Üye olması ile birlikte Azerbaycan'a IMF tarafından 112, 000, 000 Amerikan Doları tutarında SDR (Special Drawing Rights: Özel Çekme Hakları) ayrılmıştır.³² IMF üyesi her ülkenin kotası o ülkenin oygücünü de belirlemektedir. IMF'deki kotasının her 100,000 SDR'lik bölümü o ülkeye bir adet oy sağlar. Buna ek olarak IMF üyesi her ülkenin 250 adet sabit oyu vardır (IMF dilinde buna basic votes adı veriliyor).

Azerbaycan'ın IMF'deki kotası 160,9 milyon SDR olduğundan dolayı değişken oy sayısı 1609'a eşittir. 250 adet sabit oyunu da gözönünde bulundurduğumuz zaman toplam oy sayısının 1859'a denk geldiğini bulmuş oluruz. Bu rakamı toplam oy sayısına (2.176.037) böler ve 100 ile çarparsak Azerbaycan'ın IMF'deki oygücününün %0,085'e eşit olduğunu buluruz.

³¹ International Monetary Fund (IMF), <http://www.imf.org/external/about.htm>, (20 Mart 2005).

³² Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı (TİKA), Azerbaycan Ülke Raporu, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, Ankara:1996

2.1.4 Azerbaycan'ın IMF'le anlaştığı Birinci Program

Azerbaycan ilk olarak serbest piyasa ekonomisine geçmek ve mevcut olan iktisadi sıkıntılarını ortadan kaldırmak amacıyla ülkede uygulamak istediği para politikasını ve gerçekleştirmek istediği değişiklikleri IMF uzmanlarının da yardımı ile “niyet mektubu” adlanan bir program biçimine dönüştürmüş ve bunu 1995 yılının Mart ayında IMF'nin en üst karar organı olan Yönetim Kurulu'na (Board Of Governors) sunmuştur. Azerbaycan Cumhuriyeti Merkez Bankası IMF'le ilişkilerde Maliye Bakanlığı'nı temsil etmektedir. IMF'le yapılan işlemler, aynı zamanda SDR'le yapılan işlemler Merkez Bankası'nın bilançosunda gösterilse de, taahhüt Maliye Bakanlığı'na aittir.

Bu program 1995 yılının Nisan ayında IMF tarafından onaylanmıştır. Azerbaycan'ın hazırlamış olduğu ekonomik tedbirler paketinin Fon tarafından onaylanması, hem bu kurum, hem de diğer uluslararası kurumlarla özel ticari bankalardan uygulamaya koyulacak borçlanmalar bakımından büyük önem arz etmektedir. Resmi veya özel uluslararası finans çevrelerinin ülkeye kredi ayırmaları, genellikle IMF'nin “yeşil ışığı”na bağlıdır.

1995 yılında IMF'nin Azerbaycan hükümeti ile birlikte uygulanmasında anlaştığı birinci program üzere teklifleri aşağıdaki gibi olmuştur:

- Makro iktisadi istikrarın sağlanması;
- Azerbaycan'ın ulusal para birimi Manat'ı istikrara kavuşturmak;
- Bütçe açığının asgariye indirilmesi;
- Mülkiyet ilişkilerinin transformasyonu;
- Yapısal reformların uygulanması.

Programın onaylanmasından sonra Azerbaycan bu alanda benzer ülkelere uygulanan Sistemik Geçiş Kolaylığı – STF (Systematic Transformation Facility) adlanan özel yardım programından yararlanma olanağını elde etmiştir.

Tablo 14'de 1995 yılında IMF tarafından Azerbaycan'a ayrılan krediler gösterilmiştir. Birinci program çerçevesinde ayrılan krediler esasen döviz kurlarında istikrarı sağlamak amacıyla Azerbaycan Merkez Bankası'nın döviz rezervlerini güçlendirmeye yöneliktir.

Tablo 14. IMF Tarafından Azerbaycan'a Ayrılan Krediler (1995)

Tarih	Ayrılan Kredi	Kredi Adı ve Amacı
Nisan -1995	29,25 milyon SDR	STF-1 Merkez Bankasının döviz Rezervlerinin güçlendirilmesi
Kasım-1995	29,25 milyon SDR	STF-2 Merkez Bankasının döviz rezervlerinin güçlendirilmesi
Kasım -1995	58,50 milyon SDR	SBA (Stand by) Para-kredi-bütçe ve yapısal reformların desteklenmesi
Toplam:	117,00 milyon SDR	

Kaynak: Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı (TİKA), Azerbaycan Ülke Raporu, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, Ankara: 1996

Azerbaycan hükümeti tarafından uygulanması kararlaştırılan bu program 15 aylık bir dönemi içermeliydi. Azerbaycan hükümeti bu zaman dilimi içerisinde ekonomide iyileştirme ve strateji değişiklikleri yapma teminatı vermişti. Bununla birlikte hükümetin ağırlıklı olarak sadece para politikasına önem verdiği gözlenmiştir.

IMF genel olarak, belli bir ülke tarafından sunulan “niyet mektubu”nu uygun gördüğü zaman, o ülkeye kredi vermekle beraber, ülkenin kendi ulusal parası ile ödeme yaptığı kota payını yabancı para cinsinden kullanma olanağını (Purchase) da tanımaktadır. Azerbaycan'ın da bu olanaktan yararlanmasına izin verilmiştir. Azerbaycan hükümeti bunu ulusal parayı istikrara kavuşturmak için kullandı. Ayrıca, uygulanan istikrar politikası içerisinde döviz kuru politikasına büyük önem verilmiş ve bunda başarı sağlanmıştır.

Azerbaycan'da 1995 yılından itibaren ekonomide istikrarın sağlanması amacıyla uygulanan istikrar politikasını ana hatlarıyla özetlersek, kısa dönemli hedefler için ortodoks şok terapisini, uzun dönemli hedefler için ise heterodoks-aşamalı tedavi metodunu da kapsayan karma tedbirlerin uygulanmağa çalışıldığını söyleyebiliriz. Şok terapisinin uygulanması sonucunda, 1993 ve 1994 yıllarında sırasıyla %1129 ve % 1663 olan enflasyon oranları düzeyleri 1996 yılında %19,9'a, 1997 yılında %3,7'ye kadar düşürülmüştür, yani enflasyon sorunu çözülmüştür.

Makro iktisadi istikrarın sağlanması, ulusal para birimi Manat'ın istikrara kavuşturulması ve bütçe açığının asgariye indirilmesi konularında başarı elde edildiği halde, mülkiyet ilişkilerinin transformasyonu ve yapısal reformların uygulanmasında aksamalar kendini göstermiştir.

Mülkiyet ilişkilerinin transformasyonu konusuna gelince ilk önce kaydetmek gerekir ki, Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasının hemen ardından Mülkiyetin Korunması Hakkında Kanun kabul edilmiş ve bu kanunla serbest piyasa ekonomisinin en temel gereksinimi olan özel mülkiyet anlayışı ve mülkiyet hakları da yasal bir çerçeveye oturtulmuştur.

Sovyetler Birliği döneminde “Halk Mülkiyeti” adı altında sadece “Devlet Mülkiyeti” mevcut olduğundan mülkiyet ilişkilerinin transformasyonu için geniş kapsamlı bir özelleştirmenin uygulanması da zorunlu hale gelmişti. Bu yüzden 1995 yılından itibaren Azerbaycan'da kupon (vauçer) dağıtılmasıyla özelleştirme uygulamaları başlatıldı.

Azerbaycan'da kamu sektöründe verimliliğin ve etkinliğin artırılmasının tek yolu yapısal reformların uygulanmasından geçiyordu. Yapısal reformlar içerisinde başlıca yeri ise hiç kuşkusuz, kamu hizmetlerinin yönetimi ve merkezi idarenin örgütlenmesi, memur çalıştırma, ücret, maaş ve benzeri diğer teşvik sistemleri ile bağlı yapısal değişmelere önem verecek organizasyon reformlarının tutması gerekiyordu. En doğru ve kusursuz iktisat politikası programlarının başarı derecesi de onları uygulayacak olan kurumların gücü ve memurların yetenekleri ile sınırlıdır. Dolayısı ile, yapısal reform uygulamaları, bu programları uygulayacak olan kurumların çalışma performanslarını yükselterek daha etkin ve verimli çalışmalarını sağlayabilecek önlemleri de mutlaka içermeli idi.

2.1.5 Azerbaycan'ın IMF'le Anlaştığı İkinci Program

İkinci programa geçmeden önce, kaydedelim ki, IMF'nin Azerbaycan'a ayırdığı kredi tutarı 1995 yılı sonunda görüldüğü (Tablo 14.) gibi 117 milyon SDR'le sınırlı kalmamış, 1 Ekim 1998 yılına gelindiğinde ESAF ve EFF gibi kredi kaynaklarından da yararlanma olanağı olmuştur. EFF, Makroekonomik ya da yapısal sorunlardan kaynaklanan ve daha uzun süreli ödemeler dengesi sorunlarının çözümü için hazırlanan orta vadeli programları desteklemek için biçimlendirilmiş üç yıllık bir imkandır. Stand-by düzenlemesinde olduğu gibi bunda da performans kriterlerine bağlı taksitlendirme söz konusudur. Geri ödemeler 4,5-7 yıl içerisinde

yapılır. ESAF (Genişletilmiş Yapısal Uyum Kolaylığı) ise, sürekli ödemeler bilançosu problemleri ile karşı karşıya kalan az gelişmiş ülkelere orta vadeli makroekonomik istikrar politikalarını ve yapısal reformları desteklemek amacıyla oldukça uygun koşullarda verilen kredidir. 1 Ekim 1998 tarihi için IMF tarafından Azerbaycan'a ayrılmış kredilerin kaynağı Tablo 15'deki gibi olmuştur:

Tablo 15. IMF tarafından Azerbaycan'a Ayrılan Krediler (1 Ekim 1998)

Programın Adı	STF	Stand by	ESAF	EFF	Toplam
Kredi Tutarı (milyon USD)	88,9	90,0	129,2	78,0	386,1
Anlaşma Tarihi	19.04.1995	17.11.1995	20.12.1996	20.12.1996	
Kullanım İçin Faiz Derecesi	%5,0	%5,0	%0,5	%4,2	
Ek Süre	4,5	3,3	5,5	4,5	
Son ödeme tarihi	21.11.2004	14.11.2001	20.12.2005	20.12.2005	
Kullanılmış Tutar (milyon USD)	88,9	90,0	97,0	56,0	331,9
Kullanılmamış Tutar (milyon USD)	0	0	32,2	22,2	54,2

Kaynak: Avrupa Ekspertiz Hizmeti(TACIS), Azerbaycan'ın İktisadi İcmalı, Bakü:2000

SDR genel olarak, bir hükümetin diğerinin merkez bankasından onun milli parasını çekebilmesine olanak sağlayan bir haktır. Örneğin, Azerbaycan'ın dolar rezervine talebi olsun ve bu amaçla SDR'lerini kullanmak istesin. Bunun için yapması gereken tek şey, elinde bulunan SDR'leri Amerikan Merkez Bankası'na (FRBA) devretmektir. SDR'leri devralan Federal Reserve Bank, bunların karşılığı olan dolar miktarını Azerbaycan'a transfer etmekle yükümlüdür. Bu operasyon sonucunda Azerbaycan dolar kazandığı halde sahip olduğu SDR miktarı azalacak, ABD'nin SDR rezervleri ise artacaktır. SDR programına göre, bu programa katılan her üye diğer bir üyenin kendine devredeceği SDR'leri (belirli sınırlamalar çerçevesinde) kabul etmek zorundadır. Azerbaycan SDR'lerini ABD doları cinsinden kullanmağa üstünlük vermiştir.

Fakat yapısal reformlarını yerine getirmediği için IMF tarafından Azerbaycan'a ayrılan son kredi diliminin tamamı verilmedi. Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasından

günümüzde kadar yapısal reformlar önemine göre en aktüel konulardan biri olma özelliğini korumuştur.

Azerbaycan'ın IMF ile birlikte uygulamaya koyduğu ikinci program serbest piyasa ekonomisinin oluşturulması için gerekli tedbirler programı diye nitelendirilmiştir:

- Kamu yönetiminde şeffaflığın artırılması;
- Yolsuzluğun önlenmesi;
- Yerli ve yabancı yatırımcıların girişimcilik faaliyeti için gerekli elverişli ortamın yaratılması.

İkinci program çerçevesinde Azerbaycan'ı gözden geçirme ziyaretleri zamanı (2000 yılının Mayıs ayının başı) IMF yetkilileri tarafından ülkede makroekonomik istikrarın korunması, şeffaflığın temini de dahil olmakla Petrol Fonu'nun kurulması, banka sisteminin, enerji sektörü ve sosyal altyapının yeniden yapılanması, aynı zamanda kamu sektöründe ve yönetiminde acil reformların zorunluluğu vurgulanmıştır. Aynı zamanda kamu sektörü ile ilgili reformlar içerisinde en önemli yeri kamu harcamaları yönetiminin iyileştirilmesi, yargı ve hukuk reformlarının yapılması, kamu hizmetlerinin kalitesinin artırılması, bakanlar kurulu ve merkezi yönetimin reorganizasyonu, vergi ve gümrük hizmetlerinin iyileştirilmesinin tuttuğu kaydedilmiştir.

İkinci programda da yapısal reformların yapılmasının önemi üzerinde durulmuş ve yapısal reformların esası gibi kamu yönetiminin etkinliğinin artırılmasına önemli yer verilmiştir. Kamu kurumlarının yetkileri, onlara bağlı teşkilatlar, karar alma ve iş prosedürü bütünlükle ele alınarak yeniden gözden geçirilmeli idi.

Azerbaycan'da yapısal reformlar adı altında teşkilat yapısı ve faaliyeti birbirini tekrar eden kurumların birleştirilmesi istisna olmakla, bazı kurumların adlarının değiştirilmesi, ortadan kaldırılması veya birinin diğerinin bünyesinde faaliyetinin teşkili istenen sonuçları veremezdi. Yapısal reformları birkaç bakanlık veya komitenin ortadan kaldırılması veya birleştirilmesi ile aynılaştırmak olmaz.

2.1.6 Azerbaycan'ın IMF'le Anlaştığı Üçüncü Program

IMF ile uygulamaya geçirilmesinde anlaşma sağlanan üçüncü program yoksulluğa karşı mücadele programı (bu programın 3 yıllık olacağı kararlaştırılmıştır) adlanır;

- Makroekonomik istikrar alanında elde edilen sonuçların süreklilik kazanması için desteklenmesi;
- Tarım ve diğer petrol dışı alanların gelişmesi ve desteklenmesi;
- Kamu yönetiminin performansının artırılması.

2001 yılının Mart ayının sonlarında IMF heyetinin Azerbaycan'a üçüncü işbirliği programı çerçevesinde ziyareti gerçekleşti. Ziyaret 2001–2003 yıllarında Azerbaycan'ın ekonomik ve mali politika programının son varyasyonu, aynı zamanda aynı zamanda ülkede yoksulluğun azaltılması programı ile tanışma amacı taşıyordu. Yoksulluğun azaltılması ile ilgili programa gelirlerin artırılmasıyla birlikte, ekolojik çevrenin, su teçhizatı ve kanalizasyon sistemlerinin, sağlık hizmetlerinin, eğitimin iyileştirilmesi ve vb. sorunların çözümünün de dahil edildiği devlet resimleri tarafından beyan edildi. Programları inceledikten sonra IMF yetkilileri her iki belgeyi onaylamak üzere IMF'nin Yönetim Kurulu'na sundular.

Ziyaretin amaçlarından biri de uzmanlar tarafından gelecek programda yer alması beklenen yoksullukla mücadele, kamusal yapı, finansal ve banka sektöründe reformlarla ilgili tedbirlerin verimliliğini belirlemektir. IMF'nin üç yıllık programın gerçekleştirilmesi için Azerbaycan'a 100–150 milyon dolar kredi ayırması beklenmekteydi. Azerbaycan'ın diğer büyük kreditorü olan Dünya Bankası'nın kanalıyla ülkeye 50–100 milyon doları 2001 yılında gerçekleşmekle yaklaşık 300 milyon dolar kredinin dahil olacağı da gözlenilirdi. 3 yıllık programın uygulamaya konulması için ayrılacak kredinin toplam tutarı 180–300 milyon dolara eşit olacaktı.

2 Temmuz 2001 tarihinde IMF Yönetim Kurulu "Azerbaycan'da Yoksulluğun Azaltılması ve Ekonomik Kalkınmanın Sağlanması" programını onayladı. Üç yıllık (2001–2003) süre zarfında uygulanması öngörülen bu program kapsamında Azerbaycan'a yaklaşık olarak 100 milyon ABD doları tutarında kredi ayrıldı.

IMF' ten alınmış krediler 2001 yılı için 10 yıl süreli ve yıllık faizi %0,5-%4,76 (2000 yılı : %0,5-%5,6) teşkil etmiştir. Kredilerin ödenilmesi 1999 yılında başlamış, 2009 yılına kadar sürecektir. IMF' ten alınmış tüm krediler SDR ile ifade edilmiştir.

IMF Azerbaycan'da mali istikrarın güçlendirilmesine yönlendirilmiş belli önlemlere paralel olarak, yoksulluğun azaltılması ve kalkınmaya yardım amacıyla 100 milyon ABD doları tutarında kredi ayrılmış ve bunun ilk dilimi hemen 2001 yılında verilmiştir. 5 Mart 2002 tarihinde IMF' ten kredinin ikinci diliminin tutarı 8.050.000 SDR ve 18 Mart 2002 tarihinde Dünya Bankası'ndan alınmış kredinin tutarı 30.272.748 ABD doları teşkil etmiştir.

Yoksulluğun temel nedeni yolsuzluk ve ülkede petrol sanayisi dışındaki sektörlerin gelişmemiş olmasıdır. Kaydedelim ki, petrol sektörüne yapılan yatırımların diğer sektörlerde yapılan yatırımlardan farklı önemli bir özelliği vardır. Petrol Sektörüne yatırım yapan yabancı şirketlerin Azerbaycan hükümeti ile yaptıkları sözleşmeler ülke parlamentosu tarafından onaylanarak kanun statüsü kazanmaktadır. Bu da petrol sektöründe faaliyet gösteren şirketlere özel teminat vermektedir.

Bu yüzden de IMF'nin ülkede yoksulluğun azaltılması yönündeki esas taleplerinden biri de petrol sanayisi dışındaki sektörlerin geliştirilmesidir. Buna göre de İktisadi Kalkınma Bakanlığı'nca Azerbaycan'da Yoksulluğun Azaltılmasına İlişkin Devlet Programı Hazırlanmıştır.

2.2 Petrol ve Doğal Gaz Anlaşmaları

Azerbaycan oldukça önemli petrol rezervlerine sahip olup, toplam petrol rezervleri yaklaşık olarak 8 milyar dolar varildir. Ancak Azerbaycan zengin petrol rezervlerine sahip olmasına rağmen, petrol üretimi 1990 yılların sonuna kadar azalmıştır. Petrol üretiminde meydana gelen azalmanın nedeni eski teknolojilerin kullanılması ve petrol alanlarının bakımının iyi yapılmaması sonucu verimliliğin düşmesidir. Petrol Üretimini artırılması ve mevcut rezervlerin iyileştirilmesi ancak modern teknolojiler kullanılması ve yeni projeler geliştirilmesi halinde sağlanabilir. Ekonomik potansiyeli ve sahip olduğu teknoloji, mevcut rezervlerin işletilmesi ve geliştirilmesi için yeterli olmadığı için Azerbaycan çeşitli uluslararası petrol şirketleri ile işbirliğine gitmiştir.

2.2.1 Genel değerlendirme

19.Yüzyıldaki teknolojik gelişmeler petrol rezervlerinin yoğun olarak işletilmesini mümkün kıldı ve bölgenin kontrolü için mücadeleler yoğunlaştı. Türkmenistan ve Kazakistan'ın doğal kaynakları 1950'lere kadar keşfedilmemiş ve işletilmemiştir. Böylece rekabet esas olarak Kafkasya ve Hazar Denizi alanında odaklanmıştır. Savaş yıllarında SSCB'nin petrol ihtiyacının tamamına yakın bir kısmının Azerbaycan tarafından karşılandığı göz önüne alındığında Azerbaycan'ın jeostratejik önemi daha fazla anlaşılmaktadır. 20. yüzyılın başlarında Azerbaycan'da yıllık petrol üretimi 10 milyon tondan fazla olup, dünya üretiminin yarısı kadardır. Bu gün ülkede ağır sanayinin temelini petrol sanayi oluşturmaktadır.³³

2.2.2 Petrol ve Gaz Anlaşmalarının Ekonomik Önemi

Petrol Azerbaycan'ın en kıymetli servetidir. Ülkenin gelişmesinin orta ve uzun dönemli perspektifleri direkt olarak petrol sektörünün güçlenmesine bağlıdır. Petrol gelirinden elde edilen gelirler bazı sosyal ve iktisadi problemlerin çözümünde anahtar olmuştur. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin dış politikası, ülke içinde siyasi istikrarı sağlaması ve uluslararası finansal ve yatırımlara "açık" kapı" siyasetini uygulaması olumlu sonuçlar verdi. İmzalanan petrol anlaşmaları ülkeye yabancı sermaye girişini hızlandırdı. Buna paralel olarak yabancı yardımlar ve uluslararası finansal kuruluşların açtığı krediler de arttı. Kısa sürede ülke ekonomisine bir milyar ABD dolarından fazla sermaye yatırıldı.

Enerji kaynaklarının keşif ve geliştirilmesi açısından yapılan anlaşmalar bu bakımdan önem arz etmektedir. Azerbaycan yıkılan Sovyetler Birliği'nin ardından yaptığı anlaşmalarla, tarihi bir fırsatı hem siyasi bağımsızlık hem de ekonomik bağımsızlık açısından yakalama imkânına sahip olmuştur.

Azerbaycan'ın Hazar Denizindeki petrol üretim ve geliştirme çalışmaları Güneşli, Çırak, Azeri ve Kepez olmak üzere dört sahada yoğunlaşmıştır. Ancak basit bir teknoloji kullanılması nedeniyle hem üretimde hem de üretilebilir kaynaklarda azalma problemi ile karşı karşıya kalmıştır. 1980 yılında petrol üretimi 14,7 milyon ton iken, petrol üretimi

³³ "HAK, "Türkiye ve Türk Dünyası", Harp Akademisi Yayınları, İstanbul, 1997, s.180" Çelik ve Kalaycı, 1999, s.62'deki alıntı.

giderek azalarak 1990 yılında 12,5 milyon ton, 1995 yılında 9,2 milyon ton ve 1996 yılında ise 9,1 milyon tona düşmüştür.³⁴ Petrol üretiminde meydana gelen bu azalma eski teknoloji kullanılması ve petrol alanlarının bakımının iyi yapılmaması nedeniyle verimliliğin düşmesinden kaynaklanmıştır. Petrol üretiminin artırılması ve mevcut rezervlerin iyileştirilmesi ancak modern teknolojilerin kullanılması ve yeni projeler geliştirilmesi halinde sağlanabilecektir. 1990'lı yılların ortasında Azerbaycan'ın ekonomik potansiyeli ve sahip olduğu teknoloji mevcut rezervlerinin işletilmesi ve geliştirilmesi için yeterli değildi. İşte Azerbaycan'ı büyük petrol şirketleriyle işbirliğine girmeye zorlayan en büyük neden budur.

Azerbaycan'ın sahip olduğu zengin petrol rezervlerinin işletilmesi için Eylül 1992'de Azerineft ve Azneftkimya adlı iki şirketi birleştirerek, Azerbaycan petrol şirketi (State Oil Company of the Azerbaijan Republic-SOCAR) kurulmuştur.³⁵ Elçibey yönetimi ile Azerbaycan Uluslararası Petrol Konsorsiyumu (Azerbaijan International Oil Consortium-AIOC) arasında petrol alanlarının geliştirilmesi amacıyla bir anlaşma yapıldı. Ancak Elçibey bu anlaşmayı imzalayamadan, Suret Hüseyinov tarafından 18 Haziran 1993'de askeri darbeye devrildi. Aynı yıl içerisinde Haydar Aliyev Bakü'deki otorite boşluğundan yararlanarak Azerbaycan'ın yeni Cumhurbaşkanı olduğunu ilan ederek petrol anlaşmasını iptal etti. Daha sonra konsorsiyuma Rusya da dahil ederek anlaşma yeniden düzenlendi ve SOCAR'ın %10'luk hissesi Rusya'ya devredildi.³⁶ 20 Eylül 1994 yılında SOCAR ile AIOC arasında Mega Proje olarak adlandırılan anlaşma imzalanarak Azeri, Güneşli ve Çıracak bölgelerinde petrol arama ve çıkarma yetkisi AIOC'a verildi. İlgili anlaşma Azerbaycan parlamentosu tarafından onaylandıktan sonra 12 Aralık 1994'de yürürlüğe girdi.

Mega Proje yada Asrın Anlaşması olarak da adlandırılan ve toplam yatırım bedeli 8 milyar dolara ulaşan bu proje kapsamında toplam üretilebilir petrol rezervlerinin 540 milyon ton, doğal gaz rezervlerinin ise 90 milyar metreküp olduğu tahmin edilmektedir.³⁷ Anlaşma, 30 yıl yürürlükte kalacaktır. Söz konusu dönemde tahminen 511 milyon ton petrol çıkarılacaktır. 258 milyon ton petrol ve petrolle birlikte çıkarılan 55 milyar metreküp doğal gaz Azerbaycan'ın olacaktır. Azerbaycan'ın elde edeceği gelir tahminen 34 milyar doları

³⁴ TİKA, Avrasya Dosyası, Sayı: 85, Ankara, Ekim 1997/2, s.5

³⁵ İTO, "Azerbaycan Ülke Profili", Yayın no:1997-54, İstanbul, 1997, s. 36

³⁶ Bölükbaşı, S., "Ankara's Bakü-Centered Transcaucassa Policy", **The Middle East Journal**, Winter 1999, s.87

³⁷ İTO, "Azerbaycan Ülke Profili", Yayın no: 1997-54, İstanbul, 1997, s.36

bulacaktır.³⁸ Bunun dışında, Sovyet zamanlarından devamlı gerilemede bulunan sektöre yeni nefes aldırın “asrın anlaşması”nın Azerbaycan açısından diğerk ekonomik yararları şu şekilde sıralanabilir.

- 1) Yabancı şirketler gelişim fonlarının tamamını karşılamayı taahhüt etmişlerdir. Konsorsiyumun %22’lik payından SOCAR’ın %10 yatırımcı olarak pay alacağı dikkate alındığında, nihai karın %80’i Azerbaycan’a kalacaktır.
- 2) Petrol ve doğal gaz rezervlerinin tahmin olunanın üzerinde olması durumunda, Azerbaycan ek petrolün %88’ini elde edecektir.
- 3) Anlaşma süresince SOCAR’ın diğerk petrol şirketlerinin %20’ye kadarlık paylarını alabilme hakkı vardır.
- 4) İhracatın durması durumunda, üretim Azerbaycan’ın yerel ihtiyacını karşılamak için sürdürülecektir.
- 5) Azerbaycan’a 400 milyon dolar prim ödenecektir.
- 6) Yatakların geliştirilmesinde Azerbaycan şirket ve kurumları, Azerbaycan malları ve hizmetleri için önemli harcamalar yapılacaktır. Yatırımların %30-60’ı Azerbaycan’da harcanacaktır.
- 7) Başlangıçtan sonraki beş yıl içinde tüm profesyonel işçilerin %90’ı ve tüm yardımcı işçilerin %95’i Azerbaycan’lı olacaktır.
- 8) Büyük yatırımlar ve etkinlikler otel, hava yolları vb. artmasına, böylece yerel istihdam yaratılmasına, hükümet için ise yeni vergi kaynaklarının oluşturulmasına imkân tanımaktadır.
- 9) İki petrol hattından dünya piyasalarına petrol ihraç edebilme imkânına sahip olunmuştur.

2.2.3 Petrol Sektörünün Getirileri

Petrol gelirleri 1998 yılında 1 milyon dolardan fazla olmuştur. Yapılan tahminlere göre Azerbaycan’ın petrol endüstrisine 7,4 milyar dolar yatırılacaktır.

Azerbaycan ekonomisine katkı bakımından yukarıda sıralanan imkânların sadece “asrın anlaşması” açısından söz konusu olduğu, daha sonra yapılan anlaşmalar, her en kadar bu

³⁸ Kenan Çelik ve Cemalettin Kalaycı , “Azeri Petrolünün Dünyü ve Bugünü,” **Journal Of Qafqaz University**, (Volume II 1999, Number II), s.64.

anlaşmadaki hacimde olmasalar bile, dikkate alındığında, petrol ve doğal gaz anlaşmalarının ekonomik gelişme ve bağımsızlık noktasında önemi daha belirgin olarak ortaya çıkacaktır.

Petrol anlaşmalarında öngörülen yatırım miktarları toplamı 60 milyar dolardan fazladır.

Petrolün Azerbaycan bütçesinde önemli bir yere sahip olması nedeniyle, yapılan anlaşmalar sonucu artan petrol üretimi bütçe gelirlerinin de önemli ölçüde artması sonucunu doğurmaktadır.

Yapılan anlaşmalar vasıtasıyla Azerbaycan, evrensel işgücü ve hammadde piyasalarına girebilme ve izlenecek, gerekli politikalarla ülkenin gelişimi için gelir kaynağı olacak hammadde alanındaki üstünlüğünden başarıyla yararlanabilme imkanını elde etmiştir. Modern araştırma, petrol çıkarma, işleme ve ulaşım teknolojilerin ülkeye girmesinden de fayda elde edilmektedir.

Artan petrol ve doğal gaz üretiminin istihdamı teşvik etmesi sonucu, yeni altyapı yatırımları da gerçekleştirilmiştir. Yapılan anlaşmalar yerel işgücünün istihdamının gittikçe artmasını sağlayacak şekilde imzalanmıştır. Bu durum, yerel nüfus için yeni iş yerlerinin açılmasıyla istihdam düzeyini daha da yükselmiştir.

AIOC'da 1997 yılında 475 Azerbaycan'lı istihdam edilirken, daha sonra bu sayı 673 olmuştur. Günümüzde artan bu sayının zamanla daha yüksek rakamlara çıkması beklenmektedir. Ortalama maaşlar ise 672 dolardır. Azerbaycan Devlet Petrol Şirketinin verdiği bilgilere göre, Ekim 2005 itibariyle, Azerbaycan'ın petrol sektöründe faaliyet gösteren yabancı şirketlerde 17 bin Azeri vatandaşı çalışmaktadır. Aylık ortalama ücretleri ise 900 dolardır. Azerbaycan Devlet Petrol Şirketinde ise 58 bin kişiye istihdam sağlanmaktadır. Onların aylık ortalama ücretleri ise 235 dolardır.³⁹

Anlaşmaların imzalanması için alınan primlerin bütçe açığının finanse edilmesinde kullanılması nedeniyle, anlaşmalar ekonomiye farklı açılardan da olumlu etkiye bulunmaktadır. Konsorsiyumların ortalama %70'den fazla kısmı, Azerbaycan'da harcanmaktadır. Örneğin CIPCO'nun yerli işçilerin 1996'daki ücret fonu 176000 dolar, ev

³⁹ <http://www.xeber.net/view.php?d=51270> (19 Kasım 2005)

kirası için ödenen ücretler ise 795000 dolar olmuştur. Yabancı şirketlerin her yıl kira için 10 milyon dolar harcama yaptığı hesaplanmaktadır.

Petrol projelerinin gerçekleştirilmesinde 72'si yerli şirket olmak üzere toplam 400 şirket katılmaktadır. Şirketlerin faaliyetleri inşaattan ekolojik hizmetlere kadar uzanmaktadır. Yerel ve yabancı şirketler arasındaki işbirliği, modern teknolojilerin, donanımın, materyallerin ve yönetim tekniklerinin uygulanmasına imkan yaratmakta ve böylece, merkezi karar ekonomisinden piyasa ekonomisine geçişte büyük rol oynamaktadır. Yapılan anlaşmaların ardından ilk beş yıl içerisinde petrol sanayine 2 milyar dolar yatırım yapılmıştır. Altyapı oluşturulması ve güçlendirilmesi sağlandı. Birçok gemi tamir edildi. Hazar kıyısı yabancı yatırımcılar tarafından modernleştirildi.

2000 yılından itibaren petrol çıkarımından kendi payını almaya başlayan Azerbaycan, en önemli ekonomik gelirini bu yıldan sonra elde etmeye başlamıştır. Azerbaycan'da yıllık ham petrol üretiminin, 2003–2004 yıllarında 20 milyon tona, 2007–2008 yıllarında 40–50 milyon tona, 2010–2015 yıllarında ise 60–70 milyon tona çıkacağı hesaplanmaktadır.⁴⁰

Toplam petrol üretimi yıllar itibariyle şöyledir; 1990; 12,5, 1991; 11,7, 1992; 11,1, 1993; 10,3, 1994; 9,6, 1995; 9,2, 1996; 9,1, 1997; 9,0, 1998; 11,4, 1999; 13,8 milyon ton. Petrol anlaşmaları doğrultusunda 1997'ye kadar azalma gösteren petrol üretimi 1998'den itibaren artmaya başlamıştır. 1998'de Azeri-Çırac-Güneşli yataklarının üretime başlaması sonucunda petrol üretimi 1998'de %26,5, 1999'da %21 artmıştır. Ancak petrol fiyatlarında düşüş 1997 ve 1998 yıllarında petrol sektörü gelirlerinin bir hayli azalmasına neden olmuştur. 1999'da ise, yılın ortalarında petrol fiyatları artması ve yeni yatakların üretime başlaması sonucunda, gelirlerde yeniden artış olmuştur. 1999'un ikinci yarısında petrol fiyatlarının önemli derecede artış göstermesi petrol üretiminin de artmasına sebep olmuştur. Bu gelişme petrol gelirlerine ve devlet bütçesine olumlu etkide bulunmuştur. 2000 yılının ilk dört ayında petrol mahsullerinin ihracından elde edilen gelirler 367 milyon dolara, yılın birinci yarısında ise 615 milyon dolara ulaşmıştır. Bu miktar 1999 yılının ilk döneminin 2,5 katıdır. Sonuçta 2000 yılının ikinci çeyreğinde ihracın genel yapısında petrol mahsullerinin oranı %83,4 olarak gerçekleşmiştir. Petrol üretimi yıldan yıla artmaya devam etmektedir. Bu dönemden sonra

⁴⁰ Osman Nuri, Aras, **Azerbaycan'ın Hazar Ekonomisi ve Stratejisi**, (İstanbul: DER yayınları, 2001) s.141.

2000 yılında toplam 14, 2001’de 14,9, 2002’de 15,3, 2003’de 15,4 milyon ton petrol üretilmiştir.⁴¹

Petrol fiyatlarındaki son artışın cari işlemler hacmine ve devlet bütçesine etki derecesi, Azerbaycan ekonomisinin petrol fiyatlarındaki değişmelere karşı ne kadar hassas olduğunu ön plana çıkarmıştır.

Azerbaycan bağımsızlığını elde ettiği yıldan itibaren dış ticaret dengesi devamlı açık vermiştir. Ancak petrol ürünlerinin ihracının artması söz konusu açığı aşağılara çekmiştir.

Tablo 16.1995–1998 Yılları Arasında Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Petrol Sektörüne Yatırılan Sermaye (Milyon Dolar)

	1995	1996	1997	1998	1999
Petrol Sektörüne Yatırılan Sermaye	140	417	780	944,4	527

Kaynak: Aras, a.g.e, s.145

1997 yılının sonuna kadar Azerbaycan’da kişi başına yaklaşık 160 dolar yabancı sermaye düşüyordu. Bu göstereye göre Azerbaycan BDT ülkeleri ve reformları ve piyasa ekonomisine geçişi Azerbaycan’dan daha önce başlayan bir sıra Doğu-Avrupa ülkelerini geride bırakmıştır.

Ülkede yabancı sermayenin artımı onun yüksek derecede korunduğunu kanıtıyor. Bakü’de faaliyet gösteren Büyük Britanya’nın “MAI Consulting” firması araştırmalarına göre, 2030 yılına kadar ise yatırımların toplamı 135 milyar dolara ulaşacaktır.

Petrol Gelirleri ülke ekonomisine üç yolla dahil olmaktadır: Vergiler, royaltier ve SOCAR’a ödemeler. Ayrıca bu gelirler üç aşamada ekonomide kendini gösterecektir: Birinci aşamada gelirler aşamalı olarak artacak, ve gelirler yaptıkları harcamaları karşılamak için yabancı yatırımcılara verilecektir. 2001 yılında başlamış olan ikinci aşamada petrol büyük

⁴¹ http://www.azstat.org/publications/azfigures/2005/az/012_1.shtml (11 Kasım 2005)

hacimlerde ihraç edilecek ve gelirlerin üçte biri Azerbaycan'a kalacaktır. 2006 yılında başlaması tahmin edilen üçüncü aşamada ise, yabancı yatırım harcamalarının karşılanması sürecinin tamamlanması ve Azerbaycan'ın gelirdeki payının %80'e ulaşması beklenmektedir.⁴²

2.2.4 Petrol Sektörüne Bağımlılığın zararları

Azerbaycan'da sektörel yatırımların daha çok petrol sektörüne yapılması ve bu doğrultuda GSMH'nin önemli bir bölümünün petrol gelirlerinden oluşması endişe vericidir. Bütün dikkatin sadece tabii kaynaklara yöneltilmesi ekonomi için risk demektir. Böyle bir yöneliş ekonomide bazı konjonktürel dalgalanmalara neden olmaktadır. Yukarıda da ifade edildiği gibi petrol sektörünün tek taralı gelişimi nedeniyle dünya piyasalarındaki fiyat değişimleri GSMH üzerinde de dalgalanmalara neden olmaktadır. Petrol gelirleri enflasyona ve rekabete maruz kalarak sonuçta olumsuz etkide de bulunmaktadır.

Kısaca ekonomik açıdan ülkenin "Hollanda Sendromu" diye ifade edilen; bir bölgenin veya bir sektörün hızlı gelişimi karşısında diğer bölgelerin veya sektörlerin çökmesinin önlenmesi ekonomi politikalarının temel amaçları arasında yer almalıdır.

Hollanda Sendromu tabii kaynakların yoğun artımının uygun olmayan bir siyasetle yönetilmesinin olumsuz etkilerini ifade etmektedir. Petrol sektörü dışında ihracata yönelik diğer sektörlerle gereken önemin verilememesi neticesinde dengesiz bir artış meydana gelecektir. Reel döviz kurlarının yükselmesi diğer dış ticaret konusu olan sektörlerin rekabet kabiliyetine etki eder. Petrol sektörünün yoğun artımı ile bağlı olarak ücret ve fiyat çekişmesi petrol dışı sektöre oranla artabilir ve sonuçta emek piyasası ile fiyatlar arasında dengeyi bozar. Örneğin, Azerbaycan'da 1994–2001 yılları arasında reel döviz kurundaki artış diğer Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerindeki artıştan daha yüksek olmuştur.

Öte yandan Sovyetler Birliği sonrasında büyük miktarda yatırıma gerek duyan petrol dışı sektörlerin yatırımlardan yeterince faydalanmaması söz konusu olabilecektir. Gerçekten de 1994–2000 yılları arasında yabancı yatırımların %64'ü petrol sektörüne yönelmiştir.⁴³

⁴² Aras, a.g.e., s.146

⁴³ Aras, a.g.e., s.147

Enerji sektörüne vasıflı işgücü ve araçların akımı diğer sektörlerin gelişim potansiyelini olumsuz yönde etkilemiştir. Petrol sektörü ile petrol dışı sektörler arasında meydana gelen parçalanmanın artması söz konusu sektörlerde serbest piyasa mekanizmasının işlerliğini engellemektedir.

Öte yandan petrol gelirlerinin kolaylıkla elde edilmesi devletin harcama politikasının zayıflamasına da neden olabilecektir. Örneğin, ilave petrol gelirlerine paralel devlet harcama düzeyinin artırılması, petrol fiyatlarının düşmesi sonucunda devlet bütçesine olumsuz etki edecek ve uzun süreli bütçe açıkları dış borçların ve faiz ödemelerinin artmasına neden olacaktır.

Ekonominin sadece enerji sektörüne bağımlı olması bazı sosyo-ekonomik olumsuz sonuçlar da doğurabilecektir.

Petrol gelirlerinin ithal malları alımında harcanması, özellikle yatırım malları yerine tüketim malları ithal edilmesi durumunda, ülkenin ticaret bilânçosu da açık verebilecektir.

Petrol fiyatlarının istikrarsızlığı Azerbaycan'ı tedbirli politika yürütmeğe yöneltmiştir. Bu bağlamda, Kazakistan'da olduğu gibi, petrolden elde edilen gelirlerin toplandığı ihtiyat fonu, Petrol Fonu 29 Aralık 1999'da Haydar Aliyev'in çıkarttığı kararname ile kurulmuştur. Petrol Fonu'nda toplanan paraların Azerbaycan'ın sanayi, tarım ve sosyal yatırım alanlarında kullanılması planlaştırılmıştır.

2.3 Özelleştirme

Özelleştirme çalışmaları Cumhurbaşkanlığına bağlı olarak 1992'de kurulan Devlet Emlak Komitesi tarafından yürütülmektedir. Bu çalışmaların hukuki dayanağı Ocak 1993'de çıkarılan ve 27 maddeden oluşan "Devlet Mülkiyeti Özelleştirilmesi Kanunu"dur.

Özelleştirmeye alıcı olarak katılabilenler; özelleştirilecek tesisin çalışanları, ülke vatandaşları, devlet müessesesi-birliği ve işletmesi olmayan hukuki şahıslar, sermayesinin %25'inden fazlası devlete ait olmayan tüzel kişiler, yabancı özel ve tüzel kişiler olarak

belirlenmiştir. Özelleştirilemeyecek kuruluş ve sektörler; petrol , doğal gaz, sanatsal mekanlar ve madenlerdir.

Cumhurbaşkanınının 8 Şubat 1997 tarihli fermanı uyarınca yurtdışında bastırılarak ülkeye getirilen 8 milyon adet Devlet Özelleştirme Payı'ndan (Çek) 7.183.803 adedi A.C vatandaşlarına ücretsiz dağıtılmıştır. A.C vatandaşları ve yabancılar özelleştirmeye bu çeklerle katılabilmektedirler.

Özelleştirme programına göre özelleştirilecek tesis ve müesseseler küçük, orta ve büyük olarak 3 gruba ayrılmıştır. Küçük müesseselerin %15'i çalışanlarına parasız verilmekte, %85'i ise paralı açık arttırma ile satılmaktadır. Orta ve büyük müesseseler ise önce Anonim Şirket statüsüne dönüştürülmekte, sonra özelleştirilmektedir ve bu şirketler; hisselerinin en az %50'si çek açık arttırmaları ile, %15'i müessese çalışanlarına çek karşılığında,%10'u paralı açık arttırma ve kalan %25'nin ise devlet tarafından kapalı yatırım fonuna verilmesi ile özelleştirilmektedir.

Birinci Özelleştirme Programı 1995–1998 yıllarını kapsamaktadır. İkinci Özelleştirme Programı 10.08.2000 tarihinde Cumhurbaşkanınca Tasdik edilmiştir. İlk programda küçük işletmelerin özelleştirilmesiyle elde edilen tecrübeden yararlanılarak, ikinci özelleştirmede orta ve iri ölçekli müesseselerin özelleştirilmesinde ortaya çıkacak problemlerin giderilmesinde çalışıldığı görülmektedir. Özelleştirmeden 2000 yılında 8,5 milyon Dolar ve 1996-2000 Eylül ayına kadar toplam 109 milyon Dolar elde edilmiştir. Toplamda ise, 1996-2002 yılları arasında özelleştirmeden toplam 151.1 milyon \$ gelir elde edilmiştir.⁴⁴ Diğer taraftan, Azerbaycan'da 2003 yılında özelleştirme alanında önemli bir gelişmenin yaşandığı söylenemez.⁴⁵

2.4 Doğrudan Yabancı Sermaye

Ekonomik iyileşme daha çok petrol sektörüne yapılan doğrudan yabancı yatırımın (DYY) sonucu olarak son derece yüksek düzeyde sermaye yatırımı ile desteklenmiştir. 1999 yılında, sermaye yatırımı petrol alanlarındaki daha düşük yabancı yatırım, iki arama konsorsiyumunun kapanması ve Azerbaycan Uluslararası İşletim Şirketi'nin (AIOC) ilk işinin

⁴⁴ <http://www.foreigntrade.gov.tr/pazaragiris/ulkeler/aze/aze-rap-dig-yi3.doc> (23 Temmuz 2005)

⁴⁵ <http://3f.com.tr/files/AZERBAYCAN.pdf> (26 Temmuz 2005)

sona ermesi nedeniyle % 3 oranında düşmüştür 2000 yılının ilk çeyreğinde, sermaye yatırımı yeniden artmıştır, ancak bu artış belirgin olmamış, yalnızca yıllık olarak %2,4 artış gösterip 911 milyar manat seviyesine (208 milyon ABD Doları, GSYİH'nin % 21,7'si) ulaşmıştır. Yatırım büyümesinin hızı 1999 yılının ilk çeyreğinde, %9 olduğu zamana göre yıllık olarak daha düşüktür. DYY ve borç iç akışları biçimindeki yabancı yatırım ilk çeyrekte yıllık % 28 düşüş gösterip 419,9 milyar Manat'a (95,4 milyon ABD Doları; GSYİH'nin %10'u) karşılık gelmiştir. Devlet işletmeleri yatırımın 318,4 milyar Manatını (GSYİH'nin % 7,6'sı) ve yerli özel yatırımcılar da 172,7 milyar Manatını (GSYİH'nin % 4,1'i) karşılamıştır.

2000 yılında petrol ve gaz alanındaki yatırım payı yıllık olarak büyük ölçüde düşmüştür. Yatırımın diğer temel alıcıları endüstriyel yarı işleme kuruluşları olmuş ve aynı dönemde yıllık büyük artış göstererek GSYİH'nin %2,8'ini gerçekleştirmiştir.

2000 yılında toplam 1.052 milyon Dolarlık yatırım yapılmıştır. Yabancı sermaye miktarı 536,4 milyon Dolar'dır ve toplam yatırımların % 51'ine tekabül etmektedir.

Azerbaycan'a 1994–2000 yılları arasında 5,2 milyar Dolarlık yabancı sermaye girişi olmuştur, bu rakamın 3,4 milyar Doları petrol, 1,8 milyar Doları petrol dışı sektörler aittir.

Tablo 17. Azerbaycan'a 1994–1999 yılları arasındaki yabancı sermaye girişi (Milyon Dolar)

	1994	1995	1996	1997	1998	1999	Toplam
Petrol Sektörü	22	140	471	780	894	545	2.798
Petrol Dışı Sektörler	128	78	123	375	536	392	1.632
TOPLAM	150	218	540	1.155	430	937	4.430

Kaynak: T.C.DTM-Bakü Ticaret Müşavirliği 1999 yılı raporu,

Tablo 18. Yabancı Sermayenin Ülkelere göre dağılımı (Milyon Dolar)

	1994	1995	1996	1997	1998	1999	Toplam
Ülkeler							
Türkiye	40	52	73	188	204	103	660
ABD	3	61	208	383	416	166	1,237
İngiltere	6	28	81	184	210	163	672
Almanya	1	1	4	27	38	7	78
Rusya	3	15	44	85	82	47	276
İtalya	--	--	--	13	15	38	66
Japonya	2	5	17	42	67	13	146
Norveç	1	12	35	69	95	63	275
Suudi Arabistan	2	2	7	12	15	6	44
BAE	--	1	2	8	16	8	35
İsviçre	1	1	4	20	20	15	61
İran	0.6	1	1	9	41	24	76
Diğer Ülkeler	90	39	64	101	194	240	728
TOPLAM	120.6	217	540	1.155	1.430	937	4.430

Kaynak: T.C.DTM-Bakü Ticaret Müşavirliği 1999 yılı raporu,

1994-2003 yılları arasında 12 milyar dolar civarında sermaye girişi olmuştur.⁴⁶ A.C. Merkez Bankası ve A.C. İstatistik Komitesi'nin verilerine göre 2003 yılında ülke ekonomisine 19,5 trilyon Manat (3.977,3 milyon dolar) tutarında yatırım yapılmıştır. Yatırımların % 82,3'lük kısmı (3.273,3 milyon dolar) yabancı sermayenin payına düşmektedir. Yabancı sermaye tutarının da %93,5'i (3.060.3 milyon dolar) ekonomiye doğrudan yatırımlar, kalan kısmı ise uluslararası mali kurumlar tarafından sağlanan krediler şeklinde dahil olmuştur. 2003 yılında ülke ekonomisine doğrudan yabancı yatırımlar şeklinde giren yabancı sermayenin hacmi önceki yıla göre %46,5 artmıştır.

Azerbaycan'a 2003 yılında giren doğrudan yatırımlar şeklindeki yabancı sermayenin %91,8'i (2.810,2 milyon dolar) petrol sanayine, geri kalan 250,1 milyon dolar tutarındaki kısmın %88,9'u Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattının inşaatına yönelik nakliye ve iletişim hizmetlerinin iyileştirilmesine yöneltilmiştir.

⁴⁶ <http://3f.com.tr/files/AZERBAYCAN.pdf> (26 Temmuz 2005)

Tablo 19.2000-2003 yılları arasında Azerbaycan'a giren yabancı sermayenin miktarı.

Sektör/Yıl	2000	2001	2002	2003
Petrol Sanayisi	574	820,5	1.521	2.810,2
İnşaat	31	7,1	8,2	5,4
Ticaret Hizmet	17	26,1	7,7	11,6
Nakliyat İletişim	17	7,5	7,9	222,3
Diğer	286	199,8	224,9	10,2

Kaynak: <http://3f.com.tr/files/AZERBAYCAN.pdf> (26 Temmuz 2005)

Ülkeye gelen yabancı sermayenin büyük bir kısmı Bakü ve yakın çevresine yönelmiştir.1992 yılında 2005 yılına kadar Azerbaycan Ekonomisine 22 milyar dolar sermaye yatırılmıştır. Hükümet yabancı sermayeyi özellikle tarım ve turizm sektörleri olmak üzere petrol-dışı sektörlerle çekmeyi amaçlamaktadır. Bunun için de yatırım ortamı Azerbaycan'da iyileştirilmeye çalışılmaktadır.

2004 yılında Azerbaycan ekonomisine toplam 4,9 milyar dolarlık yatırım yapılmıştır. Bu 2003 yılıdaki rakamdan %36 oranında daha fazladır.Bu yatırımların %73,7'si yabancılar tarafından, geriye kalan %26,3'lük kısmı ise yerli yatırımcı tarafından yapılmıştır.2004 yılının 11 ayında dış ticaret hacmi 6,2 milyar dolara varmıştır. İthalat %35,8, ihracat ise %39,3 oranında artmıştır.⁴⁷

2.5 Bankacılık

Bankacılık ve merkez bankacılığı konusundaki düzenlemelerle ilgili olarak 7 Ağustos 1992'de "Merkez Bankası Hakkındaki Kanun" ile "Bankalar ve Bankaların Faaliyetleri Hakkındaki Kanun" arka arkaya yürürlüğe girmiştir. İki seviyeli bankacılık sisteminin kurulması amaçlanmıştır; birinci seviyede Merkez Bankası, ikinci seviyede diğer bankalar. Para ve bankacılık sektöründe politikaları belirleme, denetim ve kontrol yetkisi Merkez Bankasına aittir. Merkez Bankasının dışında iki devlet bankası vardır. Azerbaycan Beynelhalk Bankası-ABB- (%51,1'i devletin), ve Birleşmiş Universal Bankası (%100'ü devletin). Bunların dışında 44 özel banka ülkede faaliyet göstermektedir. Bankaların 17'si yabancı sermayeli bankalar olup, bunlardan 2'si %100 yabancı sermayeli, 2'si %50'den fazla yabancı sermayeli, 11'i de %50'nin altında yabancı sermayeli bankalardır.

⁴⁷ "Poverty Level Going Down", *Azernews*, (03 Şubat 2005)

Bankacılık kanunu modern anlamdaki tüm bankacılık işlemlerini kapsamına almaktadır, fakat ekonominin tam anlamıyla serbest pazar sistemine geçememiş olması ve banka sisteminin de modern anlamıyla yerleşmemiş olması nedenleriyle, hedeflenenler gerçekleştirilememiştir. 01.01.2000 itibarıyla banka sistemini sağlamlaştırma politikası doğrultusunda bankaların asgari sermayeleri 2.000.000 Dolara çıkarılmıştır. Bu limite çıkamayan bankaların lisansları iptal edilmekte ve özel bankaların sayısı azalmaktadır. Asgari sermaye uygulaması neticesinde 1995 yılında 200'ün üzerinde banka mevcutken bu sayı öncelikle 2/3 oranında azalmıştır. Böylece banka sayısı önce 75'e daha sonraki yıllarda ise 45'e düşmüştür. 1 Ocak 2004 tarihinden itibaren ise, mevcut bankalar için asgari sermayelerini 2.500.000 ABD Doları'nın üstünde tutmak zorunluluğu, yeni kurulan bankalar için ise kuruluş sermayesinin asgari 5.000.000 ABD Doları olması hükmü getirilmiştir.

Devlete ait olan Azerbaycan Beynelhalk Bankası (ABB), pazarın yaklaşık %70'ini elinde tutmaktadır. Ülkenin bütün depozitelerinin %50'si bu bankada toplanmaktadır. Merkez Bankası Başkanı, bu durumun Antitekel Kanununa aykırı olduğunu söylemektedir. IMF'nin Azerbaycan Hükümetinden ısrarla talep ettiği konulardan biriside ABB'nin devlete ait olan hisselerinin özelleştirilmesidir.⁴⁸ ABB ilk yurtdışı şubesini 2002 yılında Moskova'da, İkinci yurtdışı şubesini ise 2003 Ocak ayında Londra'da açtı.

Yabancı bankalar % 100 yabancı sermaye ile kurulabileceği gibi müşterek müessese, şube veya temsilcilik şeklinde de kurulabilmektedir. Bankalar Kanunu'nda yabancı bankaların toplam sermayesinin sistem içindeki bankaların toplam sermayesinin % 30'undan fazla olamayacağı hükmü yer almaktadır.

Türk sermayeli bankalar Azer-Türk Bank (Ziraat Bankası ortaklığı), Koçbank, Royalbank, CIBank sektördeki önemli bankalar arasındadır.

Azerbaycan Cumhuriyeti Merkez Bankası'nın verilerine göre 01.01.2004 tarihi itibarıyla ülke ekonomisine kullanılan kredilerin toplam tutarı 3.351,5 milyar Manat olmuştur. Bunun %89,9'u (3.014,4 milyar Manat) geri dönmüştür. Kalan %10,1'i olan 337,1 milyar Manat kredinin ödeme süresi uzatılmıştır. Kredilerin 1.456,0 milyar Manat'ı devlet

⁴⁸ <http://3f.com.tr/files/AZERBAYCAN.pdf> (26 Temmuz 2005)

bankaları, 1.524,0 milyar Manat'ı özel bankalar, 371,5 milyar Manat'ı da diğer kredi kuruluşları tarafından kullanıma sunulmuştur. Mevcut kredilerin 2.435,4 milyar Manat'ı kısa vadeli, 916,1 milyar Manat'ı ise uzun vadeli kredilerden oluşmaktadır.

Ülkede ticari ilişkileri düzenleyen bir kısım yasaların bulunmaması, mevcut yasaların yetersiz ya da uluslararası standartlara uygun olmaması hemen her sektörde olduğu gibi bankacılık sektörünü de olumsuz yönde etkilemektedir. Bono, poliçe ve çek gibi kambiyo senetleriyle ilgili yasal düzenlemeler bulunmamaktadır. Bu durum ödemelerin nakit olarak yapılmasına sebebiyet vermektedir. Ekonominin kaydi para mekanizmasını sağlayacak yasa, sistem veya ödeme araçlarından yoksun olması nedeniyle ödeme ve tahsilatlar nakit olarak yapılmakta, bu durum nakit kullanımını(özellikle dolar) artırmakta genel olarak da kayıt dışı ekonomiyi hakim kılmakta ve ticari hayatta çeşitli risk ve sorunların meydana gelmesine yol açmaktadır.

Bankaların harici ve dahili her türlü işlemleri Azerbaycan Merkez Bankası'nın (Milli Bank) denetim ve kontrolüne tabidir. Bankalar birbirleri nezdinde yabancı para cinsinden hesap açabildikleri halde Azerbaycan para birimi Manat cinsinden hesap açamamaktadırlar. Bu işlemler, Milli Bank kanalıyla yapılmakta, ancak Milli Bank'ta bu bakiyelere faiz yürütmediğinden kredi faizlerini, dolayısıyla kredi maliyetlerini aşağı çekme imkanı olmamaktadır.

Kambiyo rejimi ile ülkeden dışarıya döviz transferlerinde sıkı bir kontrol ve sınırlandırma getirilmiştir. Ülke dışına döviz transferi belirli şartlara bağlanmıştır. Bir Azerbaycan vatandaşı yurtdışında bulunan I.derecede akrabalarına 1 yıl içerisinde, sağlık ve eğitim amacı istisna olmak kaydıyla en fazla USD 10.000'a kadar fatura karşılığında döviz gönderebilmektedir.

Yerli ve yabancı şahıslar yurt dışından getirdikleri ya da kendi adlarına gelen yabancı paranın üzerinde yurtdışına para çıkaramazlar. Yabancı Sermaye ile kurulmuş firmalar elde ettikleri karlarını, ülkede çalışan yabancı işçiler ücretlerini ancak vergisini ödediklerini belgelemek şartıyla yurtdışına transfer edebilirler. Belirtilen bu katı kambiyo rejimi,

Bankaların para akışının dışında kalmasına neden olmakta ve özellikle gümrükler kullanılmak suretiyle, yasa dışı yollardan yurt dışına transfer yapılmasına yol açmaktadır.⁴⁹

İthalatta, her bir ithal anlaşması için azami 25.000 \$'a kadar peşin ödeme yapılabilen, 25.000 doların üzerindeki peşin ödemelerde Azerbaycan Milli Bank'ından (Merkez Bankası) izin alınması gerekmektedir. Ancak, 06 Mayıs 2004 tarihinde Milli Bank'ın aldığı bir kararla bu sınırlama kaldırılmıştır.

Mal bedeli gelmeden ihracat gerçekleştirilemiyor. Ancak, akreditif yoluyla mümkün olmakla birlikte yüksek komisyon oranları maliyeti yükselttiğinden, firmalar için bu yol cazip olmamaktadır.⁵⁰

2.6 Döviz Kuru

1999'da gerçekleştirilen devalüasyondan sonra, Manatın amortismanını düzeltmek için müdahalede bulunulan bir "kirli dalgalanmadan", döviz kuru ayarlaması amaçlı piyasa mekanizmalarına geçilmiştir. Ocak-Mayıs 2000 döneminde, Manat ABD Dolarına karşı yalnızca %1,5 değer kaybetmiştir. Komşu ülkeler daha yüksek enflasyon oranlarına sahip olduklarından, Manat bu ülke para birimleri karşısında gerçekten değer kazanmıştır. 2000-2001 yıllarında Manat ABD Doları karşısında değer kaybetmiştir. 2002 ve 2003 yıllarında denge sağlanmıştır.

Tablo 20.Döviz Kuru

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Amerikan Doları	4,301.3	3,985.4	3,869.0	4,121.2	4,475.1	4,447.0	4,893.0
İngiliz Sterlini	6,710.7	6,524.5	6,407.5	6,668.0	6,795.2	6,913.2	7,837.1
Rus Rublesi	869.96	688.94	398.66	167.39	143.9	158.3	153.94

Kaynak: EIU Azerbaijan Country Profile 2000, 2001, 2002

⁴⁹ <http://3f.com.tr/files/AZERBAYCAN.pdf> (26 Temmuz 2005)

⁵⁰ Aynı

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AZERBAYCAN'IN ULUSLARARASI İLİŞKİLERİ

1. RUSYA VE BAĞIMSIZ DEVLETLER TOPLULUĞUYLA İLİŞKİLERİ

1.1 Rusya ile İlişkiler

1.1.1 Rusya İle Hazar Sorunu

Hazar'ın önemi ve sorunları Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte büyük oranda artmıştır. Hazar'da ulaştırma, balıkçılık, biyolojik kaynakların gerçekçi kullanımı, ekosistemin korunması, kirlenmenin denetlenmesi, doğal kaynakların kullanımı gibi önemli sorunlar vardır. Bu sorunların başarılı şekilde çözülmesi yasal statünün belirlenmesine bağlıdır. Yasal statünün çözülmesi de büyük ölçüde Azerbaycan Rusya ilişkilerine bağlı bulunmaktadır.

1.1.1.1 Sorunun Tarihsel Gelişimi

Hazarla ilgili ikili anlaşmalar İran ile Çarlık Rusya ve Sovyet Rusya arasında imzalanmış olmasına rağmen Hazar'ın statüsü uluslararası hukuk ve bölge jeopolitiği açısından Sovyetler Birliğinin çöküşüne kadar önemli bir sorun olmamıştır. 1993 yılından başlayarak Hazar'ın enerji kaynaklarına artan ilgi ile birlikte statü sorunu da büyük bir önem kazanmağa başlamıştır.

Sovyetler Birliği döneminde Sovyet Rusya ile İran arasında Hazar'ın statüsü ile ilgili yapılan ilk anlaşma 26 Şubat 1921 tarihli Dostluk Anlaşmasıdır. Bu Anlaşma Hazar'da bütün Sovyet ve İran gemilerinin serbest dolaşımını sağlamış olmasına rağmen Hazar'da egemenlik haklarına ilişkin önemli bir madde içermemektedir.

1935 ve 1940'larda yapılan anlaşmalarda Hazar "Sovyet ve İran Denizi" olarak algılanmış ve Hazar'ın İran ve SSCB'ye ait olduğu belirtilmiştir. Bu ve benzeri anlaşmalar

İran ve SSCB'ye Hazar'da serbest ve eşit deniz taşımacılığı sağlamıştır. Bu aynı zamanda Hazar'da üçüncü bir ülkenin taşımacılık dahil herhangi bir hak sahibi olmadığını açıklamaktadır.

1970 yılında Sovyetler Birliği Petrol Sanayi Bakanlığı Hazar'ın SSCB'ye ait olan kısmını Azerbaycan, Kazakistan, Rusya ve Türkmenistan arasında paylaşmıştır.⁵¹ Bu paylaştırmada formal sınırlar çizilmese de, pratikte petrol operasyonlarının ülkelerin petrol şirketlerine yakınlığı esas alınmıştır⁵². Paylaşırma “orta hat” yönetimine göre göre yapılmıştır ve bölünmeye hiçbir kıyı devleti karşı çıkmamıştır.

Sovyetler Birliği yıllarca Hazar'da, özellikle Azerbaycan sektöründe petrol arama ve çıkarma faaliyetinde bulunmuştur. SB bu faaliyetinden dolayı İran'a herhangi bir ücret ödememiş ve bir ücret de talep etmemiştir. Her iki devlet karşılıklı olarak Hazar'ın kendilerine ait olduğu tavrını almışlardır.⁵³

Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra Hazar'ın statüsü sorunu gündeme gelmiş ve Hazar'la ilgili imzalanan eski anlaşmaların geçersiz olduğu iddia edilmeye başlanmıştır. Rusya ve İran'ın çıkarları zaman içinde bütünleştiğinden bu iki devlet, bölgede ortak hareket ederek Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan petrol ve doğal gazın dünya pazarına çıkmasını engellemek istemişlerdir.

1.1.1.2 Sorunun Nedenleri

Hazar'da statü sorununun ortaya çıkışının esas nedenleri şu şekilde özetlenebilir;

- Hazar'ın statüsü Sovyet Rusya ile İran arasında yapılmış anlaşmalarla tam olarak belirlenmemiştir.
- Bu anlaşmaların taraflarından biri olan SB ortadan kalkmıştır.
- Eski geleneksel statü yeni jeopolitik düzende özellikle Rusya ve İran'ın siyasi ve ekonomik çıkarlarına uygundur.

⁵¹ Ömer Faruk Ünal, “Azerbaycan Rusya ilişkilerinde Hazar Sorunu” **Journal Of Qafqaz University**, (Volume II, Number II) 1999, s. 20

⁵² “Brice M. Clagett, “Ownership of Seabed and Suboil Resources in the Caspian Sea Under the International Law”, **Caspian Crossroad Magazine**, (Volume 1, Issue no. 3 , Summer Fall 1995)”, Ünal, 1999, s.20'deki alıntı

⁵³ “Clagett, a.g.e”, Ünal, 1999, s.23'deki alıntı

Yukarıda açıklanan nedenlerden dolayı Hazar'ın statüsünün kıyı devletleri arasında yeniden belirlenmesi gerekmektedir. Yeni düzenin nasıl olacağı konusunda bir çok farklı görüşler vardır. Yeni düzenle ilgili kıyı devletleri tarafından ortaya konan görüşler genel hatlarıyla üç kısma ayrılmaktadır:⁵⁴

Birinci görüşe göre Hazar uluslar arası göldür ve bu yüzden kıyı devletleri arasında hem deniz tabanı, hem de su yüzeyi milli sektörlere bölünmelidir. Her sektör, kendi ülkesinin tam egemenliği altında bulunmalıdır.

İkinci görüşe göre, Hazar'da kendi özellikleri de dikkate alınarak, uluslar arası deniz hukukunun, özellikle 1982 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Konvansiyonunun uygulanması gerekir. Buna göre her ülkenin belirli genişlikte karasuları olmalı ve karasularının dışına açık deniz statüsü uygulanmalıdır.

Üçüncü olarak, Hazar'ın özel bir su havzası olduğu ve statüsü belirlenirken tek başına Deniz Hukuku ilkelerinin veya uluslar arası göllerin bölünmesindeki uluslar arası pratiğin uygulanmasının mümkün olmayacağı görüşü ileri sürülmektedir. Bu görüş Hazar'da geleneksel olmayan yöntemlerin uygulanmasını savunmaktadır. Örneğin denizin her ülkenin yasal yetki alanına giren kısımları dışında condominium (ortak kullanım) uygulanması gibi.

Hazar'ın petrol rezervleri Azeri ve Kazak sektörlerinde bulunmaktadır. Statü tartışmalarının arkasında yatan gerçek ise Rusya'nın Orta Asya ve Kafkas ülkelerini kontrol altında tutma ve onların ekonomik olarak bağımsızlıklarını istememesindedir.⁵⁵

1.1.1.3 Azerbaycan'ın Soruna Yaklaşımı

Hazar'da ilk petrol Azerbaycan kıyılarında çıkmıştır, bundan dolayı Azerbaycan Hazar havzasında en eski petrol üreticisi ülkedir. Bu durum Azerbaycan'ın, petrol araştırma ve işleme sanayisinin diğer ülkelere göre daha çok gelişmesine imkan hazırlamıştır. 1930-1940'lı yıllardan başlayarak Azerbaycanlı petrol uzmanları Hazar'da başarılı araştırmalar yapmışlar;

⁵⁴ Kepbanov, a.g.e., s.10

⁵⁵ Ünal a.g.e, s. 22

şu anda Hazar'ın Azerbaycan sektörü dışında bulunan "Cenub", "Gürgan-deniz", "Palçıq Volkanı", "Neft Daşları" ve başka bir çok yatakları keşfetmişlerdir. Azerbaycanlı bilim adamları ve uzmanlar bütün Hazar'ın petrol ve doğal gaz rezervlerinin keşfinde büyük katkıda bulunmuşlardır. Ayrıca 1970 yılında Hazar sektörüne ayrıldığı zaman, Merkezi Hükümet Azerbaycan'ın "Hazardenizneft İstehsalat Birliği"ni Hazar'da petrol ve gaz ile ilgili tüm işlerin yapılmasında görevlendirmiştir.

Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra yeni bağımsız devletlerin liderleri Sovyet döneminde oluşturulan ve Hazar'ı milli sektörüne bölen anlaşmayı tanıdıklarına dair bir anlaşma imzalamışlardır. Bu yeni milli bölgeler, Sovyet dönemindeki sektörüne karşılık gelmektedir.

Batılı şirketlerle görüşmeler Sovyetler Birliği dağılmadan önce başlamıştı. Hatta Moskova, Hazar'ın Azerbaycan sektörünü tanımış ve Sovyetler Birliği bünyesindeki Azerbaycan Hükümet Başkanı Muttalibov Batılı şirketlerle bazı görüşmeler yapmıştır.⁵⁶ Ayrıca 20 Kasım 1993'te Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu ve Rusya Federasyonu Hükümeti, Azerbaycan arazisinde petrol ve gaz üretimi ve keşfinde işbirliği anlaşması imzalamışlardır. Bu anlaşmalar Hazar'ın Azerbaycan sektöründe bulunan Azeri, Çırag yataklarına da atıfta bulunmaktadır.⁵⁷

Azerbaycan Anayasasına göre Hazar'ın Azerbaycan kıyıları ülkenin egemenlik sahası içindedir Azerbaycan'ın Hazar'daki bu egemenlik iddiası statü tartışmalarından galip çıkmasına bağlıdır. Bu konuda Bakü, Batılı güçleri yanında görebilmek için petrol anlaşmalarında onlara büyük paylar vermektedir. Hazar'da de facto durumu meşrulaştırmak için Haydar Aliyev Batılı şirketler kadar olmasa da Rus şirketlerine de paylar vermiştir. Örneğin arkasında güçlü bir lobi olan LUKoil petrol şirketini konsorsiyuma davet etmiştir.⁵⁸ Aynı şekilde Kepez yatağı anlaşmasında da iki Rus şirketine %50 pay vermesine rağmen Ruslar ileride daha fazlasını alabilecekleri ihtimaline göre anlaşmadan vazgeçmişlerdir.

Azerbaycan'ın görüşü Rusya'nın görüşünden önemli derecede farklıdır. Bakü kararlı bir şekilde Hazar'daki her bir devletin kendi bölgesinde tam egemenlik hakkını kullanması gerektiğini savunmuştur. Azerbaycan'ın görüşüne göre Hazar "uluslar arası göl" tarifine

⁵⁶ Ünal, a.g.e., s. 22

⁵⁷ "Clagett, a.g.e" Ünal, 1999, s.23'deki alıntı

⁵⁸ Jayhun Molla-zade, "Azerbaijan and the Caspian Basin: Pipeline and Geopolitics", (04.04.1998), <http://www.ksg.harvard.edu/csia/sdi/Molz.htm>

uymaktadır.⁵⁹ Bunun nedeni ise şu şekilde açıklanmaktadır: Hazar'ın okyanuslar ile doğrudan bağlantısı yoktur, bu nedenle Uluslar arası Deniz Hukuku kuralları uygulanamaz. Herhangi bir okyanusa doğal boğazla bağlantısı olmadığı için "kapalı deniz" olarak da kabul edilemez. Ayrıca Hazar'ın kıyıları bir devlete değil, beş devlete ait olduğu için "iç su havzası" da olamaz.

Aşkabat Zirvesinde Azerbaycan Dışişleri Bakanı Hazar'ın statüsü ile ilgili Azerbaycan'ın tutumunu şöyle açıklamaktadır: "Azerbaycan Hazar'daki sektörünün tam sahibi olduğundan iki aşamalı ihale yapmaya ihtiyacımız yoktur. Anlaşmaları kimlerle imzalayacağımızı Azerbaycan kendisi belirleyecektir." Burada ayrıca Azerbaycan'ın Hazar'ın yüzeyinin de tabanı gibi bölgelere bölünmesinden yanan olduğu belirtilmiştir.⁶⁰ Hazar'ın göl olduğunu savunan Azerbaycan, yaptığı anlaşmaların geleceğini güvence altına almak için çeşitlendirerek genişletmek istemektedir.⁶¹

Rus baskısına meydan okuyan Azerbaycan, siyasetini bir yandan Amerikan menfaatleri ile paralel çizgiye getirmiş diğer yandan kendi sektöründe yabancı sermayeye kapılarını açmıştır.⁶²

1.1.1.4 Rusya'nın Soruna Yaklaşımı

Rusya, Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra oluşan şartlara göre Hazar'ın statüsünün yeniden belirlenmesini istemiş ve yeni bağımsızlığını kazanan ülkelere baskı yapmağa başlamıştır.⁶³

1994 Sonbaharı başında Rusya Hazar'ın "kapalı göl" olduğunu ve göllerle ilgili uluslararası kurallara tabi olması gerektiğini ifade etmiştir.⁶⁴ Bu Rusya Federasyonu'nun resmi ve uzun süreli görüşü olmuştur. Rusya, 1982 BM Deniz Hukuku Konvansiyonunun kıyı devletlerine münhasır ekonomik alan tanıyan maddelerinin Hazar'da kıyısı bulunan ülkelere

⁵⁹ Andrei Shoumikhin, "Economic and Politics of Developing Caspian Oil Resources", **Perspectives on Centras Asia**, (Volume 1, Number 8, November 1996), s.45

⁶⁰ "Caspian Deal Nixed", **The St. Petersburg Times**, (20-26.04.1998)

⁶¹ Oguz Gökmen, "Hazar'da Dost Gezer! Düşman Gezer!..." **Türkiye Gazetesi**, (18.10.1998)

⁶² Ünal, **a.g.e.**, s. 24

⁶³ John Daly, "Oil, Guns and Empire: Russia, Turkey Caspian New Oil and Montreux Convention", **Caspian Crossroad Magazine**, (Volume 3, Issue no. 2, Fall 1997)

⁶⁴ M.Cynthia Croissant ve Micheal P. Croissant, "Hazar'ın Statüsü Sorunu: İçeriği ve Yansımaları", (**Avrasya Etütleri**, Cilt 3, Sayı 4, Kış 1996/1997), s.28

uygulanamayacağını, İran-Rus anlaşmalarına göre her ülkenin 12 mile kadar kendi egemenliklerini kullanabileceklerini, Hazar'ın geri kalan kısmında her kıyı ülkesinin petrol rezervlerinin işletilmesinde eşit haklara sahip serbest alanların olduğunu ileri sürmektedir.⁶⁵

Rusya'ya göre kaynakların kullanım problemi oйдаşma temelinde çözülmeli ve bütün kıyı devletleri veto hakkına sahip olmalıdır. Buna bağlı olarak, Hazar'ın altında bulunan kaynaklar bütün kıyı devletlerinin ortak malıdır. Rusya'nın bu pozisyonu Türkmenistan ve bazı küçük farklılıklarla İran tarafından da desteklenmiştir. Kıyı devletlerinin Hazar'daki doğal kaynaklarının kullanımı mekanizması ve Hazar'ın statüsü hakkında bir anlaşmaya ulaşmaya kadar, hiçbir tarafın 10 mil ötesinde doğal kaynakları kullanarak mevcut statüyü ihlal etme hakkının olmadığını ileri sürmektedir.

Uluslararası uygulamalarda göllerin ortak kullanımda olduğu örneğine hemen hiç rastlanmamaktadır ev aynı zamanda göller denizler gibi uluslar arası hukukla düzenlenmemiştir. Bunun etkisi ise olacak ki Rusya göl tezini zamanla terk etmiş ve 26 Şubat 1921 ve 25 Mart 1940 tarihli İran ve Sovyetler Birliği tarafından imzalanan anlaşmalara dayanarak Hazar'ın “close body of water” yani kapalı su kütlesi veya kapalı deniz “closed sea” olduğunu ileri sürmüştür.⁶⁶ Fakat Rusya, Hazar'a deniz hukukunun tam olarak uygulanabileceğini hiçbir zaman savunmamış ve Hazar'ın özelliklerini dikkate alarak Deniz Hukukunun belirli istisna ve değişikliklerle uygulanmasını istemiştir. Örneğin; Hazar'ın ortasında kalacak olan açık denizle ilgili özel uygulamalara yer verilmesi ve karasularının genişliğinin 45 deniz miline kadar belirlenmesi vs. Hazar'da Deniz Hukukunun uygulanması Hazar'ın kıyıdaş olmayan ülkelere de açılmasını gündeme getirecektir. Bu ise en fazla Hazar'da başka ülkelerin gemilerini görmek istemeyen Rusya ve İran'ı endişelendirmektedir.

Moskova Hazar'ın sektörel olarak bölünmesine şu gerekçelerle karşı çıkmaktadır; Hazar milli sektörlere bölüdüğü zaman doğal çevreye zarar verecektir. Hazar korunması gereken çok hassas eşsiz bir eko sisteme sahiptir. Hazar sektörlere bölünecek olursa bunun sebep olacağı çevresel kirlenme balıkçılık sanayisine önemli bir darbe vuracaktır. Bu nedenle “ortak kontrol” denizin doğal kaynaklarını daha iyi koruyacaktır.

⁶⁵ Ünal, a.g.e. s.24

⁶⁶ Yuri Federov, “Russian Policies toward Caspian Region Oil: Neo-İmperial or Pragmatic?” **Perspectives on Central Asia**, (Volume 1, Number 6, September 1996), s.73

Rusya'nın çevreyi koruma gerekçesi çok gerçekçi gözükmemektedir. Çünkü Sovyet dönemi boyunca Hazar dünya'nın çevre kirliliği açısından en tehlikeli bölgelerinden biri olmuştur. Bundan başka Hazar'da en kirli bölge Azerbaycan kıyılarında özellikle Bakü ve Sumgayıt'ın bulunduğu Apşeron yarımadası çevresindedir.

Rusya'nın çıkarlarına en uygun çözüm Hazar'a "özel statü" vermektir. Çünkü bu özel statüye Rusya kendi çıkarları çerçevesinde şekil verebilecektir. Özel statü fikri temelde 10 millik kara sularının ötesinde "ortak kullanıma" dayanmaktadır. Rusya ortak kullanımda sahalardaki kaynakların nasıl paylaşılacağı konusunda da formül üretmiştir. Bu formüle göre ortak egemenlik sahasında kalan zenginlik kaynakları kıyıdaş ülkelerin yüzölçümleri ve nüfusları oranında paylaşılacaktır. En fazla zenginliklerin nüfusu ve yüzölçümü an az olan ülkelerin bölgelerinde olduğunu ve en fazla nüfus ve yüzölçümüne sahip olan Rusya'nın bölgesinde ise fazla keşfedilmiş zenginlik olmadığını dikkate alacak olursak Rusya'nın bu teklifi oldukça manalıdır. Yani Hazar'da "ortak egemenlik" statüsünün sağlanması durumunda en büyük çıkar sahibi Rusya olacaktır. Hazar'ın milli sektörler, "etki alanlarına" bölünmesi Rusya'yı diğer devletlerin bölgelerinde etkisiz hale getirecektir; zengin doğal kaynaklara sahip bölgede hakim gücünü kaybetmesi Orta Asya'da nüfuz kaybı anlamında gelecektir.⁶⁷

Bu bağlamda Moskova'nın Hazar üzerinde kurmayı düşündüğü "ortak hakimiyet" Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın kendi doğal kaynaklarını yönetme gücünü ortadan kaldırarak ve enerji rezervlerinin işletilmesinde tekel oluşturarak bu cumhuriyetlerin bağımsızlıklarını zayıflatacaktır.

Rusya'nın "ortak egemenlik" tezi Hazar havzasında Batının ekonomik ve siyasi etkinliğini engellemeyi amaçlamaktadır. Hazar, ister tabandan isterse de yüzeyden olsun ortak egemenlik statüsünün verilmesi her zaman için Rusya'nın müdahalesini mümkün kılacaktır.

Aynı zamanda Rusya, Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın imzaladığı enerji kaynaklarıyla ilgili anlaşmaları tanımamasına rağmen bölgede Rus şirketlerinin yatırımını teşvik etmektedir. Rus petrol şirketlerinin petrol sözleşmelerinde pay elde etmesi Rusya'ya bölgedeki enerji kaynaklarının kontrolünde nüfuz kazandıracaktır. Sonuç olarak Rusya bir

⁶⁷ "The Art of Doing Business", **Azernews**, 25 Şubat – 3 Mart, 1998, no. 7

yandan Hazar'ın sektörel bölünmesine karşı çıkarken, diğer yandan bölgesel çıkarlarında uygun şekilde fiili durumdan da faydalanmak istemektedir.

Pravda Gazetesi bölgede cereyan eden olayları “Rusya’ya ait Hazar ve Türkistan’ın batılı monopoller tarafından modern yağması” olarak tanımlayarak Azerbaycan, Çeçenistan, Kazakistan ve Türkmenistan’ın küresel boru hatlarının ara petrol pompalama istasyonlarına dönüşebileceği konusuna dikkati çekmiştir.⁶⁸

1.1.1.5 Rusya’nın Petrol Anlaşmalarına Tepkisi

Rusya’daki bazı siyasi ve diplomatik çevreler Hazar’da doğal kaynakların işletilmesine yönelik imzalanan veya planlanan uluslararası projelerin akim bırakılmasını amaçlamaktadır. Bu çerçevede 1993 yılının sonunda Rusya Dışişleri Bakanlığı Dağlık Karabağ’da çarpışmaların başlatılması için bir plan teklif etmiştir. Bu plan aynı zamanda İran-Azerbaycan sınırının denetiminin Rus’lara bırakılması, Azerbaycan’da Rus üslerinin kurulması ve Hazar’da 10 mil sınırlaması ile Azerbaycan’ın ekonomik çıkarlarına darbe vurulmasını öngörüyordu.⁶⁹

1994 yılı baharında Azerbaycan ile Batılı şirketler arasında, anlaşma yapılmasına yakın, Rusya Federasyonu Dışişleri Bakanlığı İngiltere’ye 28 Nisan 1994 tarihli bir memorandum göndermiştir. Memorandumda “Hazar’ın tek eko sistem ve kıyı devletlerinin ortak mülkü olduğu bu nedenler maden kaynaklarının işletilmesi dahil tüm faaliyetlerinin Hazar devletlerinin ortak teşebbüsü ile hayata geçirilmesi gerektiği” görüşüne yer verilmektedir.⁷⁰

Rusya Savunma Stratejileri Enstitüsü “Rusya Federasyonu’nun milli güvenliğini tehdit eden hareketlere karşı düşünsel stratejiler” adlı, Hazar bölgesinde aşırı saldırgan ve emperyalist görüşlere yer veren detaylı bir hareket planı hazırlamıştır.

20 Eylül 1994 tarihinde yapılan imza töreninden hemen sonra Rusya Dışişleri Bakanlığı’ndan bir yetkili, Grigory Karasin, “Hazar’da tek taraflı hareketin uluslar arası hukuka aykırı olduğunu ve denizin eko sistemini tehlikeye atma riski taşıdığını ve Rusya’nın bu anlaşmayı tanımayacağını” bildirdi. Bu durum 22 Eylülde Dışişleri Bakanlığı’nın

⁶⁸ “Federov, a.g.e, s.13”, Ünal, 1999,**a.g.e.**, s.26’deki alıntı.

⁶⁹ Aynı, s.26’deki alıntı.

⁷⁰ Rasul Gouliev, **Petrol ve Politika**, İstanbul-1997, s.131

“Azerbaycan ve Batılı petrol şirketlerini, Rusya’nın çıkarlarını dikkate almaları ve bütün tarafların kabul edeceği bir çözüm bulmaları konusunda uyarmasıyla teyit edildi. Rusya Federasyonu Dışişleri Bakanı Hazar Denizi’nin bir “kapalı kara sular kütlesi” olduğu ve kaynaklarının bütün kıyı devletleri tarafından paylaşılması gerektiğini açıkladı.⁷¹

Rusya, 6 Ekim 1994’te Birleşmiş Milletler Asamblesi’nde “Hazar Denizinin Yasal Statüsü İtibariyle Rusya Federasyonu’nun Durumu” adlı İran ve Sovyetler Birliği tarafından Hazar’ın yasal rejimini belirleyen anlaşmaların yürürlükte olduğunu ve ortak kullanımının tek çözüm olduğunu açıklayan bir memorandum yayınlamıştır. Memorandumun sonuç bölümünde şu açıklamayı yapmıştır:⁷²

“Hazar’la ilgili tek taraflı bir hareket yasa dışıdır. Rusya Federasyonu yasal düzeni sağlamak ve tek taraflı eylemlerin sonuçlarını gidermek için gerekli önlemleri alma hakkını kendisine saklamaktadır. Bu tür olayların bütün sorumluluğu, maddi zarar da dahil, tek taraflı eyleme kalkışanın olacaktır.”

Bunların yanısıra Rusya, Çeçenistan’daki savaşı bahane ederek Azerbaycan-Dağıstan sınırını kapatmış, Volga Nehrini ve karasularını Azerbaycan gemilerine kapatmıştır.

Rusya Azerbaycan’ın Hazar’daki petrol yataklarını işletmesini olumsuz karşılamış ve LUKoil şirketinin petrol projelerine katılmasının Azerbaycan’ın yapmış olduğu anlaşmaları kabul ettiği anlamına gelemeyeceğini belirtmiştir.⁷³

Rusya, BDT üzerinde en fazla kontrolü sağlamak için her türlü ekonomik ve siyasi baskıyı uygulamıştır. Fakat özellikle Hazar bölgesinde Rusya’nın bu taktiği beklenen düzeyde etkili olmamıştır.⁷⁴ Zamanla Rusya’nın Konsorsiyuma karşı olan muhalefeti, şiddetini kaybetti. Rusya Azerbaycan ile Hazar’da işbirliği yapmanın yollarını aramaya başladı.

⁷¹ Gouliev, **a.g.e**, s.131

⁷² Aynı, s.131

⁷³ “The Art of Doing Business” , **Azernews**, 25 Şubat-3 Mart, 1998, no.7

⁷⁴ Graham Fuller, “Geopolitical Dynamics of the Caspian Region”, **The Caspian Crossroads Magazine**, (Volume 3, Issue no 2, Fall 1997), <http://ourworld.compuserve.com/homepages/usazerb/322.htm> (30 Haziran 2005)

Hazar'ın Statüsü Sorunu, Azerbaycan ve Rusya arasında en önemli sorunlardan biridir. Bugüne kadar Azerbaycan, Rusya'nın Hazar'daki tutumuna en şiddetli karşı çıkan ülke oldu ve bu konuda ABD desteğini arkasına almayı başardı.⁷⁵

1.1.2 Rusya ile Ticari İlişkiler

Rusya ile Azerbaycan arasındaki ticaret hacmi 531.722,4 bin dolardır. Azerbaycan'ın ithalatı 383.900,5 bin dolar, ihracatı ise 147.821,9 bin dolardır. Rusya ile dış ticaret açığı ise, 236.078,6 bin dolar olmaktadır. Rusya'nın Azerbaycan ithalatındaki payı %14,56, ihracatındaki ağırlıklı yüzdesi ise, %5,70'dir (2003 yılı verilerine göre) . Bu rakamlar 2002 yılına göre ithalatta %36,6, ihracatta ise %54,5 oranında artış anlamına gelmektedir.

Azerbaycan ithalatında 1999 yılında %21,9'luk paya sahip olan Rusya, 2003 yılında %14,6'lık bir paya sahip olmuştur. 1999 yılından 2003 yılına kadar Azerbaycan'ın ithalatında 2001 yılı hariç hep 1.sırada olmuştur. Azerbaycan ihracatında ise, 1999 yılında %8,9'luk bir paya sahip olan Rusya, 2003 yılında %5,7'lik bir paya sahip olmuştur. Azerbaycan ihracatında 1999 yılında 2.sırada iken, bugün üçüncülüğe gerilemiş bulunuyor.

Azerbaycan Rusya'dan patates, taze meyve, sebze, buğday, pirinç, un, bitki yağları, et ürünleri, çocuk yemekleri, makarna, meyve suları, bira, tütün, yermek tuzu, çimento, elektrik enerjisi, gübre, sabun, sentetik yıkama ürünleri, lastik tekerlekler, kereste, çelik ürünleri, metal çubuklar, petrol boruları ve bunun gibi birçok ürünü ithal etmektedir. Görüldüğü gibi Rusya'yla Azerbaycan ticareti çok yönlü olmaktadır.

Azerbaycan ise Rusya'ya güller, taze meyve ve sebzeler, çay, margarin, meyve suları, alkollü içecekler, tütün, beyaz petrol, petrol ürünleri, elektrik enerjisi, polietilen, pamuk ürünleri gibi birçok kalemdede ihracatta bulunmaktadır.⁷⁶

⁷⁵ “Batı Avrupa Birliği Asamblesi, Orta Asya ve Kafkasya'daki Durum ve Avrupa Güvenliği, Çeviren: Esan Bocutoğlu, KTÜ Kafkasya ve Orta Asya Ülkeleri Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayını, Trabzon-1998, s.54” Ünal, 1999, s.30'daki alıntı.

⁷⁶ <http://www.azstat.org/publications/yearbook/SYA2004/Pdf/24az.pdf> (25 Temmuz 2005)

1.2 Bağımsız Devletler Topluluğu'yla İlişkiler

1.2.1 Azerbaycan-Ermenistan İlişkileri

Ermenistan 1990 yılından başlayarak 1992 yılının sonuna kadar Azerbaycan topraklarının %20'sini işgal etmiştir. İşte, bugün Azerbaycan'ın en büyük problemi toprak bütünlüğünün sağlanamamasıdır. İşgal sonrası Azerbaycan 'da 1,2 milyon kişi mülteci durumunda yaşamaktadır. Ermenilerin işgalci tutumu nedeniyle yaşanan savaşın Azerbaycan ekonomisine verdiği zarar 22 milyar dolar düzeyindedir.⁷⁷ Dağlık Karabağ bölgesinden göç etmek zorunda kalan Azerbaycan vatandaşları mülteci durumunda, çadırlarda, barakalarda vb. yerlerde çok ağır şartlarda yaşamaktadırlar.

Bunun dışında Ermenistan uluslararası siyasetinde de Azerbaycan'a karşı olumsuz tutum sergilemektedir. Azerbaycan yetkililerinin yaptığı açıklamalara göre, Azerbaycan'ın Dünya Ticaret Örgütü'ne girişini engellemeğe çalışmaktadırlar. Azerbaycan'dan önce müzakerelere başladığı için Ermenistan üyeliğe kabul edilmiş durumda. Azerbaycan, Ermenistan'ın kendi üyeliğini engelleyemeyeceğini savunmaktadır. Buna gerekçe olarak ta, DTÖ üyeliğinin ekonomik göstergelerden çok ülkelerin yapacağı yasal düzenlemelere dayandığı gösterilmektedir. Hatta Ermenistan, Gürcistan, Moldova ve Kırgızistan gibi üye ülkelerin birçok DTÖ kriterlerini karşılayamadığının bilindiği Azerbaycan tarafı müzakerecisi tarafından açıklanmıştır.⁷⁸

Ermenistan ile Azerbaycan arasında yaşanan gelişmelere Rusya'nın Gürcistan'daki Batum ve Ahılkeleki üslerinin tasfiyesi yeni bir boyut kazandırmıştır. Çünkü Rusya, bu iki üste bulunan silah ve malzemenin bir kısmını Ermenistan'daki ana üssü olan Gümrü'ye sevk etmiştir ve buna devam edecektir. Rusya'nın bu tavrı Azerbaycan'ı haklı olarak rahatsız etmiş ve endişeye sevk etmiş bulunuyor. Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Rusya'nın bu kararının bölgesel silahlanma yarışının başlamasına yardımcı olacağına işaret ederken, Azerbaycan'ın 2005 yılı savunma harcamasının 300 milyon dolara çıkacağını (2004 yılı için 175 milyon dolar) duyurmuştur.⁷⁹

⁷⁷ <http://www.3f.com.tr/files/AZERBAYCAN.pdf> (1 Ağustos 2005)

⁷⁸ "WTO admission 'may boost economic reforms", *Azernews*, (14 Temmuz 2005)

⁷⁹ Fikret Ertan, "Bozulan Denge", *Zaman Gazetesi*, (9 Temmuz 2005),s.13

Konunun BTC boru hattına bakan yönü de var. Bu hat gündeme geldiği tarihlerde, Ermenistan da alternatifler arasındaydı. Ancak Ermenistan yönetiminin barışa yanaşmaması, bu alternatifin şansını sıfırladı. Bir yandan işgali sürdürürken diğer yandan Azerbaycan'a siyasi destek veren Türkiye'yi "soykırımı" iddiaları ile uluslararası camiada köşeye sıkıştırma girişimlerine başladı. Bunların üstüne Türkiye'den, uyguladığı ambargoyu kaldırmasını istediği gibi Rus doğalgazını kendi toprakları üzerinden geçecek bir boru hattı vasıtasıyla alması için çaba sarf etti.

BTC'ye ilk petrolün verililişinin (25 Mayıs 2005) ardından Ermenistan Başbakanı Margaryan, hattın bölgedeki güç dengelerini olumsuz etkileyeceğini belirterek, "Ermenistan, bozulan bu dengenin yeniden oluşturulması için alternatif çözümler arıyor." açıklamasını yapıyordu. Dengelerdeki değişimin Ermenistan'ın lehine olmadığı barizdi.

Bu rahatsızlık, uzun zamandır devam eden alternatif arayışlarını yoğunlaştırdı. İran'la kurulan enerji ortaklıkları ve geliştirilen projeler daha da önem kazandı. Özellikle İran-Ermenistan doğalgaz boru hattı. Hattın İran kısmının inşaatı yaklaşık bir yıldır devam ediyor. Ermenistan tarafındaki çalışmalarsa bu yıl başladı. Tamamının 220 milyon dolara mal olacağı tahmin edilen hattın 2007' de devreye girmesi bekleniyor.

Ermenistan bu hattı önce Gürcistan'a, oradan da Ukrayna'ya ulaştırmanın planlarını yapıyor. Mavi Akım'a benzer bir proje geliştirilmesi amaçlanmaktadır. Ukrayna hatta sıcak bakarken, Gürcistan tavrını netleştirmiş değil. Rusya ise hatta karşı. Çünkü İran gazının Ukrayna üzerinden Avrupa pazarına girmesi, Rusya'nın tekel olduğu Avrupa'da pazar kaybetmesi anlamına geliyor. ABD ise İran'a güç kazandıracığı için sessizliğini koruyor.⁸⁰

1.2.2 Azerbaycan-Gürcistan İlişkileri

Azerbaycan Devleti 18 Kasım 1992 tarihinde Gürcistan ile diplomatik ilişki kurmuştur. İki ülke arasında siyasi ilişkiler kurmadaki hedeflerini şu şekilde açıklanmaktadır:

- Kafkasya'da istikrarı sağlamak,
- Karşılıklı toprak bütünlüklerinin tanınması,

⁸⁰ <http://www.zaman.com.tr/?bl=yazarlar&hn=186040> (24 Haziran 2005)

- Bütün siyasi sorunların barış yoluyla çözüme kavuşturulması,
- İhraç ve ithal mallarının, Gürcistan üzerinden güvenli bir şekilde uluslararası pazarlara taşınmasını sağlamak,
- Batı ile ekonomik bağların kuvvetlenmesine yönelik nakliyat projelerinin gerçekleştirilmesini sağlamak,
- Rusya'nın Kafkasya'da uyguladığı siyasi ve ekonomik baskıyı ortadan kaldırmak.

Günümüzde Azerbaycan-Gürcistan ilişkilerini dört temel faktör şekillendirmektedir: İki ülkenin coğrafi konumları, Rusya ve Ermenistan ile olan ilişkiler, ekonomik çıkarlar ve etnik sorunlar.

Azerbaycan Gürcistan için Asya'ya, Gürcistan Azerbaycan için Avrupa'ya açılan bir penceredir.⁸¹ Geçmişte ve günümüzde Gürcistan'ın Poti ve Batum limanları Kafkas ülkeleri için dış dünyaya açılan önemli bir kapı olmuştur.

Rusya'nın Azerbaycan'ın kuzey demir yolunu kapatması, Ermenistan'ın saldırıları neticesinde İran'a giden demir yolunun çalışmaması ülkeyi ablukaya almıştı. Bu ambargo ile aynı zamanda Avrupa ülkelerini Kafkasya'ya bırakmama hedefleniyordu. Böyle bir ortamda Gürcistan'ın Azerbaycan için çok büyük bir önemi bulunmaktaydı. Azerbaycan Gürcistan ilişkileri ortaklık ve işbirliği aşamasından stratejik işbirliği aşamasına ulaştı.⁸²

Şevardnadze Gürcistan'da iktidara geldiğinde onun en önemli isteği Gürcistan'ı Doğu ve Batı arasında, Güney ve Kuzey arasında yolların kesiştiği transit bir ülke haline getirmektir. 1992–1993 yıllarında Gürcistan transit bir ülke olarak dikkate alınmıyordu, Çünkü ülkede büyük bir karışıklık mevcuttu. Fakat kısa bir sürede ülkede istikrarın sağlanması yönünde önemli adımlar atıldı ve petrol boru hattı Şevardnadze'nin birinci öncelikli amacı haline geldi.

Gürcistan ve Azerbaycan'ı kapsayan uluslararası projelerden en önemlisi “Avrasya Nakliyat Dehlizi” projesidir. Avrupa-Kafkasya-Asya nakliyat dehlizinin (koridorunun) açılması gerçekleşmesi yönünde ilk gerçekçi ve somut adım 1996 yılında Azerbaycan Devlet başkanı Haydar Aliyev'in teşebbüsü ile Gürcistan, Türkmenistan, Özbekistan ve Azerbaycan devlet başkanlarının anlaşma imzalaması ile atıldı. O zaman ulaştırma ambargosunda olan

²¹ Musa Qasimov, **Azerbaycan Beynelxalq Münasibetler Sisteminde**, Bakü–1996, s.94

⁸² Qasimov, **a.g.e.**,s.94

Azerbaycan için bu anlaşma çok büyük önem arz etmekteydi.⁸³ Bu koridor vasıtasıyla yapılan ulaştırmanın hacminin gittikçe artması ve bir sıra ülkenin bu anlaşmaya katılması, tarihi İpek Yolunun oluşmasına zemin hazırlamaktadır.

Rusya BDT üyeleri üzerinde hegemonyacı bir yaklaşım sergilemekte, bu da BDT üyesi olan başta Azerbaycan, Gürcistan olmak üzere Ukrayna ve Moldova'yı rahatsız etmektedir. 1997 yılında Azerbaycan, Gürcistan ve Ukrayna, Kişinov'da yapılan BDT toplantısında bir bildirge yayınlayarak "Rusya'nın hegemonyacı siyasetinin devam etmesi durumunda BDT'den ayrılma konusunu gündeme getirebileceklerini" bildirdiler.

Rusya'nın Dağlık Karabağ meselesi, Güney Osetya problemi ve başka etnik çarpışmaların olduğu bölgelerde çözüm bulmadan problemleri arttırıcı rol oynaması Gürcistan–Azerbaycan, Gürcistan–Ukrayna, Azerbaycan–Ukrayna arasında ilişkilerin güçlenmesine sebep oldu. Liderlerin yaptığı karşılıklı ziyaretlerde birçok anlaşmaya imza attılar. Rusya ile Dinyester nehri problemi bulunan Moldova'nın da bu üç devlete katılmasıyla BDT içinde GUAM adlı bir blok ortaya çıkmış oldu (10 Ekim 1997).⁸⁴

İki ülke arasında çeşitli düzeylerde gerçekleştirilen diplomatik ilişkiler sonucunda birçok sahada önemli anlaşmalar imzalanmış bulunmaktadır. Bunların bazıları şunlardır: Ticaret, ekonomik işbirliği, ulaştırma, bankacılık, gümrük düzenlemeleri, turizm, boru hattının Gürcistan'dan geçmesine dair anlaşma, sermayenin teşviki ve karşılıklı korunması, serbest ticaret, tarım ve gıda sahalarında.

Eylül 1992'den itibaren bazı istisnai durumlar hariç, takas ticareti kanunla yasaklanmıştır. Ancak Gürcistan'ın da dahil olduğu eski SSCB ülkeleri ile takas ticareti daha önce yapılan anlaşmalar çerçevesinde sürdürülmüştür.⁸⁵ 197 yılı itibariyle takas şeklinde yapılan ticaretin %23,3'ü Gürcistan'ın, %45,5 Rusya'nın, %16,2 Ukrayna'nın payına düşmektedir.⁸⁶

⁸³ Behlül Nuruoğlu, "Qadim İpek Yolunun Berpası Azerbaycanda Reallaşdı", **İqtisadiyyat ve Heyat**, (7-9.1998), s. 2

⁸⁴ Ömer Faruk Ünal, "Azerbaycan-Gürcistan İlişkileri", **Journal Of Qafqaz University**,(Volume III, Number I, 2000) s.14

⁸⁵ T.C Dışişleri Bakanlığı, Azerbaycan Ülke Raporu, 1993 s.37

⁸⁶ **Azerbaycan Gazetesi**, 11 Mart 1998

Azerbaycan'ın Gürcistan'la olan ticaretinde Azerbaycan her zaman fazla vermektedir.⁸⁷ Gürcistan diğer cumhuriyetlerden yapılan hem hammadde hem de enerji ithalatına büyük ölçüde bağımlıdır.⁸⁸

Batum ve Poti Limanları sayesinde Karadeniz'e çıkışının olması ve Azerbaycan ve Orta Asya'nın enerji kaynaklarını taşıyacak boru hattının buralardan geçecek olması Gürcistan ekonomisinde önemli etki yapacaktır ve onu bütün bölgenin zenginlik ve ticaret merkezi durumuna getirecektir. Bakü-Supsa petrol boru hattından 20 Nisan 1999 tarihinde petrol pompalanmaya başlanmıştır. Günlük 115 bin varil petrol taşıma kapasitesine sahip bu boru hattı Gürcistan ekonomisine önemli katkı sağlayacaktır. Azerbaycan Devlet Başkanı H. Aliyev'e göre Bakü-Supsa petrol boru hattı Gürcistan ve Azerbaycan arasındaki dostluk ve işbirliğine parlak bir örnektir ve şu an için bu boru hattının faaliyete geçmesi iki ülke arasındaki işbirliğinin zirvesidir.⁸⁹

Bunların dışında, Azerbaycan ile Gürcistan arasında serbest ticaret, sermayenin karşılıklı korunması, petrol nakliyatı, tarım, gemi taşımacılığı, ilmi ve teknik işbirliği vs. olmak üzere dış ticaretin değişik alanlarında 30'dan fazla anlaşma imzalanmıştır.⁹⁰

Yine son duruma ilişkin bilgi vermesi açısından 2003 yılına ilişkin ticaret hacmine bakarsak; 121692,1 bin dolar olduğunu görürüz. Azerbaycan'ın ihracatının 111460,1 bin dolar, ithalatı ise 10232 bin dolar görülmektedir. Gürcistan'ın Azerbaycan'ın toplam ithalatındaki payı %0,39, toplam ihracatındaki payı ise %4,30'dur. Bu koşullarda Azerbaycan Gürcistan'la olan ticaretinde 101228,1 bin dolar fazla vermiş bulunmaktadır. İthalat geçen 2002 yılına göre %19,7 oranında azalmış, ihracat ise %37,9 oranında artış göstermiştir.⁹¹

Azerbaycan ithalatı içerisinde Gürcistan'ın ağırlığı 1999 yılında %0,9 iken, bu rakam 2003 yılında %0,4'e gerilemiştir. 1999 yılında Azerbaycan ithalatında 19.sırada bulunan Gürcistan 2003 yılında 26.sıraya gerilemiştir. Yine Azerbaycan ihracatın 1999'da %7,7'lik payı, 2003 yılında %4,3'e düşmüştür. Böylece 1999 yılında Azerbaycan ihracatında

⁸⁷ Ünal, **a.g.m.**, s.17

⁸⁸ Vlademir Papava, "Gürcistan Ekonomisi: Reform Sorunları", **Avrasya Etütleri**, (Cilt 2, Sayı 2, Yaz 1995), s. 52-53

⁸⁹ "Azerbaycan'ın Neft Stratejisinin Düzgünlüğünün Parlak Sübutu", **Azerbaycan Gazetesi**, 20.04.1999

⁹⁰ Ünal, **a.g.m.**, s.17

⁹¹ <http://www.azstat.org/publications/yearbook/SYA2004/Pdf/24az.pdf> (25 Temmuz 2005)

3.sıradayken, 2003 yılında bu sıralamada 5.sıraya yerleşmiştir.⁹² Bu da Azerbaycan'ın Gürcistan'la ticaretinde neden sürekli fazla verdiğini çok bariz şekilde açıklamaktadır.

1.2.3 Azerbaycan -Türkmenistan ilişkileri

1.2.3.1 Azerbaycan ile Türkmenistan arasında Kepez Problemi

Hazar'ın statüsünün tartışmalı olması kıyı devletleri arasında birçok tartışmalı alanın ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu tartışmalı alanlardan biride Azerbaycan ve Türkmenistan arasında “Kepez” petrol ve doğal gaz yatağıdır. Hazar'ın statüsüne bağlı olarak ortaya çıkmış olan bu problem iki ülke arasında gerginliğe sebep olmuştur.

Türkmenistan'ın Hazar'ın statüsü probleminde Rusya ve İran'ın yanında yer alması geçici ve kendi çıkarlarına uygun düşmemektedir. Çünkü sahip olduğu doğal kaynakları Batı pazarlarına aktarmak zorunda olan Türkmenistan için Azerbaycan en uygun seçenektir. A.B.D'nin de destek verdiği Trans-Hazar projesi her iki ülkeyi de ortak çıkarlar etrafında uzlaşmaya zorlamaktadır.

Uluslararası literatürde deniz mi yoksa göl mü olduğu tartışmalı olan Hazar'da sınırlar Çarlık Rusyası ile İran arasında 1881 anlaşmasıyla, Sovyetler Birliği döneminde ise ilki 1921 yılında olmak üzere çeşitli anlaşmalarla çizilmiş ve hukuki rejim belirlenmiştir.⁹³

1970 yılında Sovyetler Birliği Petrol Sanayi Bakanlığı tarafından Hazar'ın SSCB'ye ait kısmı Azerbaycan, Kazakistan, Rusya ve Türkmenistan arasında bölünmüştür. Bu bölünmede uluslararası hukukta kabul edilmiş “orta hat çizgisi” esas alınmıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla eski anlaşmaların taraflarından biri olan Sovyetler Birliği ortadan kalktığından dolayı Hazar'ın statüsünün yeniden belirlenmesi kaçınılmaz olmuştur. Fakat Hazar havzasında bulunan beş kıyı devletinin farklı ve uzlaşmayan tutumları yüzünden bugüne kadar statü problemine kesin bir çözüm bulunamamıştır.⁹⁴

⁹² Aynı

⁹³ Azerbaycan Sovyet Ansiklopedisi, X cilt, s. 70

⁹⁴ Ömer Faruk Ünal, “Azerbaycan ve Türkmenistan Arasında Kepez Problemi,” *Journal Of Qafqaz University*, (Volume 1, Number 2, 1998), s.45

Hazar’da ilk petrol Azerbaycan kıyılarında çıkmıştır, bundan dolayı Azerbaycan Hazar havzasında en eski petrol üreticisi ülkedir. Bu durum Azerbaycan’ın, petrol araştırma ve işleme sanayisinin diğer ülkelere göre daha çok gelişmesine imkân hazırlamıştır. 1930-1940’lı yıllardan başlayarak Azerbaycanlı petrol uzmanları Hazar’da başarılı araştırmalar yapmışlar, şu anda Hazar’ın Azerbaycan sektörü dışında bulunan “Cenup”, Gürgan-deniz”, “Palçiq volkanı”, “Neft daşları” ve başka birçok yatakları keşfetmişlerdir. Azerbaycanlı ilim adamları ve uzmanlar bütün Hazar’ın ve buna bağlı olarak Türkmenistan sektörünün petrol ve gaz rezervlerinin keşfinden büyük katkıda bulunmuşlardır. Ayrıca 1970 yılında Hazar sektörüne ayrıldığı zaman, Merkezi Hükümet Azerbaycan’ın “Hazardenizneft İstehsalat Birliği’ni” Hazar’da petrol ve gaz ile ilgili tüm işlerin yapılmasında görevlendirmiştir.

Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra 1993 yılında Azerbaycan; Hazar’ın Azerbaycan sektöründe bulunan petrol yataklarının işletilmesini yabancı yatırımcıların katılacağı ihalelere çıkarmıştır. Haydar Aliyev’in A.B.D, İngiltere, Norveç, Türkiye ve Fransa ile işbirliği yaparak onlara Hazar petrolerini işletilmesinde pay vermesi bu bölgeyi arka bahçesi olarak gören Rusya’yı oldukça rahatsız etmiştir. Azerbaycan’da önemli bir Batılı ekonomik varlığın oluşmasının; Kafkasya’da yüzyıllardır devam eden Rus hâkimiyetini yok edeceğini⁹⁵ bilen ve rekabete açık ihalelerde umduğunu bulamayacağını anlayan ve bulamayan Moskova yönetimi, Azerbaycan’ın bu çabalarını engelleme faaliyetlerine başlamıştır.

Moskova yönetimi Sovyetler Birliği döneminde İran’la yapılan anlaşmaları ve 1970 yılında Hazar’ı milli sektörüne bölen anlaşmayı tanımayarak Hazar’a yeni bir statünün verilmesi gerektiğini açıklamış, ayrıca Luk-oil şirketinin konsorsiyuma iştirak etmesine rağmen Ekim 1994’de imzalanan ve “Asrın Mukavelesi” olarak adlandırılan anlaşmayı tanımayarak Azerbaycan’a yönelik baskılarını arttırmıştır. Böylece Hazar’ın statüsü sorunu dünya gündeminin önemli konularından biri durumuna gelmiştir.

Rusya ve İran Hazar’da en az petrol ve doğal gaz kaynağına sahip olan ülkelerdir. Bu nedenle Hazar’ın kıyı ülkelerinin ortak mülkiyetinde olması gerektiğini iddia etmektedirler.⁹⁶ Rusya Hazar’ın bütün gelirlerinin bir havuzda toplanarak kıyı ülkelerin arazileri ve nüfusları oranında bölüşürülmesini savunmaktadır. Rusya’nın kıyı ülkeleri arasında en fazla nüfus ve

⁹⁵ Michael P. Croissant, Transkafkasya’da Petrol ve Rus Emperyalizmi, **Avrasya Etüdüleri**, (cilt 3, sayı 1, Ankara–1996), s. 19.

⁹⁶ A Caspian gamble, A survey of Central Asia, **The Economist**, February 7th 1998, s.7.

yüzölçümüne sahip ülke olduğunu dikkate alırsak bu çözüm nüfusu az, fakat Hazar'ın petrol ve doğal gaz kaynaklarının büyük bir kısmını elinde bulunduran Türkmenistan ve Azerbaycan için oldukça itibarsızdır. İran 12 mil konusunu gündeme getirmekle birlikte temelde Rusya'yı desteklemektedir. Kazakistan ve Türkmenistan zenginlik kaynaklarını (Doğal gaz vb.) Rusya üzerinden pazarlama zorunlulukları dolayısıyla Rusya'nın etkisinde kalmaları Azerbaycan'ı Hazar'ın statüsü sorununda tek başına bırakmıştır. Rusya'nın baskıları neticesinde Ros-neft ve Luk-oil şirketleri Azerbaycan Deniz Neft şirketi ile Hazar'daki "Kepez" yatağının ortak işletilmesi için anlaşma imzalamıştır (Ros-neft %20 ve Luk-oil %30). Bundan başka, Çıraq, Azeri ve Güneşli yataklarının işletilmesinde pay almışlardır.⁹⁷ Fakat daha sonra Rusya Türkmenistan'ı Hazar'ın statüsünde kendi yanına çekebilmek için bu anlaşmaları iptal etmiştir.

1.2.3.1.1 Problemlili Bölge ve Türkmenistan'ın İddiaları

Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra bağımsızlığını kazanan Azerbaycan ve Türkmenistan devletleri, kendi aralarında 1970 yılında Hazar'ı göl olarak milli sektörlere bölen anlaşma ile belirlenmiş sınırları fiili durum olarak kabul etmişlerdir. Aslında Rusya ve İran haricinde diğer kıyı devletleri için Hazar'ın göl olarak kabul edilmesi ve milli sektörlere ayrılması en uygun durumdur. Azerbaycan ve Türkmenistan kıyıları arasında Hazar'ın ortasından geçerek Azerbaycan ve Türkmenistan sektörlerini birbirinden ayıran hat üzerinde tartışmalı alanlar vardır. Daha doğrusu "orta hat" petrol ve doğal gaz yatakları zengin bölgeden geçmektedir. Her iki devlet de burada olan yataklardan bazılarının kısmen veya tamamen kendi ülkesinde bulunduğunu iddia etmektedirler. Azerbaycan 20 Eylül 1994 tarihinde 11 petrol şirketiyle Azeri, Çıraq ve Güneşli yataklarının işletilmesi ile ilgili anlaşma imzalamıştır. Buna rağmen 1997 Kasım ayında ilk petrolün çıkarılmasına kadar bu anlaşmayla ilgili hiçbir itirazı olmayan Türkmenistan, bu tarihten hemen sonra Azeri ve Çıraq yatakları ile ilgili bir takım haklar iddia etmeye başlamıştır. Türkmenistan Cumhurbaşkanı Saparmurad Niyazov Azerbaycan Devlet Başkanı Haydar Aliyev'e gönderdiği mektubunda, Azeri petrol yatağının tamamen, Çıraq yatağının ise kısmen Türkmenistan'ın sınırları içerisinde olduğunu iddia etmiştir.

⁹⁷ Patric Crow, Caspian Dispute, **Oil and Gas Journal**, (September 1997), s.33.

Türkmenistan Bakanlar Kurulu 1997 Ağustos ayında yaptığı toplantısında Hazar Denizi'nde olan petrol ve gaz yataklarının işlenmesi için uluslararası ihale açmıştır.⁹⁸ Türkmenistan'ın açmış olduğu ihaleye “Kepez” yatağını da katması Azerbaycan ile ilişkilerinde karşılıklı problemlerin doğmasına sebep olmuştur. Türkmenistan Kepez yatağını tek taraflı olarak, Azerbaycan ile hiçbir anlaşma yapmadan, ihaleye açtığı için bu yatağın tamamen kendisine ait olduğunu kabul ettiği anlaşılmaktadır.

Azerbaycan ve Türkmenistan arasında en fazla tartışma konusu olan, Türkmenler tarafından “Serdar” olarak adlandırılan “Kepez” yatağı Azerbaycanlı jeolog ve jeo-fizikçiler tarafından 1959 yılında yapılan sismik araştırmalar neticesinde bulunmuştur. “Kepez” yatağında 1983 yılında başlatılan hazırlık çalışmalarından sonra 1986 yılında sondaj çalışmalarına başlanmış ve 1988 yılında petrol ve gaz çıkarılmıştır. Fakat bu yatakta büyük karbohidrojen rezervinin olmasına rağmen, çok derinde yerleştiğinden dolayı işletilememiş ve yabancı şirketlerle olan petrol anlaşmalarına da dahil edilmemiştir.⁹⁹

1.2.3.1.2 Azerbaycan'ın karşı iddiaları

Türkmenistan'ın bu iddiasına karşın Azerbaycan Devlet Neft Şirketi “Kepez”in 1970 yılında belirlenen bölünmeye göre Azerbaycan sektöründe kaldığı, eski Sovyetler Birliği bakanlıklarının, genel müdürlüklerinin ve başka yetkili organlarının ellerinde bulunan bütün resmi belgelerin bunu ispat ettiğini ve Türkmenistan'ın bu yataklara yönelik savlarının uluslararası yasal dayanağının ve delilinin olmadığını iddia etmektedir.¹⁰⁰

Azerbaycan Devlet Başkanı Haydar Aliyev de hiçbir “itibarlı şirket”in Türkmenistan'ın teklifine iştirak etmeyeceğini söyleyerek Azerbaycan'ın bu konudaki kararlı tutumunu belirtmiştir. Aslında Haydar Aliyev'in bu sözleri Türkmenistan'dan çok “itibarlı şirket”leri tehdit etmektedir. Çünkü bütün “itibarlı petrol şirketleri”nin Bakü ile bağlantıları vardır. Bunların Türkmenistan'ın açmış olduğu ihaleye katılmaları, Bakü ile ilişkilerinin bittiği anlamına gelmektedir.¹⁰¹

⁹⁸ TİKA, Türkmenistan'da Petrol İhalesi, Avrasya Dosyası, sayı 83, Eylül 97/2

⁹⁹ Natık Aliyev, Azerbaycan Respublikası Devlet Neft Şirketinin Beyanatu, **Azerxeber**, (17-23 Eylül 1997), s.5.

¹⁰⁰ Aliyev, **a.g.m** ,s.5

¹⁰¹“Neft, Kapital i Politika”, **Mülkiyyet Gazetesi** (09-16 Eylül 1997).

Azerbaycan Hazar'ın sektörlere bölünmesini fiili durum olarak kabul etmekte ve Azerbaycan uzmanları tarafından 1940'lı yıllardan bu yana yapılan jeolojik araştırmaların sonuçlarına dayanarak, Türkmenistan'ın iddialarını hukuken yok saymaktadır. Eğer iki ülke arasında yapılan çalışmalar neticesinde "Kepez" in sınırın ortasında kaldığı sonucuna varılırsa; o zaman Türkmenistan, Azerbaycan'ın bu yataklarda yaptığı araştırma harcamalarının bir kısmını ödemesi gerekecektir.

1.2.3.1.3 Yatakların Taraflar İçin Önemi

Tartışma konusu olan alanlar ekonomik bakımdan Azerbaycan için hayati önem taşımaktadır. Bunun nedenlerini şu şekilde açıklayabiliriz:

Birincisi; Azerbaycan petrolün ilk çıkarıldığı ülke olduğu için karadaki petrol rezervlerinin büyük çoğunluğunu tüketmiş bulunmaktadır. Bu nedenle denizdeki rezervlerin işlenmesi iktisadi bakımdan büyük önem taşımaktadır.

İkinci olarak, Hazar'da en fazla araştırma Azerbaycan tarafından yapılmıştır. Dolayısıyla bu harcamaların karşılanması gerekmektedir. Azerbaycan, petrol ve gaz arama ve işleme alanında diğer BDT devletlerine göre, daha fazla ve daha nitelikli elemana sahiptir. Bu elemanların verimli kullanılması açısından da denizdeki petrol yataklarının işlenmesi önemlidir.

Üçüncü olarak, Azerbaycan ekonomisinde petrol ve petrolle ilgili sanayinin ağırlığının büyük olmasıdır. Yani petrol üretiminin azalması ekonominin büyük bir kısmı için hammadde kıtlığı ve başka sorunlar yaratacak ve bu petrole dayalı sanayinin gelişmesine engel olacaktır.

Türkmenistan'ın ise kara ve denizde işletilmemiş geniş yatakları bulunmakta, çıkarmış olduğu doğal gaz kendi ihtiyaçlarına yetmekte ve önemli bir kısmını ihraç etmektedir. Aynı zamanda Türkmenistan'ın petrolle alakalı yeteri kadar kalifiye işgücü olmadığı gibi sanayisi de petrole dayalı değildir. Kısacası tartışma konusu petrol ve gaz yatakları Azerbaycan için göreceli olarak daha fazla önem arz etmektedir.

1.2.3.1.4 Problemin çözümüne yönelik atılan adımlar

Problemin çözümüne yönelik ilk adım Azerbaycan tarafından atılmıştır. Çünkü Azerbaycan'a göre problem yapay olarak oluşturulmuş bir problemdir. Aralık 1997'de Tahran'da bir araya gelen Azerbaycan Devlet Başkanı Haydar Aliyev ve Türkmenistan Devlet Başkanı Saparmurat Niyazov ortak bir uzmanlar komisyonu oluşturulmasına karar verdiler. Taraflar problemin çözümünüyle ilgili olarak Şubat 1998'de Aşkabat'ta dışişleri bakanları düzeyinde bir araya gelerek uluslararası hukuk normları esasında Hazar'ın "orta hat" çizgisiyle bölünmesi konusunda fikir birliğine ulaştılar ve ortak uzmanlar komisyonu kurdular.

Tarafların ikili ilişkilere girmeleri ve A.B.D'nin "Trans-Hazar" boru hattı projesini desteklemesi Rusya'nın Hazar'ın statüsü ile ilgili konumunu tekrar gözden geçirmesine yada görünüşte geri adım atmasına sebep olmuştur. Bu durum Rusya Federasyonu Dışişleri Bakan Yardımcısı B. Pastuxov'un Bakü ziyaretinde "Rusya'nın gerçeğe barışması olarak" değerlendirilmiştir.¹⁰²

Türkmenistan'ın; Hazar'ın altından ve Pakistan'dan olmak üzere kendi doğal gazını ihraç etmek için alternatif yollar araması Rusya ve İran'ın etkisinden kurtulmak istediğini göstermektedir. Uzun dönemde Türkmenistan ve Azerbaycan'ın çıkarlarının örtüşmesi olasılığı yüksek görülmektedir.

İki ülke arasında sorunların ortadan kaldırılmasında birçok faktör etkili olabilir: Bunlar arasında en önemlisi ABD'nin de destek verdiği "Trans-Hazar" boru hattı projesidir. Bu proje her iki tarafı ortak çıkarlar çerçevesinde birbirlerine yaklaştıracaktır. Hazar'da en kısa mesafenin Azerbaycan ve Türkmenistan arasında olduğunu dikkate alırsak bu projenin ve başka birçok uluslararası projenin gerçekleştirilmesi olasılığı oldukça yüksek görünmektedir.¹⁰³ A.B.D; bölgedeki iki müttefiki olarak tanımlanan Türkmenistan ve Azerbaycan arasındaki sorunların çözümünde belirleyici rol oynayabilir.

Aynı zamanda her iki tarafta da petrol üretimi ve aramasıyla aynı yabancı petrol şirketlerin uğraşması Aşkabat'ın, Bakü ile olan anlaşmazlıklarını karşılıklı fayda sağlayacak şekilde çözmesine yardımcı olabilir. Hazar'ın sektörlere bölünmesinde A.B.D'nin tavrını

¹⁰² Eldar İsmailzade, "Qazaxistan Xezerin Dibinin Bölünmesine Razıdır" **Azathıq Gazetesi**, (10 Nisan 1998), s.1

¹⁰³ **Mülkiyyet Gazetesi**, (07-14 Nisan 1998), s.1.

Azerbaycan'dan tarafa koyması yakın bir gelecekte iki ülke arasında bu problemin ortadan kalkacağına göstergesi olarak kabul edilebilir. Fakat yine de bu problemi Hazar'ın statüsü probleminden soyutlamak ve yapay bir problem olarak kabul etmek çok gerçekçi olarak görünmemektedir.¹⁰⁴

Tüm olumlu beklentilere rağmen, taraflar arasında çözüm bulmaya yönelik olarak 1998 yıldan atılan adımdan sonra, bir daha da bu konu üzerinde kesin sonuç getirebilecek bir uzlaşmaya varılamamıştır. Taraflar en son 2004 yılının aralık ayında Bakü'de görüşmüş, bir sonraki toplantının 2005 Ocak ayında Aşkabat'ta yapılması kararlaştırılmıştır, ama Türkmen tarafının isteğiyle toplantı iptal edilmiştir.¹⁰⁵ Daha sonra Türkmenistan, Kepez bölgesinin işletilmesi konusunda Kanadalı bir şirketle görüşmelerde bulunmuştur.¹⁰⁶ Bunun üzerine açıklama yapan Azerbaycan resmi makamları, Hazarın statüsü belirlenmeden ve problem çözüme kavuşmadan Türkmenistan'ın Kepez yatağında tek başına çalışma yapmaya yetkisi olmadığını belirtmiştir.¹⁰⁷ Bunun üzerine Türkmenistan hala çözülemeyen bu problemin taraflar arasında gerginliğe sebep olacağı konusunda uyarı yapmıştır. Bu problemi uluslararası organizasyonlara götürmeyi teklif etmiştir. Azerbaycan ise buna gerek olmadığını görüşmelerin devam etmesi sonucunda başarılı bir çözümün bulunabileceğini açıklamıştır.¹⁰⁸ Ve bu konuda önemli bir gelişme de kaydedilememiştir.

Kepez probleminin Azerbaycan ile Türkmenistan arasında açık bir gerginliğe sebep olduğu görülmektedir. Çünkü 2001 yılında Türkmenistan Azerbaycan'daki büyükelçiliğini kapatmıştır. Böylece 1994-1996 yıllarda ilişkiler çok ileri düzeyde olsa da, Türkmenistan, hem Azerbaycan'ın Türkmenistan'da büyükelçilik açılışı konusunda hızlı adım atmayışını, hem de "mali darboğaz" problemini gerekçe göstererek Azerbaycan'daki büyükelçiliğini kapattığı konusunda Azerbaycan'a nota (diplomatik bilgilendirme mektubu) göndermiştir.¹⁰⁹ Büyükelçiliğin açılması ise ancak 2004 yılında gerçekleşmiştir.¹¹⁰

¹⁰⁴ Ünal, a.g.e ,s.55

¹⁰⁵ "Azeri-Turkmen Caspian Status Postponed" ,**Azernews**,(6 Ocak 2005),

¹⁰⁶ "Turkmenistan plans to develop disputed Caspian oil field" ,**Azernews**,(20 Ocak 2005)

¹⁰⁷ "Azerbaijan not to allow Turkmenistan to develop its oil fields" ,**Azernews**, (27 Ocak 2005)

¹⁰⁸ "Turkmenistan warns disputed Caspian areas may cause confrontation" ,**Azernews**,(03 Şubat 2005)

¹⁰⁹ http://bizimasr.media-az.com/arxiv_2001/new_iyun/286/pauza.html (8 Haziran 2001)

¹¹⁰ "Turkmen embassy to re-open", **Azernews**,(19 Şubat 2004)

1.2.3.2 Azerbaycan-Türkmenistan arasındaki ekonomik ilişkiler

2003 yılında Azerbaycan ile Türkmenistan arasında dış ticaret hacminin 194.185,9 bin dolar olmuştur. Azerbaycan'ın ithalatı 188.359,2 bin dolar, ihracatı ise 5.826,7 bin dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu rakamlara göre Azerbaycan-Türkmenistan ticareti 182.532,5 bin dolarlık açık vermektedir.¹¹¹ Türkmenistan Azerbaycan'ın ithalatında %7,2, ihracatında ise %0,22'lik bir ağırlığa sahiptir. Devlet Statistik Komitesinin verilerine göre 2003 yılında Azerbaycan'ın Türkmenistan'dan ithalatı %57,3 artış gösterirken, ihracatı %32,4 oranında azalma göstermiştir.¹¹²

Buna göre Azerbaycan'ın ithalatında Türkmenistan'ın 1999 yılındaki 1,3 olan yüzdeler payı yıldan yıla artarak 2003 yılında %7,2'lik bir paya ulaşmıştır. Bu dönemde, Türkmenistan ithalatta 16.sıradan 4.sıraya yükselmiştir. 1999'da ihracattaki %1'lik payı ise, 2003'te %0,2'ye düşmüştür. İhracat sıralamasında ise Türkmenistan 16.sıradan 28.sıraya gerilemiştir. Azerbaycan'ın Türkmenistan'dan ithalatının büyük bir kısmını doğal gaz oluşturmaktadır. Azerbaycan'ın ihracatı ise, margarin, metal oksitler, hidroksitler, polietilen, metal çubuklardan oluşmaktadır.¹¹³

1.2.4 Azerbaycan-Kazakistan İlişkileri

Azerbaycan Devlet Statistik Komitesinin verdiği bilgilere dayanarak, Azerbaycan ile Kazakistan arasında ticaret hacminin 148.840,4 bin dolar olduğu söylenebilir. Bunun 138.707,8 bin doları ithalat ve 10132,6 bin doları ise ihracatı oluşturmaktadır. Yani Azerbaycan Kazakistan ile ticaretinde 128.575,2 bin dolar açık vermektedir. Kazakistan Azerbaycan'ın ithalatında %5,2'lik bir paya ihracatında ise %0,39'luk bir paya sahiptir.

1999 yılında Azerbaycan ithalatında %2,4 paya sahip olan Kazakistan, yıldan yıla payını arttırarak 2002 yılında %9'luk bir pay olsa da bu rakam 2003 yılında tekrar düşmüştür. Böylece 1999 yılında Azerbaycan ithalatında 11.sırada olan Kazakistan, 2002 yılında Azerbaycan'ın ithalatında %9'luk bir paya sahip olmasında dolayı 3.sıraya yerleşmiş, ama daha sonra 2003'te tekrar 7.sıraya gerilemiştir. İhracatında ise, 1999 yılında %0,4'lük ağırlık yıldan yıla çok az değişmiş ve 2003 yılına gelindiğinde hala aynı seviyede kalmıştır.

¹¹¹ http://www.mfa.gov.az/eng/foreign_policy/bilat.shtml#119 (28 Temmuz 2005)

¹¹² <http://www.azstat.org/publications/yearbook/SYA2004/Pdf/24az.pdf> (25 Temmuz 2005)

¹¹³ <http://www.azstat.org/publications/yearbook/SYA2004/Pdf/24az.pdf> (25 Temmuz 2005)

Azerbaycan ihracatında 1999 yılında 20.sırada olan Kazakistan 2003 yılı itibariyle ancak 19.sıraya ilerleyebilmiştir.¹¹⁴

Açıkça görülmektedir ki, Kazakistan Azerbaycan ticaret hacmi yıldan yıla artmaktadır, ama bu artış Azerbaycan'ın ithalatının artmasından kaynaklanmaktadır. Azerbaycan'ın Kazakistan'dan ithalatı, taze sebze, (6,4 bin dolar), buğday (85848,7 bin dolar), un (190,8 bin dolar), doğal gaz(37899,2 bin dolar) gibi başlıca ürünlerden oluşmaktadır. Azerbaycan'ın ihracatı ise balık, beyaz petrol, dizel yakıtı, polietilen gibi maddelerden oluşmaktadır.

2. AZERBAYCAN-TÜRKİYE ARASINDAKİ İLİŞKİLER

Türkiye'nin Azerbaycan ile olan ticari ve ekonomik ilişkileri diğer bölge ülkelerine kıyasla oldukça yüksek seviyelerde olmasına rağmen, mevcut durum ortak bağlara sahip, ortak kültürel mirası paylaşan ve aynı dili konuşan iki ülkenin sahip olduğu potansiyeli yansıtmaktan uzaktır.

Azerbaycan şu anda Kafkaslarda ekonomik ve siyasi açıdan en istikrarlı ülke konumundadır ve bu durum, ülkenin yatırım ortamını da olumlu şekilde etkilemekte ve Türk iş çevrelerine önemli imkanlar sunmaktadır. Haydar Aliyev zamanında başlatılan ve 31 Ekim 2003 tarihinde Cumhurbaşkanlığı görevine gelen İlham Aliyev ile devam eden reformlar sayesinde ülke yabancı sermaye için kısa dönemde daha fazla ümit vaad eden, büyük bir pazar niteliği kazanmıştır.¹¹⁵

Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ilişkilerin gündemindeki en önemli konu Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Ham Petrol Boru Hattı'dır. 1776 km uzunluğunda ve yıllık 50 milyon ton ham petrol taşıma kapasitesine sahip bu hattın inşaatı tamamlanmış durumdadır ve Haziran 2005'ten bu yana petrolün Ceyhan'dan dünya pazarlarına ulaştırılmasına başlanmıştır.

2.1 Azerbaycan'daki Türk Yatırımları

Azerbaycan'la Türkiye arasındaki ikili ekonomik ve ticari ilişkilerin geliştirilmesi yönünde çeşitli tarihlere birçok protokol ve anlaşma imzalanmıştır. Bunlar arasında Türk

¹¹⁴ Aynı

¹¹⁵ <http://www.deik.org.tr/ikili/2005317153533Azerbaycan-ikili-mart2005.pdf> (21 Haziran 2005)

yatırımcıları açısından önem taşıyan “Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Hakkında Anlaşma” ve “Türkiye ile Azerbaycan Arasında Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi Anlaşması”dır. Bu anlaşmalardan ilki 31 Temmuz 1996 tarihinden itibaren, diğeri ise 1 Ocak 1998 tarihinden itibaren yürürlüğe girmiştir. Geçiş döneminde olan ve yatırıma ihtiyacı bulunan Azerbaycan’a Türk sermayesinin katkısı önemli boyutlardadır.

Türkiye, Azerbaycan’daki yabancı sermaye yatırımları içerisinde sahip olduğu yüzde 15’lik payla ülkedeki en büyük yatırımcılardan birisi konumundadır. Enerji sektörü dışındaki sektörlere en fazla yatırım yapmış olan ülke ise Türkiye’dir. Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonraki on yıl içerisinde Azerbaycan’da 1267 tane Türk sermayeli firma kurulmuştur. Şu anda bunların yarısı kadarı halen faaldir. Hazine Müsteşarlığı verilerin göre bugüne kadar Azerbaycan’a girmiş olan Türk sermayesi 1 milyar 41 milyon dolar tutarındadır. Üçüncü ülkeler üzerinden gelen sermaye ve ülke içinde edilen gelirlerin yatırımda kullanılması gibi durumlar da hesaba katıldığında Azerbaycan’daki toplam Türk sermayesinin 1,5 milyar dolar civarında olduğu hesaplanmaktadır.¹¹⁶

Türk firmalarının Azerbaycan’da en faal oldukları alanlar şunlardır; enerji, telekomünikasyon, gıda, bankacılık ve sigorta, perakende, ticaret, inşaat ve inşaat malzemeleri, tekstil, otomotiv, taşımacılık, kimyasal maddeler, petrokimya, demir-çelik, eğitim, medya, pazarlama ve fırıncılık.

Azerbaycan’da yaklaşık 600 milyon dolarlık yatırım yapmış olan Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO), Azerbaycan’da 3 adet arama, geliştirme ve üretim projesine ortaktır. Bunlar, ACG (Azeri-Çiraklı-Güneş) Projesi (yüzde 6,75), Şahdeniz projesi (yüzde 9), ve Alov Projesi’dir (yüzde 10) . Ayrıca TPAO, Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Projesi’ni hayata geçirmek amacıyla kurulan BTC Co. ‘da yüzde 6,53, Şahdeniz doğalgazını Gürcistan-Türkiye sınırına taşıyacak Güney Kafkasya Doğal Gaz Boru Hattı Projesinde (SCP) ise yüzde 9 hisseye sahiptir. Enerji dışındaki sektörlerdeki Türk yatırımlarının başlıcaları aşağıdaki gibidir.

¹¹⁶ <http://www.deik.org.tr/ikili/2005317153533Azerbaycan-ikili-mart2005.pdf> (21 Haziran 2005)

Tablo 21. Azerbaycan'da Türk Yatırımları

Koç Holding: Azerbaycan pazarına 1992 yılında açtığı ofisle giren Koç Grubu'nun bünyesindeki Migros Türk, yurtdışındaki ilk yatırımını 1996 yılında Bakü'de Ramstore adı altında gerçekleştirilmiştir. Şu anda Azerbaycan'da 3 adet Ramstore mağazası bulunmaktadır. Otomotiv sektöründe iki önemli yatırımı (RamAuto Baku ve SetAuto Avis) bulunan grubun bankacılık kolu olan Koçbank da Azerbaycan'da faaliyet göstermektedir.

Azercell Telecom: Turkcell, iştiraki Fintur aracılığıyla Azerbaycan GSM pazarında yüzde 86'lık bir paya sahip olan Azercell Telecom'un yüzde 51,3'lük hissesine sahip durumdadır. Azercell'in abone sayısı 2003 yılı itibariyle yüzde 36 artarak 912 bine yükselmiştir.

Azersun Holding: 1994'ten bu yana Azerbaycan'da faal olan Azersun Grubu, yerel ortaklarıyla kurduğu firmaları aracılığıyla ticaret, inşaat, paketleme, taşımacılık, bitkisel yağlar, çay, kağıt ürünler, yatırım bankacılığı ve sigortacılık sektörlerinde faaliyet göstermektedir. Grubun en büyük yatırımı Bakü'deki Yağ ve Gıda Fabrikası'dır.

Baku Coca-Cola Bottlers Ltd :Bakü'deki Coca-Cola ürünlerini üretimini ve şişelenmesini yapan bu firmanın yüzde 78 hissesi Anadolu Grubu'na aittir. Fabrika, 1996 yılından beri faal durumdadır ve ülke genelinde 360 distribütör ile dağıtım yapılmaktadır.

Alcatel Teletaş: Alcatel Teletaş ortaklığı, 1992 yılından beri Azerbaycan telekomünikasyon sektöründe faaliyet göstermektedir. Ülkedeki sabit hat abonelerinin yüzde 67'si Alcatel Teletaş'tan hizmet almaktadır.

Bankacılık: Koçbank'tan başka yüze 50 sermayesi Ziraat Bankası'na ait olan Azer-Türk Bank, Baybank, Royalbank ve Cibank, Azerbaycan'da faaliyet gösteren Türk sermayeli bankalardır.

Kaynak: DEİK Yayınları

Türkiye'de yatırım yapan Azerbaycan kaynaklı yaklaşık 100 civarında firma bulunmaktadır ve bu firmaların çoğu hizmet sektöründe faaliyet göstermektedir. Söz konusu firmaların toplam sermayesi 5 milyon dolar civarındadır ve bu tutar içerisinde Azerbaycan kaynaklı sermayenin payı %85'in üzerindedir. Türkiye'de yatırım yapan Orta Asya ve Kafkasya ülkeleri içerisinde Azerbaycan işadamları, hem firma sayısı ve hem de sahip

oldukları sermaye miktarı açısından ilk sırayı, BDT ülkeleri olarak ele alındığında ise Rusya Federasyonu'ndan sonra ikinci sırayı almaktadır.

2.2 Azerbaycan'da Türk Müteahhitlik Hizmetleri

Dış Ticaret Müsteşarlığı verilerine göre Türk Müteahhitlik firmaları Azerbaycan'da toplam 1 milyar 431 milyon dolar değerinde 132 proje üstlenmişlerdir. Ancak son yıllarda diğer Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerinde olduğu gibi Azerbaycan'da da Türk firmalarının üstlendikleri projelerin sayısından ve hacminde bir düşüş söz konusudur.

Tablo 22. Azerbaycan'daki Türk Müteahhitlik Firmaları ve tamamladıkları projeler

<p>Azerbaycan'da faal olan başlıca Türk Müteahhitlik firmaları: Atilla DOĞAN, Alarko, Baytur, Borova, Burç, Ekpar, Enka, Gama, Pet, Tefken, Tepe, Turan HAZİNEDAROĞLU, TML, Yücelen, Zafer.</p>
<p>Türk firmalarının tamamladıkları başlıca projeler: Bakü Uluslar arası Havaalanı, Bakü-Supsa Petrol Boru Hattı'nın Batı Güzergahı, Merkez Bankası Binası, Bakü Tershanesi, Coca – Cola Fabrikası, UNOCAL Binası, Türk Büyükelçiliği, Ramstore Binaları, Azer Yapı Market Binası, Hazar eğitim Merkezi, Karadağ Doğal Gaz Kompresör İstasyonu, SPS, Severnya Kombine Elektrik Santrali ve Ulusal Petrol Şirketi'nin tesisleri</p>

Kaynak: DEİK yayınlar, 2005

2.3 Azerbaycan'a açılan Türk EXIMBANK kredileri

1992 yılında Türk Eximbank tarafından Azerbaycan'a 250 milyon dolar kredi taahhüt edilmiş, bunun 100 milyon doları ' Mal Anlaşması' (başlangıç tarihi 21.4.1993) ve 150 milyon doları ' Proje Anlaşması' (başlangıç tarihi 22.1.1994) olarak belirlenmiştir. Açılan mal kredisinin 59.63 milyon dolarlık bölümü, proje kredisinin ise 91.74 milyon dolarlık bölümü kullanılabilmiştir. Geri ödemelerde yaşanan sorunlar yeni kredilerin tahsisini engellemiştir. Bu çerçevede, 8 Ağustos 1996 tarihinde yapılan anlaşma ile faizlerin ödenmesine, 74.82 milyon dolarlık anapara ödenmesinin ise ertelenmesine karar verilmiştir.

Geride ödeme sorun yaşanan ana para alacağının 48.7 milyon dolarlık bölümü Hazine'ye devredilmiştir. Ekim 2004 itibarıyla hazinenin bu borç çerçevesinde hazinenin alacağı anapara+faiz+temerrüd faiz olarak 77 milyon dolara ulaşmıştır. Türk Eximbank'nın

kalan alacağı ise ana para+ faiz+temerrüd faizi olarak Ekim 2004 itibariyle 88.15 milyon dolara ulaşmıştır. (Bu miktara Nahçıvan'a açılan ve tahsil edilemeyen 37 milyon dolarlık kredi de dahildir.)

2.4 Türk Firmalarının Azerbaycan'da Karşılaştığı Sorunlar

Azerbaycan'da iş yapan Türk firmaları tarafından en çok dile getirilen sıkıntı, Azerbaycan makamları tarafından aşırı şekilde, gereksiz ve keyfi kontrollere tabi tutulmalarıdır. Ancak, bu konuda son dönemlerde iyileşme yaşandığı bildirilmektedir. Diğer önemli sorunlar şu şekilde özetlenebilir:

- Azerbaycan'a yatırım yapan ve faaliyet gösteren Türk işadamlarına dahi en fazla bir yıllık vize verilmektedir.
- Azerbaycan'a sadece yatırım amaçlı getirilen alet ve edevat için gümrük vergisi muafiyeti uygulanmaktadır. Üretim için getirilen, ham madde ve yarı mamül mallara da muafiyet uygulanması yeni yatırımları teşvik edecektir.
- Toptan ve perakende satışlarda fazladan ödenen KDV'nin tahsil mekanizmasının yeterli etkinlikte kullanılmaması söz konusudur. Bunun için fazla ödenen KDV'nin ithalatta ödenen KDV ile mahsuplaştırılması çözüm olabilecektir.
- Azerbaycan gümrüklerindeki depo ve antrepoların yetersiz olması ciddi sorunlara yol açmaktadır. Ayrıca Türkiye'den gelen Türk menşeli malların Azerbaycan sınır kapılarında bekletilmemesi ve yükün iç gümrüğe gitmesini sağlamak için gereken işlemlerin daha hızlı yapılması arzu edilmektedir.
- Azerbaycan ile yapılan ticarete nakliye önemli bir maliyet unsurudur. Azerbaycan ve Gürcistan'da alınan yüksek yol vergileri ve İran'ın uygulamakta olduğu tonaj sınırlamaları ve yollardaki gecikmeler, ilave maliyetler getirmektedir.
- Yurtdışına para transferlerinde ciddi sıkıntılar yaşanmaktadır. Azerbaycan Dünya Ticaret Örgütü'ne (DTÖ) üyeliğin şartlarından olan IMF'in 8. maddesine dahil olmak için çalışmalarına devam etmektedir. Para transferi ile ilgili sınırlamaları ve problemleri çözecek olan bu uygulama ile döviz rejiminde daha fazla liberalleşme mümkün olacaktır.
- Azerbaycan'da bankaların işletmelere verebilecekleri krediler, akreditif ve teminat mektupları konusunda yasal düzenlemeler yetersizdir.

- Azerbaycan mahkemelerince verilen kararların icrasında sorunlar yaşanmaktadır. İki ülke arasında iş adamlarının sorunlarına ilişkin çözümler bulacak bir Tahkim Müessesesine ihtiyaç vardır.
- Ticaret Kanunu, Borçlar Kanunu, Banka Faaliyeti Hakkında Kanun gibi dış ticaret açısından önem arz eden yasal konularda boşlukların olması iki ülke arasındaki ticari ilişkilerde ortaya çıkan sorunların çözümünü zorlaştırmaktadır.
- Taahhüt alanında proje finansmanının temininde yaşanan bazı güçlükler söz konusudur. Ayrıca sürdürülmekte olan inşaat projelerinde gerekli olan çimento ve inşaat demiri tedarikinde güçlükler yaşanmaktadır. Azerbaycan'daki iç üretim, pazarın ihtiyacını karşılayamadığından zaman zaman inşaatların durması söz konusu olmaktadır.
- Azerbaycan perakende sektöründe uygulanan ve faturasız satışı da teşvik eden sadeleştirilmiş vergi sistemi, sektörde büyük ölçüde haksız rekabet yaratmaktadır. Ramstore gibi kurumsal firmaların Azerbaycan'da büyümemelerinin en büyük nedeni bu sistemdir.

2.5 Azerbaycan ile İşbirliği İmkanları

Serbest piyasa ekonomisine geçiş sürecinde olan Azerbaycan, kurumsal alt yapısını oluşturmaya ve sınai eksikliklerini tamamlamaya çalışmaktadır. Fabrikaların bir çoğu hammadde, yardımcı madde ve teçhizat temin edilmemesi nedeniyle yarım kapasite ile çalışmaktadır. Hammadde ve sermaye temini Türk firmalarının faaliyetleri için imkan yaratmaktadır.

Ülkede yapılan ekonomik yatırımlar, makroekonomik istikrarın yerleşmeye başlamasını sağlamıştır ve yatırım ortamı da gittikçe daha olumlu bir hale getirmektedir. Azerbaycan, petrol ve doğalgaz gelirlerini, diğer sektörlerin kalkındırılması için kullanmayı amaçlamaktadır ve bu doğrultuda bir fon oluşturulmuş ve gerekli düzenlemeler yapılmıştır. Bu gelişmeler ışığında Azerbaycan'da ön plana çıkan ve yabancı yatırımlar için önemli potansiyel arz eden sektörler şunlardır.

Bilişim: Dijital telefon sistemleri, postanelerin modernizasyonu, yazılım ve donanım üretimi, güvenlik sistemleri, özelleştirmeler.

Gıda sektörü: Tavuk eti, süt ve süt ürünleri, makarna, bisküvi, şekerleme, çikolata, narenciye, bira, işlenmiş gıda, et ürünleri, alkolsüz içkiler.

İmalat sektörü: Binek araçları, otomobil lastikleri, yan sanayi, bisiklet, motosiklet, beyaz eşya, kahverengi eşya, oyuncak.

İnşaat malzemeleri: Çimento, demir, kereste, elektrik malzemeleri, havalandırma sistemleri, demir-çelik boru ve dirsekler, izolasyon malzemeleri, aksesuarlar, vanalar, prefabrik yapılar.

Kimya: Plastik ve plastik ürünleri, lastik, gübre, inşaat kimyasalları, boya ve koruyucular, kağıt ve karton, sanayi tipi temizlik malzemeleri.

Sağlık: İlaç, eczacılık ürünleri, tıbbi cihazlar, dişçilik ürünleri, sarf malzemeleri, çocuk mamaları.

Tarım: Tohum, tarım makineleri, ilaçlar ve kimyasallar, fide ve fidanlar, laboratuvar aletleri, servis, sulama sistemleri.

Tekstil: Pamuk ipliği, deri ve deri mamulleri, ayakkabı, iş güvenliği malzemeleri, konfeksiyon, spor giyim.

2.6 Türkiye ile Azerbaycan Arasındaki Ticaret Hacmi

Türkiye, Azerbaycan ile olan ticaretinde her yıl bir ticaret fazlası vermiştir. Türkiye'nin Azerbaycan'a yapmakta olduğu ihracatta fasıllar açısından bir çeşitlilik söz konusudur. Türkiye'nin Azerbaycan'dan yaptığı ithalatın yarısından fazlasını ise mineral yakıtlar oluşturmaktadır.

Azerbaycan'ın 2000 yılında da en fazla ithalat yaptığı 2.ülke Türkiye olmuştur. 2000 yılında toplam ithalatının % 11'ini, toplam ihracatının ise % 6'sını Türkiye ile gerçekleştirmiştir.

1991 yılından itibaren gelişen siyasi ve ekonomik ilişkilere paralel olarak artan dış ticaret hacmi Türkiye lehine fazla vermektedir. Ancak 1998 yılında yaşanan Rusya krizi sonrası Ruble'nin devalüe edilmesinin de etkisi ile Rus malları Azerbaycan pazarında mutlak fiyat avantajı sağlamış ve halkın gelir seviyesinin de düşük olması sebebiyle fiyatı, talebi belirleyici en önemli kriter haline getirmiştir. Bu gelişmelerin sonucu olarak, Türkiye'den gelen mallara olan talep azalmıştır. Bu durum, Azerbaycan'da iş yapan Türk işadamlarını da doğrudan etkilemiştir. 1999 yılında Türkiye ile Azerbaycan arasında ticarete geçmiş yıllara göre düşme görülmüştür. 1996, 1997 ve 1998 yıllarında en fazla ithalatın yapıldığı ülke Türkiye iken, 1999 ve 2000 yıllarında Rusya'dan sonra ikinci sırada yer almıştır. Türkiye'den yapılan ithalatın düşmesinde önemli etkenlerden biri de Türk müteahhit firmalarının üstlenmiş oldukları taahhüt işlerinin büyük ölçüde tamamlanmış olması ve yeni büyük projelerin başlamamasıdır. 2001 ve 2002 yıllarında Türkiye'nin ihracatı yeniden artmaya başlamıştır.

Tablo 23. 1992–2000 yılları arasında Azerbaycan'ın Türkiye ile Dış Ticareti (Milyon \$)

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
İthalatı	216.8	179.7	220.1	142.4	128.4	148.1	156.1
İhracatı	39.7	41.3	135.8	69.0	104.9	67.3	83.3
Denge	-177.1	-138.4	- 84.3	-73.4	-23.5	-80.785	-72

Kaynak: T.C.DTM-Bakü T.Müş. 1999, 2000 yılları raporları, Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi yayınları(ADRSK)

Yine T.C Devlet Statistik Enstitüsünün verilerine göre,2003 yılında Azerbaycan'ın Türkiye'den ithalatı 307,6 milyon dolar, ihracatı ise 121,5 milyon dolar olmuştur. Aynı şekilde 2004 yılı için ithalatı 401,2 milyon dolar, ithalatı ise 135,2 milyon dolar olmuştur. Bu verilere göre 2002 yılı için Azerbaycan ile Türkiye arasındaki 239,4 milyon dolarlık ticaret hacmi dikkate alındığında, 2003 ve 2004 yıllarında bu rakamın artarak sırasıyla 429,1 ve 536,4 milyon dolar olduğunu görebiliyoruz. Ticaret hacminde yıldan yıla artış olmasına rağmen bu bölümün başında da belirtildiği gibi bu rakam hala iki ülkenin potansiyelini yansıtmaktan uzaktır.

2.7 Azerbaycan-Türkiye ekonomik ilişkilerinde son gelişmeler

Türkiye Azerbaycan arasında ticaret hacmi 2003 yılında 302 milyon dolara varmıştır.¹¹⁷ 2002 yılındaki 239 milyon dolarlık rakama göre burada artış olduğu görülmektedir. Bunun dışında Azerbaycan Devlet Statistik Komitesinin verdiği bilgiye göre, 2005 yılının ilk yarısında Türkiye-Azerbaycan arasındaki ticaret hacmi 237,5 milyon dolara ulaşmıştır. Buna göre, Türkiye'ye 80,3 milyon dolarlık ihracat yapılmış (bu Azerbaycan ihracatının %6,1'dir) ve 157,2 milyon dolarlık ithalat (bu da toplam ithalatın %7,5'dir) yapılmıştır. Bu durumda Türkiye Azerbaycan'ın ithalatında ağırlık olarak 7.sıraya, ihracatında ise 4. sıraya yerleşmiş bulunuyor. 2004 yılında ise Azerbaycan-Türkiye arasındaki ticaret hacmi 407,4 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir ki, bu da 2003'teki hacimden 105,4 milyon dolar fazladır.¹¹⁸

Ticaret hacminde yıldan yıla görülen artışa karşılık Türk yatırımcılarının Azerbaycan'da yaptığı yatırımlarda azalma görülmeye başlanmıştır. Türkiye 1995 yılında Azerbaycan'a en çok yatırım yapan ülke konumunda olmasına karşın, 2003 yılında sıralamada üçüncülüğe gerilemiştir. Türkiye 1995 yılında Azerbaycan'a yaptığı doğrudan yatırımlar toplamında 6,8 milyon dolar ile ilk sırada bulunuyordu, 2003 yılında ise 30,4 milyon dolar ile üçüncülüğe gerilemiştir.¹¹⁹

3. AZERBAYCAN-ABD İLİŞKİLERİ

11 Eylül sonrasında, ABD'nin resmen açıkladığı ulusal güvenlik stratejisinin gayriresmi olarak fiiliyata geçmesiyle birlikte, yeni küresel düzenin ağırlık merkezini oluşturan Avrasya'nın Orta Asya'yla birlikte iki kilit noktasından birini teşkil eden Kafkasya'da önemli jeopolitik gelişmeler cereyan etmeye başladı. Bu gelişmeleri, 'uluslararası terörizme karşı ortak mücadele' görüntüsü içerisinde gerçekleşmesine rağmen, gizli bir Rus-Amerikan rekabeti olarak tanımlamak mümkündür.¹²⁰

Afganistan operasyonuyla beraber yalnızca Afganistan'a değil Tacikistan, Kırgızistan ve Özbekistan'la birlikte bütün bir Orta Asya'ya yerleşen ABD'nin, tek süper güç iddiasıyla ve küresel üstünlüğünü pekiştirmek için yeni hedefi Kafkasya olmuştur. Kafkasya'yı ABD için

¹¹⁷ http://www.mfa.gov.az/eng/foreign_policy/bilat.shtml#119 (28 Temmuz 2005)

¹¹⁸ "Azerbaijan-Turkey turnover \$237m in 6 months", *Azernews*, (29 Temmuz 2005)

¹¹⁹ <http://www.aksam.com.tr/arsiv/aksam/2005/07/02/ekonomi/ekonomi9.html> (02 Temmuz 2005)

¹²⁰ Mahmut Niyazi Sezgin, "Kafkasya'da Büyük Rekabet", *Radikal Gazetesi*, (8 Ekim 2002)

bu denli önemli kılan iki ana sebep bulunmaktadır. Bunlardan birincisi Rusya Federasyonu, İran ve Hazar bölgesi enerji kaynaklarının kesişim noktasında bulunan stratejik bir bölgeyi kontrol altında tutmak, ikincisi de Orta Asya'daki hâkimiyetini besleyecek güvenilir bir kanala sahip olmaktır. Bu bakımdan ABD'nin Azerbaycan politikası yukarıda belirtilen amaçlara uygun olarak değişime uğramıştır.

3.1 Amerikan'ın Özgürlüklere Destek Yasası

Yukarıda da belirtildiği gibi Ermenistan'ın Dağlık Karabağ ve yedi Azerbaycan bölgesini işgal etmesi sonucu Azerbaycan'da 2 milyon kişi topraklarından ayrılmak zorunda kalmış ve bunların 1 milyonu da halen zor şartlarda yaşamaktadır. Bu kadar nüfusun yer değiştirmesi Azerbaycan ekonomisinde ve toplumsal yaşamında önemli problemleri de beraberinde getirmiştir.

Mayıs 1994'te yılında Ermenistan'la ateşkes anlaşması imzalanmış ve sonunda kalıcı barışın sağlanması için çaba sarfedilmiştir. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı içerisinde bu konuyla ilgili olarak oluşturulan Minsk Grubu, 1996 yılında Lizbon Zirvesinde bir araya gelerek ortak bir sonuca varabilmiştir. Dağlık Karabağ Sorununun çözülmesi için 3 prensip belirlenmiştir;

- 1) Azerbaycan ve Ermenistan toprak bütünlüğünün tanınması (Dağlık Karabağ Azerbaycan toprağı olarak kalacaktır),
- 2) Dağlık Karabağ'a Azerbaycan içerisinde özel bir statü verilecek (Azerbaycan'a tabii olmak şartıyla, bu bölgede yaşayan Ermenilere özerlik verilecek)
- 3) Tüm Dağlık Karabağ nüfusunun can güvenliği konusunda tam teminat verilecek (Azeri ve Ermenilerden isteyenler kendi topraklarına geri dönebilecekler)

Azerbaycan diğer 54 AGİT üyesi devlet 53'ünün kabul ettiği bu şartları kabul etmiştir. Bunları sadece Ermenistan reddetti.¹²¹

Öte yandan, 1992 yılında Amerikan Kongresi tarafından Azerbaycan için büyük bir kaygı uyandıran Özgürlüklere Destek Yasası kabul edildi. Bu yasanın amacı yeni

¹²¹ <http://campus.fortunecity.com/study/46/azerbaijan/majissues.htm> (02 Ağustos 2005)

bağımsızlığını kazanmış eski SSCB ülkelerinin yaşadığı geçiş döneminde onlara yardımcı olmaktı. Amerikan yasama organı diğer 14 SSCB ülkesine yardımın verilmesini kabul ederken, buna bir istisna getirdiler- Azerbaycan. Buna gösterilen gerekçe ise, Azerbaycan'ın Ermenistan'ı demiryolu bağlantısını bloke etmesiydi. Gerçekte ise, Azerbaycan toprağı olan Nahcivan Özerk Cumhuriyeti Azerbaycan'a Ermenistan topraklarından geçen demiryolu ve karayolu ile bağlıydı. Bu bölge Ermenistan'ın kontrolündeydi. Bu durumda asıl ambargo Nahcivan'a uygulanmaktaydı. Alınan bu karar hiç de adil değil. Çünkü Ermenistan 1992 yılından sonra yıllık 100 milyon dolar Amerikan yardımı almış, Azerbaycan ise tam ihtiyacı olduğu anda bu önemli kaynaktan mahrum bırakılmıştı.¹²²

Amerikan'ın bölgede politika değişikliği sonucunda, öncelikle, Amerikan Özgürlüklere Destek Yasası'nın Azerbaycan'a doğrudan Amerikan yardımlarını engelleyen 907 sayılı ek maddesi geçici olarak yürürlükten kaldırılmıştır. Böylece Azerbaycan-ABD ilişkilerinde önemli bir dönüm noktasına gelinmiştir. Bu gelişmeyle beraber Azerbaycan'a sivil ve askeri Amerikan yardımlarında artış kaydedilmiştir.¹²³

Bu bakımdan Amerika Azerbaycan'a 2000 yılında 31 milyon dolar, 2001 yılında 34 milyon dolar, 2002 yılında 51 milyon dolar,¹²⁴ 2003'te 68 milyon dolar, 2004'te ise 70 milyon dolar yardımda bulunmuştur. 2004'teki yardımın hangi amaçlara yönelik yapıldığı konusunda şu bilgilere yer verilebilir; 20 milyon dolar insani yardım, 9 milyon doları demokrasinin geliştirilmesine destek programları için, 11 milyon doları güvenliği ve hukuk sistemini sağlamlaştırmak için, 13,7 milyon doları ekonomik işbirliği için, 4,8 milyon doları ise Azerbaycanlı öğrencilerin ve öğretim üyelerinin değişim programı için harcanmıştır.¹²⁵ Yine 2004'te ABD-Azerbaycan hükümetler-arası çalışma grubunun 8.görüşmesi Bakü'de yapılmış, ekonomik reformlar, pazar ekonomisine geçişte yardımlaşma ve işbirliği konuları tartışılmıştır. Taraflar, petrol gelirlerinin rasyonel kullanımı, bankacılık ve finans sektörü reformları, rüşveti önleme stratejileri, kara para aklama ve terörizmle mücadele, yatırımlar, ABD Özgürlüklere Destek Yasası'nın 907 maddesinin sona erdirilmesi, Azerbaycan'a ABD yardımlarını ve diğer ekonomik konulara özellikle önem vermişlerdir. Azerbaycan-ABD arasında 2000 yılında kurulan bu çalışma grubu yılda iki kez toplanmaktadır.

¹²² <http://campus.fortunecity.com/study/46/azerbaijan/majissues.htm> (02 Ağustos 2005)

¹²³ Sezgin, a.g.e.

¹²⁴ <http://www.azernews.net/view.php?d=1456> (25 Mayıs 2003)

¹²⁵ "US to increase aid to Azerbaijan by \$2m" **Azernews**, (27 Mayıs 2004)

ABD, Azerbaycan'a 2006 yılı için 35 milyon dolarlık yardımda bulunmayı amaçlamaktadır. 2006 yılı için ABD bütçesinden ayrılan rakam bu kadar olacaktır. Aynı bütçe içerisinde eski Sovyetler Birliği Cumhuriyetlerinden diğerlerine yapılan yardımlar ise şöyle; Ermenistan 75, Rusya 85, Ukrayna 95, Gürcistan 70 ve Kırgızistan 35 milyon dolar.¹²⁶

3.2 Azerbaycan-ABD ekonomik ilişkileri

Azerbaycan-ABD arasında ticaret hacmi Ocak-Mart 2004 dönemi için 34.305,1 bin dolardır.¹²⁷ İthalat 31.379,2 bin dolar, ihracat ise 2.925,9 bin dolar olarak gerçekleşmiştir. 2003 yılı verilerinde ise, ithalat 132621,0 bin dolar, ihracat ise 63864,5 bin dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu verilere göre Azerbaycan'ın ABD ile ticaretinde 68756,5 bin dolar açık oluşmuştur.¹²⁸

Bu rakamlara göre, ABD Azerbaycan'ın ithalatında %5,05, ihracatında ise %2,46'lık bir paya sahiptir. Buna göre, bir önceki yıl ile karşılaştırıldığında ithalat %34,4, ihracat ise %22,9 oranında artış göstermiştir. Amerika'nın Azerbaycan ithalatındaki payı 1999'daki %8'lik değerden, %5,05'e gerilemiştir. İthalat sıralamasındaki yeri ise, 1999'da 3. iken, 2001'de birinciliğe çıkmasına rağmen, 2003 yılında 8.sıraya gerilemiştir. Aynı karşılaştırmaları ihracatı için yaparsak, ABD'nin 1999 yılı için Azerbaycan'ın toplam ihracatındaki payı %3,2'lik ağırlıktan, %2,46'ya gerilemiştir. İhracattaki yeri ise, 2000 yılında 18'e gerilemesine rağmen 2003 yılında, 1999'daki seviyesine–8.sıraya yükselmiştir.¹²⁹

4. AZERBAYCAN-AVRUPA BİRLİĞİ İLİŞKİLERİ

Genel olarak Avrupa Birliği ile Azerbaycan arasında Avrupa Yakın Komşuluk Politikası (European Neighborhood Policy) çerçevesinde 2005 yılı sonuna doğru işbirliğine yönelik bir eylem planı geliştirilmeye çalışılmaktadır. Planda öngörülen 3 ila 5 yılı kapsayan bir işbirliği içerisinde hukukun üstünlüğünü sağlamak, demokratik kurumları ve çoğulculuğu ilerletmek, petrol-dışı sektörü, sağlık ve eğitim sistemini geliştirmek, adalet mekanizmasında işlerliği

¹²⁶ <http://www.azernews.net/view.php?d=6808> (29 Temmuz 2005)

¹²⁷ http://www.mfa.gov.az/eng/foreign_policy/bilat.shtml#119 (27 Temmuz 2005)

¹²⁸ <http://www.azstat.org/publications/yearbook/SYA2004/Pdf/24az.pdf>, (23 Temmuz 2005), Azerbaycan Devlet Statistika Komitesi resmi sitesi

¹²⁹ <http://www.azstat.org/publications/yearbook/SYA2004/Pdf/24az.pdf> (25 Temmuz 2005)

sağlamlaştırmak ve yolsuzlukla savaşmak gibi amaçlar uygulamaya konulmaya çalışılacaktır. Bu bağlamda Avrupa Komisyonu özel sözcüsünün verdiği bilgiye göre, Avrupa Yakın Komşuluk Politikası çerçevesinde yakın işbirliği Azerbaycan'ın da AB'ye üyelik başvurusunda bulunmasını olanaklı hale getirebilir. Çünkü Haziran 2004'deki AB taslağı, Avrupa Yakın Komşuluk Politikasını Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'ı da kapsayacak şekilde hazırlanmıştır. Avrupa Komisyonu'nun hazırladığı 2004 tarihli raporda Azerbaycan hakkında bazı eleştiriler yer almaktadır. Önceki seçimlerin arzu edilen standartlardan altında kaldığı belirtilmiştir. Rapora göre, ülkenin durumu Sovyetler Birliği döneminden çok iyi olmasına rağmen, daha Avrupa standartlarına erişememiştir.

Yine AB Komisyonu temsilcisinin belirttiğine göre, AB-Azerbaycan işbirliğinde devletin tüm kurumlarının demokratik şekle bürünmesi önemlidir. Kasım 2005'te yapılacak seçimler demokrasinin eriştiği düzeyi anlatması bakımından önemlidir. Azerbaycan'a verilecek Avrupa Birliği kredileri de bu seçimin sonucunda göre belirlenecek. Eğer Azerbaycan seçimleri AB tarafından demokratik olarak addedilirse bu durumda Azerbaycan'a yapılacak yabancı yatırımlar artacaktır. Avrupa Birliği ile Azerbaycan arasında işbirliği yakınlaştıkça AB, Yukarı Karabağ probleminin çözümünde doğrudan yer alabilir. Avrupa Birliği ülkeleri arasındaki ciddi problemlerin ekonomik anlaşmalarla çözülmesi, Yukarı Karabağ problemi için örnek gösterilmiştir.¹³⁰

Avrupa Birliği Bakü'de ofis açmıştır. Buradan edinilen bilgilere göre, Avrupa Birliği önümüzdeki dönemde Azerbaycan'da 12 yeni proje uygulamayı planlamaktadır. Uygulanacak projeler Azerbaycan Bakanlar Kurulu'nun yeniden yapılandırılması, uluslararası muhasebecilik standartlarının uygulanması, adalet sisteminin reforma tabi tutulması, finans piyasasının geliştirilmesi ve taşıma sektöründe reform için özel çalışma grubunun oluşturulması gibi konuları kapsayacaktır. AB, aynı zamanda Azerbaycan Ekonomik Kalkınma Bakanlığı'na kurumsal yardım, vergi sisteminin geliştirilmesi, Azerbaycan Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'na destek amaçlı projeler, bölgesel çevre korunması gibi konularda projeler uygulamayı planlamaktadır.¹³¹

Azerbaycan, Kafkasya'da Avrupa Birliğinin en önemli ticari ortağıdır. Başlıca ticaret kalemleri pamuk, petrol ve doğal gazdır. 1993 yılından bu yana Avrupa Birliği ile olan ticari

¹³⁰ <http://www.azernews.net/view.php?d=6264> (05 Ekim 2005)

¹³¹ <http://www.today.az/news/business/19966.html> (18 Kasım 2005)

ilişkiler yıldan yıla artmıştır. Karadeniz’de ve Hazar Denizi’nde enerji ve taşımacılık alanlarında üst düzeyli diyalog çalışmalarında bulunulmuş ve Kasım 2004’te Bakü Yönetimi tarafından Avrupa Komisyonu’na sunulmuştur. Bu çalışmalarla, bölgesel enerji ve taşımacılık piyasasının geliştirilmesi ve AB piyasalarına entegrasyonu amaçlanmıştır. Bu bağlamda, Ticaret, Yatırım, Enerji ve Taşımacılık alt komitesinin dördüncü görüşmesi Nisan 2004 tarihinde yapılmış, karşılıklı fikir paylaşımında bulunulmuştur.¹³²

Bunların dışında Avrupa Birliği ülkelerinden İtalya, Almanya, İngiltere ve Fransa ile ilişkiler öncelikli olarak yoğun olduğundan dolayı bu ülkelerle olan ilişkiler ayrı bir başlık altında incelenecektir.

4.1 Azerbaycan-İtalya ilişkileri

Azerbaycan ile İtalya arasındaki ticaret Azerbaycan dış ticaretinin önemli kısmını kapsamaktadır. İtalya, Trieste terminalinden gerçekleştirilen petrol yüklemeleri sebebiyle Azerbaycan’ın ihracat yaptığı ülkeler içerisinde ilk sıradadır. Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu’nun (Devlet Statistika Komitesi) verilerine göre, 2003 yılında İtalya’ya yapılan ihracat 1345948,4 bin dolar olmuş ve bunun da toplam ihracat içerisindeki payı %51,93’e denk gelmektedir. İtalya’dan yapılan ithalat ise, 73982,5 bin dolar ve bunun da toplam ithalat içerisindeki payı %2,82’dir.¹³³ Buna göre, Azerbaycan İtalya ile ticaretinde 1271965,9 bin dolar dış ticaret fazlası vermiştir.

İtalya Azerbaycan ithalatı içerisinde 1999 yılında %0,8’lik paya sahipken, 2003 yılına gelindiğinde bu rakam %2,82 olmuştur. Bu rakamlara göre, İtalya Azerbaycan ithalatında 1999 yılında 21. sıradayken, 2003 yılına gelindiğinde bu sıralamadaki yeri 13 olmuştur. Azerbaycan ihracatında ise, 1999 yılında % 33,7’lik paya sahip olan İtalya, 2003 yılında %51,93’lük bir paya sahip olmuştur. 1999 yılından bu yana da İtalya Azerbaycan ihracatında hep 1. sırada yer almıştır.

¹³² http://europa.eu.int/comm/external_relations/azerbaidjan/intro (25 Ekim 2005)

¹³³ <http://www.azstat.org/publications/yearbook/SYA2004/Pdf/24az.pdf> (25 Temmuz 2005)

Azerbaycan'ın ithalatı içerisinde toz şeker, makarna, ekme , meyve ve sebze, tütün, petrol boruları, metal konstrüksiyonlar, çamaşır makineleri gibi ürünler yer almaktadır. İhracatında ise, tütün, ham petrol, beyaz petrol, dizel yakıtı, her çeşit mazot yer almaktadır.

4.2 Azerbaycan- Almanya İlişkileri

Azerbaycan ile Almanya arasındaki ticaret hacmi 2003 yılında 177210,1 bin dolardır. Bu hacmin 169902,9 bin doları ithalat, 7307,2 bin doları ihracattan oluşmaktadır. Buna göre Almanya Azerbaycan ithalatında % 6,47, ihracatında ise % 0,28 oranında paya sahiptir. Böylece Azerbaycan Almanya ile ticaretinde 162595,7 bin dolar açık vermiş bulunmaktadır.¹³⁴ 1999 yılında Almanya'dan yapılan ithalat toplam ithalatın %4,5'ini temsil ederken, bu oran yıldan yıla artarak 2003 yılında % 6,47 değerine ulaşmıştır. Yani yıldan yıla Azerbaycan'ın ithalatında Almanya'nın payı artmıştır. Bunun sonucunda Almanya 1999 yılında Azerbaycan ithalatında 7. sırada iken 2003 yılında 5.sıraya yerleşmiştir. 2002 yılında ise ithalattaki sıralaması 8. olmuştur. Azerbaycan ihracatında Almanya 2002 yılında en yüksek ağırlık derecesiyle toplam ihracatın %1,3'nü teşkil etmiştir. Diğer yıllarda ise; 1999 yılındaki %0,8'lik seviyesinden 2003 yılındaki % 0,28'lik düzeye her yıl azalarak inmiştir. Böylece 1999 yılında Azerbaycan ihracatında 17. sırada olan Almanya 2003 yılında 22.sıraya gerilemiştir.

Almanya'dan ithalatın başlıca ürünleri tereyağı ve süt ürünleri, toz şeker, çocuk maması, makarna, ekme , meyve suları, bira, sentetik yıkama ürünleri, matbaa ürünleri,  elik, petrol ve doğal gaz boruları, sondaj boruları, metal konstrüksiyonlar, pompalar, otobüsler, kişisel araçlar ve taşıma araçlarından oluşmaktadır. Almanya'ya olan ihracat ise taze meyveler, havyar, meyve suları, beyaz petrol, polietilen gibi ürünlerden oluşmaktadır. İhracat hem çeşit olarak hem de hacim olarak pek geniş değil.

Azerbaycan'da uygulanmakta olan birçok projenin finansmanı Almanya'dan alınan kredi olanaklarıyla yürütölmektedir. Şöyle ki, Azerbaycan'ın ikinci şehri Gence'de su kaynaklarının geliştirilmesi için uygulanan proje kapsamında Almanya 50 milyon dolar kredi sağlamıştır.¹³⁵ Yine özel sektörün geliştirilmesi, yasal düzenlemeler ve adalet

¹³⁴ Aynı

¹³⁵ <http://www.azernews.net/view.php?d=7201> (01 Kasım 2005)

mekanizmasında reformlar yapma amaçlı 19 milyon Euro'luk kaynak sağlanmıştır. Bunun 13,8 milyon Euro'su yıllık %0,75 faizle alınmış kredi olup, geri kalanı hibe şeklinde temin edilmiştir.¹³⁶ Bankacılık sektöründe mevduatların merkez bankası tarafından sigortalanması için 5 milyon Euro'luk kredi ve 1 milyon dolarlık hibe alınmıştır. Bu çerçevede 10 milyon Euro da altyapı yatırımları için kredi olarak verilmiştir. Bu krediler 10 yıl geri ödemesiz, 40 yıl içerisinde ödenecektir. Yıllık faiz oranı ise %0,75 olarak kararlaştırılmıştır.¹³⁷ Ekonomik Kalkınma Bakanlığı'nın verdiği bilgiye göre Almanya bugüne kadar Azerbaycan'a teknik ve finansal işbirliği çerçevesinde 300 milyon Euro'luk kaynak sağlamıştır. Azerbaycan'da 50'de fazla Alman firması faaliyet göstermektedir. Alman şirketleri Azerbaycan aynı zamanda altyapı yatırımları ile de ilgilenmektedirler. Enerji, iletişim, kimya, üretim, paketlenme ve tarımsal ürünlerin ihracı gibi sektörlerde alman firmaları işbirliğinde bulunmaktalar.¹³⁸

Bankacılık sektöründe de Alman yatırımcıların aktif olduğu gözlenmektedir. KfW grubuna ait Deutsche Investitions ve Entwicklungsgesellschaft mbH (DEG) ortaklığı Azerbaycan'da UniBank'ın %8,3 hissesini almış bulunmaktadır. Bu yatırımdan sonra bankanın sermayesi 6,7 milyon dolara çıkmıştır. DEG ve diğer alman kurumlar, başka bir Azerbaycan bankası olan "Bank Respublika"nın %25 hissesini de almış bulunmaktalar. Bu hisse alımından sonra ise "Bank Respublika"nın sermayesi 5,9 milyon dolara çıkmış bulunmaktadır. DEG aynı zamanda "Bank Respublika" ile anlaşma imzalayarak, bu bankaya 5 yıl için 2 milyon dolar değerinde krediyi küçük ve orta boy işletmelerin gelişiminde kullanılmak üzere, tahsis etmiştir.¹³⁹ Uluslararası Azerbaycan Bankası (Beynelhalk Azerbaycan Bankı) Londra'dan sonra Frankfurt'ta şube açmayı planlamaktadır. Almanya'daki yeni şubenin amacı iki ülke arasında ekonomik ilişkileri derinleştirmek ve Alman bankaları ile Uluslararası Azerbaycan Bankası arasında yeni bağlantılar kurmaktır.¹⁴⁰

Azerbaycan ile Almanya arasında askeri işbirliği anlaşmaları da imzalanmıştır. 2002 yılında ilk kez resmi olarak Almanya'dan askeri bir delegasyon Azerbaycan'a resmi ziyarette bulunmuştur. Bu ziyaretle Alman ekibi Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün sağlanması konusunda desteğe hazır olduklarını belirtmiş bulunmaktalar.¹⁴¹

¹³⁶ <http://www.azernews.net/view.php?d=7205> (28 Ekim 2005)

¹³⁷ <http://www.azernews.net/view.php?d=6045> (29 Ekim 2005)

¹³⁸ <http://www.azernews.net/view.php?d=5518> (12 Kasım 2005)

¹³⁹ <http://www.azernews.net/view.php?d=6396> (01 Kasım 2005)

¹⁴⁰ <http://www.azernews.net/view.php?d=5274> (04 Kasım 2005)

¹⁴¹ <http://www.azernews.net/view.php?d=6049> (05 Kasım 2005)

4.3 Azerbaycan-İngiltere İlişkileri

Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu, Devlet Statistika Komitesinin verilerine göre, Azerbaycan 2003 yılında İngiltere ile toplam 294141,3 bin dolar değerinde ticaret hacmine sahip olmuştur. Azerbaycan'ın İngiltere'den ithalatı 286481,6 bin dolar, ihracatı 7659,7 bin dolar, dış ticaret açığı ise 278812,9 bin dolar olmuştur. Buna göre 2003 yılındaki ithalatın %10,91'i, ihracatın ise %0,30'u İngiltere ile yapılmıştır.¹⁴²

Azerbaycan ithalatında 1999 yılında % 6,5'lik paya sahip olan İngiltere 2003 yılında gelindiğinde ithalattaki payını %10,91'e çıkarmıştır. 1999 yılında Azerbaycan ithalatında 4.sırada iken, 2003 yılında 2.sırada olmuştur. İhracatta ise tam tersi bir trend yaşanmıştır. 1999 yılında Azerbaycan ihracatında % 1,2'lik paya sahip olan İngiltere, 2003 yılında %0,3'luk bir paya sahip olmuştur. İhracatta 1999 yılında 12. sırada iken, 2003 yılında bu sıralamadaki yeri 21'e gerilemiştir.

2003 yılındaki ithalat bileşenleri bakacak olursak; ithalatın tere yağı, diğer süt yağları, şeker ürünleri, sentetik yıkama maddeleri, matbaa ürünleri, çelik, petrol ve doğal gaz boruları, sondaj boruları, metal konstrüksiyonlar, pompalar gibi ürünlerden oluştuğunu görürüz. Azerbaycan ihracatı yer alan başlıca ürünler ise havyar ve beyaz petrolden oluşmaktadır.

Ayrıca petrol ve doğal gaz anlaşmalarında İngiliz şirketleri önemli rol oynamaktadır. "Asrın Anlaşması" olarak bilinen en büyük petrol anlaşması olan "Azeri-Çırac-Güneşli" yataklarının işletilmesinde BP %34,1, Ramco'nun %2,04'lik hisseleri vardır.¹⁴³ Azerbaycan'ın su altı kaynaklarının araştırılması ve geliştirilmesi konusunda kurulmuş olan Şahdeniz Konsorsiyumunda ise BP'nin hissesi %25 olmuştur.¹⁴⁴ Bunun dışında diğer konsorsiyumlarda yer alan İngiliz şirketleri şöyle sıralanabilir; Eşrefi, Dan Ulduzu projesinde BP %30, Cenubi Qerb Gobustan projesinde diğer bir İngiliz şirketi Commonwealth Qobustan Ltd. ABC %80, İnam projesinde BP %25, Araz Alov, Şerg projesinde BP %15, Murathanlı, Ceferli, Zerbada projesinde Ramco %50, Kürsenği Garabağlı projesinde Suudi Arabistan-

¹⁴² <http://www.azernews.net/view.php?d=6396> (01 Kasım 2005)

¹⁴³ <http://www.azernews.net/view.php?d=7103> (29 Eylül 2005)

¹⁴⁴ Çelik ve Kalaycı, **a.g.e.**, s.65'deki alıntı

İngiltere kökenli Delta Hess şirketi, Kürovdağı Petrol Yatağı projesinde Caspian Energy Group Ltd. şirketi %50 oranına hisselerine sahip olmuşlardır.¹⁴⁵ Buna göre Azerbaycan petrollerinin işletilmesi alanında yapılan 25 anlaşmadan 9'unda İngiliz şirketleri yer almıştır.

4.4 Azerbaycan-Fransa İlişkileri

2003 yılı itibariyle Azerbaycan'la Fransa arasında ticaret hacmi 365320,5 bin dolardır. 155595 bin dolar ithalat, 209725,5 bin dolar olmuştur. Azerbaycan'ın dış ticaret fazlası 51430,5 bin dolardır. Buna göre, Fransa 2003 yılında Azerbaycan ithalatında %5,92, ihracatında %8,09'luk paya sahip olmuştur. Azerbaycan ithalatında Fransa'nın payı 1999 yılında %2,4, 2000 yılında %1,6, 2001 yılında %1,8, 2002 yılında %7,1, 2003 yılında %5,92 olmuştur. Azerbaycan ihracatında Fransa'nın payı ise, 1999 yılında %6,3, 2000 yılında %11,8, 2001 yılında %2,9, 2002 yılında %7,7 olmuştur.

Azerbaycan'ın Fransa'dan ithalatında başlıca ürünler beyaz et, taze meyve, salam, makarna ürünleri, tütün, yağlar, polietilen, matbaa ürünleri, çelik, demir çubuklar, metal konstrüksiyonlar, her türlü otomobilden oluşmaktadır. Azerbaycan'ın ihracatı ise, havyar, ham petrol, dizel yakıtı gibi ürünlerden oluşmaktadır.¹⁴⁶

Azerbaycan petrol yataklarının işletilmesinde Fransız firmaları önemli hisselerine sahip olmuştur. Şahdeniz projesinde Elf ve Total firmaları pay almışlardır. Bu anlaşmada özellikle Total'in payı %10 olmuştur.¹⁴⁷ Bunun dışında Lenkeran Deniz, Talış Deniz projesinde Total %35, Abşeron projesinde ise %20 pay sahibi olmuştur.

Fransa ile Azerbaycan arasındaki ilişkileri geliştirmek için yeni adımlar atılmaktadır. Fransa Bakü büyükelçiliği ekonomi departmanı, Fransız Şirketlerinin Dış Ülkelerdeki Gelişim Ajansı (UBIFRANCE) ve Azerbaycan Ekonomik Kalkınma Bakanlığınca düzenlenen Azerbaycan-Fransa ticaret formunda konuşan Azerbaycan Kalkınma Bakanı Ferhad Aliyev bu konu ile ilgili şu bilgileri vermiştir: “30'dan fazla Fransız şirketi Azerbaycan'da faaliyet göstermektedir. Sadece petrol sektöründe değil, makine, taşımacılık gibi diğer sektörlerde de

¹⁴⁵ <http://www.socar.gov.az/index.php?explorer=ie&action=main> (21 Ekim 2005)

¹⁴⁶ <http://www.azstat.org/publications/yearbook/SYA2004/Pdf/24az.pdf> (25 Temmuz 2005)

¹⁴⁷ <http://www.socar.gov.az/index.php?explorer=ie&action=main> (21 Ekim 2005), Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi resmi sitesi.

Fransız şirketlerini görebiliyoruz. Fransız şirketleri Azerbaycan'a 400 milyon dolardan fazla yatırım yapmış bulunmaktadır".¹⁴⁸

Bunların dışında, Azerbaycan Fransa arasında iktisadi komisyon kurulmuştur. Komisyon 1 Aralık 1997 yılında kurulmuştur. Amacı iki ülke arasındaki ticari işbirliğinin güçlendirilmesidir. Bunu sağlamak için görüşmeler hep üst düzey yetkililerin katılımı ile gerçekleştirilmiştir. Azerbaycan Başbakan ve Ekonomik Kalkınma Bakanı, Fransa ise Ekonomi, Maliye, Sanayi ve Dış Ticaret bakanlıklarınca temsil edilmiştir.

Bugüne kadar bu komisyon üç görüşme gerçekleştirmiştir. 1998, 2001 ve 2003 yıllarında gerçekleştirilen görüşmelerin her birinde ticari ilişkilerin geliştirilmesi için ayrı bir adım atılmıştır. 1998 yılındaki ilk görüşmede, taraflar petrol sektöründe, Bakü'nün içme suyu ile temin edilmesinde, hidro-elektrik ve telekomünikasyon sahalarında işbirliğinin geliştirilmesinin gerekliliğini vurgulamışlar. Bu amaçla iki ülke arasında Protokol imzalanmıştır. Yatırımların karşılıklı teşviki ve korunması hakkında anlaşma imzalanmıştır. 2001 yılında yapılan ikinci görüşmede gümrük, taşımacılık, petrol alanlarında ilişkileri geliştirmek amaçlı Protokol imzalanmıştır. Bununla beraber çifte vergilendirmeyi önlemek için iki ülke arasında karşılıklı anlaşma imzalanmıştır. 2003 yılındaki görüşmede ise gümrük alanındaki işbirliğinin daha da ilerletilmesine, Gence otomobil fabrikasında yük taşıtlarının montajı konusundaki projenin hızlandırılması ve diğer alanlarda işbirliğinin geliştirilmesi kararlaştırıldı. Bu görüşme sonucunda Azerbaycan ekonomisinin gelişimi için gerekli projelerin gerçekleştirilmesini finanse etmek amacıyla Fransa tarafından Azerbaycan' a 35 milyon Euro hacminde kaynak ayrılması konusunda Protokol imzalanmıştır.

Fransız Hükümetinin geliştirmekte olan ülkelere yardım programı (PRE) çerçevesinde verilen 35 milyon Euro'luk kredinin Bakü'deki çeşitli yerlerdeki altyapı çalışmalarında ve Fransız mallarının alınmasının finanse edilmesinde kullanılması kararlaştırılmıştır. Kredi 5 yıl geri ödemesiz 21 yıllık olarak verilmiştir. Krediyeye yıllık %2,45 faiz uygulanacaktır.

Fransız "Air France" şirketi ile Azerbaycan Hava Yolları AZAL" arasında temsilcilik konusunda anlaşma imzalanmıştır. Buna göre dış ülkelerde "AZAL"ın resmi ofisinin olmadığı takdirde "Air France" tarafından temsil edilecektir. Fransız "Castel" şirketi ile

¹⁴⁸ <http://www.today.az/news/business/19710.html> (29 Haziran 2005)

şarapçılık alanında işbirliğine gidilecektir. Bu şirket Azerbaycan bölgelerinin birinde şarapçılığın gelişimine yardımcı olacaktır. Azerbaycan İç İşleri Bakanlığı ile “SAGEM” arasında anlaşma imzalanmıştır.¹⁴⁹

¹⁴⁹ <http://www.economy.gov.az/az/invest/ikitaraf/Fransa.pdf> (06 Kasım 2005)

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

AZERBAJCAN'IN EKONOMİSİNİN BUGÜNKÜ DURUMU

1. MİLLİ GELİR

Petrol üretimi sonucunda Azerbaycan'da son yıllarda yüksek büyüme oranları gözlenmeye başlandı. Reel büyüme oranı 2004 yılında %10,2 oldu. Azerbaycan 2004 yılında günlük 312000 varil petrol üretti, 2005 yılı için bu rakam yaklaşık olarak 500000 varil, 2006 yılı için ise 700000 varilin üzerinde olması beklenmektedir. Azerbaycan'da petrol üretiminin bu şekilde hızlı artması ekonomik büyüme oranlarında büyük rakamların gözlenmesiyle sonuçlanacaktır. Örneğin IMF 2005 yılı için Azerbaycan'da %19, 2006 yılında ise %25'den daha yüksek bir ekonomik büyüme oranı beklenmektedir. Azerbaycan ham madde üretiminde zengin olsa da şu anda fakir bir ülkedir, şöyle ki, Devlet Statistika Komitesinin verdiği rakama göre 2004 yılı için kişi başına milli gelir 1041 dolardır. Öngörülen büyüme hızlarından dolayı 2007 yılında kişi başına milli gelirin şimdiki düzeyinin iki katına, 2009 yılında ise üç katına çıkması beklenmektedir.

Özel sektörün GSYİH'deki 1998'deki %55'lik paydan 2003 yılında %73'e çıkmıştır. GSYİH'nın %31'i petrol sektörü tarafından üretilmektedir.¹⁵⁰ Bu yüzden, Azerbaycan Petrol Şirketi SOCAR'la devlet petrol sektöründe pay sahibi olmuştur. Devletin gelirlerinin üçte biri petrol sektöründen gelmektedir. Petrol fonunda Azerbaycan'ın diğer sektörlerinin gelişimi için biriktirilen miktar 2004 yılı sonu itibariyle 974 milyon dolara eşit olmuştur.¹⁵¹

Son beş yıllık büyüme oranlarının ortalaması alındığında Azerbaycan'ın yıllık ortalama %10,7 oranında büyüdüğünü görebiliyoruz. Petrol sektöründeki yabancı doğrudan yatırımlar %12,2 oranında büyümüştür ki, bu da GSYİH'deki artışın %62 'sine denk geliyor. Böylece inşaat sektöründe %42'lik bir büyüme gözlenmiştir. İnşaat sektörü petrole yapılan yatırımlardan dolayı gelişme göstermiştir. Tarım sektörü iş olanağı bakımından istihdama katkıda bulursa da -ki toplan istihdamın %40'nı karşılamaktadır- bu sektördeki %4,6'lık

¹⁵⁰ http://europa.eu.int/comm/world/enp/pdf/country/azerbaijan_cr_0503.pdf (25 Kasım 2005), Avrupa Birliği Resmi İnternet Sitesi

¹⁵¹ http://www.bayernlb.de/p/en/downloads/enoffen/1310_volkswirtschaft/Countries/E-Azer1005.pdf (10 Kasım 2005)

büyüme toplam GSYİH büyümesine ancak %5,9'lük bir katkıda bulunabilmiştir. Komünikasyon ve ticaret sektöründeki temel büyümeden beslenen hizmetler sektörü büyümesi ise %7,7 olarak gerçekleşmiştir.

Azerbaycan milli gelir düzeyi bakımından düşük orta-gelirli ülkeler grubuna girmektedir. Reel GSYİH'da özellikle son yıllarda önemli artışlar gözlenmektedir. 2000, 2001, 2002, 2003, 2004 yıllarında sırasıyla GSYİH 11,1, 9,9, 10,6, 11,2, 10,2 olarak gerçekleşmiştir.¹⁵² Aşağıda tablodan da görüldüğü gibi, Azerbaycan GSYİH ve Kişi başına GSYİH rakamları bağımsızlığın ilk yıllarına göre önemli bir aşama kaydetmiştir. Buna göre, 1991 yılında 703 milyon dolara kadar düşen GSYİH rakamı, 1996 yılından itibaren gözle görülür ve bariz bir artım trendi göstermiş ve 2004 yılı sonu itibariyle 8,5 milyar dolara kadar çıkmıştır. Bağımsızlık sonrası üretim gücündeki düşüş etkisini gecikmeli olarak göstermiş ve 1991 yılından başlayarak, GSYİH 1990'daki seviyesinin altına düşmüştür. GSYİH'daki gelişime paralel olarak, 1991 yılında Kişi başına GSYİH da 98,3 dolara kadar inmiş ondan ve yine bu ekonomik gösterge de 1995 yılından sonra uygulanan ekonomik çözümlerin etkisiyle tekrar fark edilir derecede yükselmeye başlanmıştır.

Tablo 24. Yıllara Göre Azerbaycan'da Toplam ve Kişi başına GSYİH rakamları

Yıllar	GSYİH (Milyon dolar)	Kişi başına GSYİH (dolar)
1990	2443,3	346,3
1991	703,1	98,3
1992	1309,8	180,4
1993	1326,9	179,9
1994	1629,3	217,9
1995	2415,2	319,3
1996	3180,8	416,2
1997	3960,9	513,2
1998	4446,6	570,6
1999	4583,6	583
2000	5272,6	665
2001	5707,8	714,3
2002	6236,1	774,5
2003	7276,3	896,7
2004	8521,8	1041,0

Kaynak: Azerbaycan Devlet Statistika Komitesi Yayınları, 2005

http://www.azstat.org/publications/azfigures/2005/az/010_1.shtml (08 Kasım 2005)

¹⁵²<http://proquest.umi.com/pqdweb?did=892268331&sid=1&Fmt=3&clientId=41947&ROT=309&VName=PQD> (25 Kasım 2005), Economist Intelligence Unit

GSYİH'nın oluşumu bakımından sektörlere bakılması yararlı olacaktır. Zengin ekim alanları ve geniş bir iklim bölgesine sahip Azerbaycan'da tarım sektörü petrol ve doğal gazdan sonra ikinci büyük sektördür. Sovyetlerin Birliği'nin dağılmasından sonra Azerbaycan'da sektörler arasındaki gelişmede önemli bir farklılık yaşanmaya başladı. Petrol sektörüne yapılan yatırımlar tarım sektörünün siyasi iradenin ilgisi dışında bırakılmıştır. Yalnız son senelerde bu konuda gelişme olduğu gözlenmektedir. Azerbaycan hükümeti petrol-dışı sektörlerin gelişimine kaynak ayırmaya başlamıştır.

Azerbaycan dünyadaki 11 iklim kuşağından 9'unu barındıran yegâne ülkelerden biri. Tarihsel olarak tarım Azerbaycan'da çıktı bakımından ikinci iş olanakları yaratması bakımından da birinci sırada yer almıştır. Sovyetler Birliği dağılmadan önce ülke GSYİH'nın üçte biri tarım sektöründen sağlanmakta idi. Birliğin dağılmasından sonra tarım üretiminde önemli ölçüde düşüşler meydana geldi. Ancak beş sene sonra Azerbaycan ekonomisinde düzelmeye belirtileri görülmeye başlansa da bu daha çok petrol sektörü ile ilgiliydi. Bu dönemde tarım sektörüne neredeyse hiç yatırım yapılmadı. Böylece tarım sektörünün GSYİH içerisindeki payı yıldıan yıla düşerek 2003 yılında GSYİH'nın %13,1 'ini oluşturdu, bu da 935 milyon dolara tekabül etmektedir. Devlet Statistika Komitesinin verilerine göre tarım üretimi %5,6 oranında artış gösterdi ki bu %11,2 olan reel GSYİH büyüme oranının çok altındadır.¹⁵³

Tablo 25. Tarım Sektörü (GSYİH'nın yüzdesi olarak)

Yıllar	Tarım
1999	%22
2000	%18
2001	%16
2002	%14
2003	%13

Kaynak: Devlet Statistika Komitesi, 2004

Ülkenin toplam ihracatındaki tarım ürünlerinin de payı son yıllarda %4 ila 5 arasında değişmektedir. Geleneksel ihrac ürünleri işlenmiş pamuk, üzüm ve tütünün payı azalmış, et ve şeker gibi ürünlerin ihracatı önemli ölçüde artmıştır. Azerbaycan son yıllarda tarım sektörünü desteklemek için bir dizi kanunlar kabul etmiştir. Şöyle ki, tarım üreticilerine toprak vergisi hariç diğer tüm vergilerden muaf olma uygulaması getirilmiştir. Tarım sektörüne çok da büyük miktarda olmamakla devlet tarafından bazı finansal destekler sağlanmıştır. Mevcut yapısıyla tarım sektörü Azerbaycan'ın kendi ihtiyaçlarını karşılayamamaktadır.

¹⁵³[http://www.ey.com/global/download.nsf/Azerbaijan/eye_azerbaijan_jun04/\\$file/eye_azerbaijan_jun04.pdf](http://www.ey.com/global/download.nsf/Azerbaijan/eye_azerbaijan_jun04/$file/eye_azerbaijan_jun04.pdf)
(08 Kasım 2005)

Ülke ekonomisinde yapılan geniş çaplı ve köklü reformlar sonucunda 1995-2003 yıllarında sanayi sektöründe önemli gelişmeler sağlanmıştır. Bu devirde sanayi üretimi %22,3 veya ortalama olarak yıllık %2,7 oranında artmıştır. Elde edilen bu yükseliş sanayi üretiminde 1997 yılından başlayarak gözlenen ve 2003 yılında da devam etmiş artış trendlerinin sonucunda oluşmuştur. 2003 yılında sanayi sektörü GSYİH'nın %37,8'ini oluşturmuştur.¹⁵⁴

İmalat sanayisinde de bu trendde uygun olarak gelişme gözlenmiştir. Son beş yıl içerisinde imalat sanayisi alanlarında ürün artımı %33,7; yiyecek sanayisinde %28,3, kağıt ürünleri üretiminde %29,7, kimyasal ürünler üretimi 2,3 kat, inşaat malzemeleri 4,2 kat, metalürji sanayisinde ise 3 kat artış gözlenmiştir.

Önceki dönemlerde dış ülkelerden ithal olunan birçok malların belirli bir kısmı artık Azerbaycan'da üretilmeye başlanmıştır. “Bitki yağı ve gıda sanayi” ATSC (bitki yağı), “Coca-Cola Botlers LTD” (alkolsüz içecekler), “SUN-Tea” (paketlenmiş çay), “Bakı-Kastel” (bira), “European Tobacco” (tütün ve sigaralar), “DAD”, “Bereket” (sütü ürünleri), “Azer-Pen”, “Türk-Baycan” (plastikten kapı ve pencere), “EUPEC Pipe Coatings Azerbaijan” (petrolün taşınması için özel borular) ve diğer yabancı ortaklı firmaların dünya standartlarındaki üretimi iç pazarı zenginlendirmiş, ithalata bağımlılığı büyük ölçüde ortadan kaldırmıştır.

2003 yılında 21,3 milyar Kv-saat veya 1995 yılı ile karşılaştırıldığında %24,9 oranında daha fazla elektrik enerjisi üretilmiş ve halkın elektrik enerjisi ile teminatı belli ölçüde iyileştirilmiştir. Kişi başına düşen elektrik enerjisinin üretimine göre (2623 Kv-saat) Azerbaycan BDT ülkeleri arasında orta yerededir.

Tüm bunlar sanayide üretimin artmasına, yeni iş yerlerinin açılmasına, küçük boy işletmelerin gelişimine güçlü etkide bulunmuştur. 1993-2003 yılları arasında 3 binden fazla yeni sanayi işletmesi açılmıştır. Azerbaycan'da uygulanan “açık kapı” siyasetinin sonucunda yabancı ortaklı işletmelerin sayısı 3 kat artmıştır. Mevcut durum itibarıyla sanayi sektöründe 63 devleti temsil eden 192 yabancı sermayeli işletme faaliyet göstermektedir. Bu gelişimde özel sektörün payı giderek artmaktadır. Şöyle ki, sanayi sektöründe genel üretim hacminde

¹⁵⁴<http://proquest.umi.com/pqdweb?did=892268331&sid=1&Fmt=3&clientId=41947&ROT=309&VName=POD> (25 Kasım 2005), Economist Intelligence Unit

özel sektörün ağırlıklı payı 1995 yılındaki %5,5 oranından, 2000 yılındaki %48,5 oranına, 2003 yılında ise %56,3 oranına çıkmıştır. Sanayi üretiminde yıllara göre gözlenen artış oranları indeks bazında tabloda gösterilmiştir.¹⁵⁵

Tablo 26. Sanayi Genel Üretim İndeksleri

Yıllar	Toplam Sanayi Üretimi	Hammadde Sanayisi	İmalat Sanayisi	Elektrik, doğal gaz ve su
1990=100				
1991	91	97	90	99
1992	63	84	61	81
1993	51	78	49	77
1994	38	72	35	68
1995	30	53	28	64
1996	28	52	25	67
1997	28	52	25	63
1998	29	64	22	66
1999	30	77	20	67
2000	32	78	23	69
2001	34	82	24	69
2002	35	84	25	72
2003	37	86	31	84
1995=100				
1996	93	98	90	106
1997	94	97	91	99
1998	96	121	80	104
1999	99	145	73	105
2000	106	147	84	108
2001	111	156	86	109
2002	115	159	91	113
2003	122	162	107	132
2000=100				
2001	105	106	103	101
2002	109	109	108	105
2003	116	110	128	123

Kaynak:Devlet Statistika Komitesi Yayınları, 2004

http://www.azstat.org/publications/azfigures/2005/az/012_1.shtml (11 Kasım 2005)

¹⁵⁵ http://www.azstat.org/publications/azfigures/2005/az/012_1.shtml (11 Kasım 2005)

2. ENFLASYON

Yüksek büyüme oranları sonucunda 2003 yılında %2,2 olan enflasyon oranını kontrol altında tutmak artık zorlaşmıştır. 2004 yılında enflasyon oranı biraz daha yükselerek %6,7 seviyesine çıkmıştır. 2005 yılının ilk yarısında enflasyon oranı %13,5 olmuştur. Yüksek hacimde dış sermayenin ülkeye akması sonucunda Azerbaycan milli parası manat değer kazanmaya başlamıştır. Yılbaşından Ekim 2005 tarihine kadar manat %6 değer kazanmıştır.¹⁵⁶

2004 yılına ilişkin değerlendirmeler yapıldığında görülmektedir ki, bir takım yapısal içsel ve dışsal faktörlerin etkisiyle enflasyon süreci biraz hızlanmıştır. Bu yıl süresince özellikle “talep enflasyonu” faktörlerinin aktif olduğu gözlenmiştir. Uygulanan geniş çaplı sosyal programlar ve halkın gelirlerinin hızlı bir şekilde artması, ekonominin hem petrol, hem de petrol-dışı sektörlerinde yüksek yatırım düzeylerine ulaşması sonucunda toplam talep önemli miktarda artmış ve bu da mal ve hizmet fiyatlarının yükselmesine neden olmuştur. Şöyle ki, 2004 yılının 11 ayında hane halkının parasal geliri %20,4, parasal harcamaları ise %21,1 oranında artmıştır. Ekonomide yapılan tüm yatırımların büyüme oranı ise %36,3 olmuştur. Petrol sektöründe yabancı sermaye yatırımlarının uygulamaya konulması da yurtiçi birçok mal ve hizmete talebi yükselten önemli bir faktör olmuştur.

“Maliyet Enflasyonu” faktörlerinin de dönem içerisinde yeterli kadar faal olduğu söylenebilir. 11 aylık dönemde sınai ürünleri fiyat indeksi geçen yılın aralık ayında göre %25,2 artmıştır. Emegın değerinin durmadan artması, mal ve hizmetlerin üretiminde maliyetlerin yükselmesi şeklinde kendini göstermiştir. Bunun dışında maliyet enflasyonunun mühim nedenlerinden biri de, bir takım yakıt fiyatlarının liberalleştirilmesidir.

Enflasyonun dış etkileri esasen petrolün dünya pazarlarında fiyatının yükselmesi ile bağılı olarak dış ticarete partner olan ülkelerde üretim maliyetlerinin yükselmesinden ve Euro'nun değer kazanması sonucunda Euro bölgesinden ithal olunan malların bir kadar pahalılaşmasından kaynaklanmıştır. Şunu da belirtmek gerekir ki, petrolün dünya pazarlarında fiyatının yükselmesi ekonomik büyümenin hızlanmasına ve sosyal durumun daha da

¹⁵⁶ http://www.bayernlb.de/p/_en/downloads/enoffen/1310_volkswirtschaft/Countries/E-Azer1005.pd (10 Kasım 2005)

iyileşmesinde önemli rol oynamaktadır. Bu durum, kritik ithal mallarının pahalılaşmasında önemli faktörlerden birine de çevrilebilir.¹⁵⁷

Sosyal durum bakımından asıl önemli olan şudur ki, geçen yılda hane halklarının ortalama ücret düzeyi %26,1 arttığı halde, enflasyon %8,5 olmuş, böylelikle ortalama aylık ücret düzeyi reel olarak %17,6 oranında artmıştır.

2004 yılında başlatılan yeni kalkınma aşamasında ekonomi politikasının asıl görevi mevcut artış oranlarının korunması ve daha da hızlandırılmasını kapsamaktadır. 2005 yılı için öngörülen büyüme parametreleri ekonomik dinamizmin arkasındaki faktörlerin aktifleşeceğini göstermektedir. 2005 yılı için GSYİH'nin %14,1, aynı şekilde petrol dışı sektörde %11 artacağı öngörülmüyor. Hane halklarının gelirleri ve mal ve hizmet harcamalarının önemli artımı konusunda öngörüler, şu sonucu ortaya çıkarıyor; 2005 yılında da 2004 yılında olduğu gibi ekonomik büyümede iç talep faktörleri daha etkin olacaktır ki, bu da bir miktar enflasyon baskısı oluşturacaktır.¹⁵⁸ Son yıllarda düşük seyreden enflasyonun gelişimini ve 2004 yılındaki sıçramayı göstermesi bakımından enflasyon oranları aşağıda tabloda verilmiştir.

Tablo 27. Yıllara göre Azerbaycan'da enflasyon rakamları

Yıllar	Enflasyon Oranları(%)
2000	1,8
2001	1,5
2002	2,8
2003	2,1
2004	6,7

Kaynak: Economist Intelligence Unit,

<http://proquest.umi.com/pqdweb?did=892268331&sid=1&Fmt=3&clientId=41947&RQT=309&VName=PQD>, (12 Ağustos 2005),

Şubat 2005 tarihinde Cumhurbaşkanı'nın yayınlandığı bir fermanla Azerbaycan parası manat'ın yeniden değerlendirilmesi konusunda politika uygulaması 1 Ocak 2006 tarihinden itibaren uygulamaya konulacaktır. Bu durumda 2006 yılında Azerbaycan'da teknik

¹⁵⁷ <http://www.nba.az/az/analitic/2005pulsiaseti.shtml> (22 Haziran 2005)

¹⁵⁸ <http://www.nba.az/az/analitic/2005pulsiaseti.shtml> (22 Haziran 2005), Azerbaycan Cumhuriyeti Merkez Bankası Resmi İnternet Sitesi

enflasyonun yaşanacağı beklenmektedir.¹⁵⁹ Böyle bir etkiden dolayı da 2006 yılında enflasyonun artacağını söyleyebiliriz.

3. İŞSİZLİK

Azerbaycan 8,2 milyon nüfusu ile düşük orta gelirli ülkeler grubunda bulunmaktadır. Çalışma yaşındaki nüfus 1999 yılında 5 milyon iken, 2004 yılında bu rakam 5,4 milyon olmuştur. Yine bu rakamlara göre, 2000 -2004 yılları arasında çalışma yaşındaki nüfus artışı %3 olarak gözlenmiştir. 1990 yılların ikinci yarısından başlayarak ekonomik canlanmayla birlikte Azerbaycan'da demografik gelişmeler de hız kazanmıştır. Bu dönemde, Azerbaycan nüfusunun yarısının yaşadığı kırsal kesimde nüfus artış oranı daha hızlı olmuştur. İşgücünün %40'ı hala tarım sektöründe istihdam edilmektedir. Tarım sektöründe yapılan reformlarla buradaki işgücü diğer sektörlerle kaydırılmak istenmektedir. Toplumun bu katmanında hızlı bir sonuç elde edebilmenin güçlüğü, sektörler arasındaki işgücü değişimini de zorlaştırmaktadır. Azerbaycan'ın ekonomik büyümesi sadece doğal kaynaklara bağlı olduğundan dolayı muhtemelen Azerbaycan yönetimi gençler için yeni iş olanakları oluşturmakta zorlanabilir. Diğer petrol ihraç eden ülkelerin geçmiş tecrübeleri göstermektedir ki, petrol ihraç eden ülkeler hızlı nüfus artışı karşısında yeni iş olanakları yaratmada zorlanmaktadırlar. Bu da petrol sektörünün emek yoğun olmaması gerçeğine dayanmaktadır. 15 yaş altındaki nüfus Azerbaycan'ın %25'ini oluşturmaktadır ve görünen gelecekte bu oranın değişmesi de beklenmemektedir.¹⁶⁰ Önemli problemlerden birisi de Azerbaycan topraklarının %20'sinin Ermenistan tarafından işgal edilmesi sonucu 1 milyon insanın yer değiştirmesi olmuştur.

Resmi işsizlik 2003 yılında %1,4 olarak hesaplanmıştır. Ama UNDP ve ILO tarafından desteklenen bir araştırma sonuçlarına göre gerçek işsizlik oranı %10,7 civarındadır. Bu ilave olarak kamu sektöründe önemli miktarda gizli işsizlik bulunmaktadır. Toplumun 35 yaş altındaki grubu toplam işsizlerin %69'unu oluşturmaktadır. 20-29 yaş arasındaki üniversite mezunları arasında işsizlik oranı %26 olarak görülmektedir ki, bu da, kazanılmış eğitimle özel sektörün ihtiyacı arasındaki uyumsuzluğu göstermektedir. Ülke içerisinde yer değiştiren

¹⁵⁹ <http://www.today.az/news/business/20852.html> (20 Ekim 2005)

¹⁶⁰ <http://proquest.umi.com/pqdweb?did=876780301&sid=1&Fmt=3&clientId=41947&RQT=309&VName=PQD> (15 Kasım 2005), Economist Intelligence Unit

insanların %47'i işsizdir. Şubat 2004 yılında kabul edilen Bölgesel Kalkınma Programı bölgelerde yeni iş olanakları oluşturmayı amaçlamaktadır. Bu programa göre 3 yıl içerisinde 600 bin yeni iş yaratılmaya çalışılacaktır.¹⁶¹

Bunun dışında Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı İstihdam politikası ve Nüfus dairesi tarafından Azerbaycan'da işsizliğin azaltılması konusunda eylem planı hazırlayan grup çalışmalarına başlamıştır. Bu plan 2006 yılında Bakanlar Kurulu'na ve Cumhurbaşkanı'na gelecek sene sunulacaktır. Mevcut ekonomik durum ve işsizlik oranları incelenerek istihdam stratejisinin çerçevesi belirlenmeye çalışılmaktadır. Yatırım ortamı, eğitim düzeyi, halkın sosyal güvenlikle temin edebilen istihdam ve diğer ilgili konular bu araştırma sonucunda oluşturulacak raporda belirtilecektir. Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) gibi kurumlardan gelen uzmanların da gözden geçireceği plan 2010 ve 2015 yılında kadar olmak üzere iki aşamada uygulanacak. Bu strateji çerçevesinde işsizlik oranının %0,5-1 oranında olması hedeflenmektedir.

Resmi işsizlik oranı 2004'te %1,5 gibi çok küçük bir rakamda kalmıştır, ama bu rakam sadece işsizlik yardımından yararlanmak için kaydolun bireyleri içermektedir. Devlet Statistika Komitesinin uluslararası standartları izleyerek 2003 yılında yaptığı işgücü araştırmasına göre işsizlik oranı %10,7 olarak saptanmıştır. Kentsel işsizlik oranı ise kırsal kesim işsizlik oranının iki katı olarak bulunmuştur. (%14'e karşı %7).¹⁶² Yine Devlet Statistika Komitesinin verdiği bilgiler bu bağlamda gerçek işsizlik oranlarını vermediği için işsizlik oranlarını çok düşük çıkmaktadır. Bu veriler aşağıdaki tabloda belirtilmiştir.

Tablo 28. Yıllara Göre Azerbaycan'da işsizlik oranları

Yıllar	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
İşsizlik Oranları(%)	0,8	0,9	1,0	1,1	1,2	1,2	1,3	1,3

Kaynak: <http://www.azstat.org/publications/yearbook/SYA2004/Pdf/26.pdf> (08 Aralık 2005)

¹⁶¹ http://europa.eu.int/comm/world/enp/pdf/country/azerbaijan_cr_0503.pdf (25 Kasım 2005), Avrupa Birliği Resmi İnternet Sitesi

¹⁶² <http://www.adb.org/Documents/Books/ADO/2005/aze.asp> (08 Kasım 2005)

4. DEVLET BÜTÇESİ

4.1 Genel Değerlendirme

Karabağ savaşı sonucunda savunma harcamaları artan Azerbaycan'ın devlet bütçesinde gelir-gider dengesinin 1993 yılından itibaren açık verecek şekilde bozulmaya başladığı görülmektedir¹⁶³.

Serbest piyasa ekonomisine geçiş sürecinde vergi sisteminde yapılan reformlar, devlet bütçesinde gelirlerin yıldan yıla artması ve 90'lı yılların başında yüksek olan bütçe açığının 1995 yılından itibaren azalma trendine girmesi sonucunu doğurmuştur. 1994 yılında GSMH'nin %9.4'üne eşit olan bütçe açığı 1999'da GSMH'nin %2.4'üne, 2000 yılında %1'ine eşit olmuştur. 2001 ve 2002 yıllarında ise bütçe açığı GSMH'nin %1'inin altında olmuştur. Bütçenin açıkla hayata geçirilmesinde yüksek enflasyon korkusu etken olmaktadır¹⁶⁴.

Bütçe gelirlerinin arzu edilen seviyeye ulaşmamasındaki en önemli engellerden biri de vergi sistemindeki çıkmazlardır.

Bütçe gelirlerine benzer şekilde bütçe harcamaları da yıldan yıla artış kaydetmektedir. Azerbaycan'da kamu harcamalarının GSMH'da ağırlığının yüksek olarak kalmaya devam ettiği görülmektedir.

Azerbaycan BDT devletleri ile mukayesede yolsuzluğun seviyesine ve kayıt dışı ekonominin hacmine göre ilk sıralarda yer almaktadır¹⁶⁵. Bu durum bütçe gelirleri açısından olumsuz sonuç doğurmaktadır.

¹⁶³ Ercan Sancak, **Azerbaycan İktisadiyatı**, Qafqaz Üniversitesi Neşriyatı, Bakı, 1999, s.32.

¹⁶⁴ F. Y. Bayramov-S. E. Necefov, "**Dövlət Bütçesinin Kesiri ve İnflasiya**", Azerbaycanda İqtisadi İslahatların Heyata Keçirilmesi Hususiyetleri ve Problemler, İqtisadi İnkişaf Nazirliyi İqtisadi İslahatlar Merkezi, Bakı, 2001, s.148.

¹⁶⁵ Javid Ahmadi, "Development Perspectives of Azerbaijan Agriculture", **Ekspert İqtisad Jurnalı**, (No.7-8, 2001, s.8-9); Stanislav Zhukov, "The Macroeconomic Situation in Azerbaijan: At the End of the First Post-Soviet Decade", **Ekspert İqtisad Jurnalı**, (No.7-8, 2001), s.6-7.

4.2 Bütçe Gelir ve Giderleri

Bütçe harcamalarında sosyal savunma ve güvenlik harcamalarının payının yıldan yıla arttığı görülmektedir.

Tablo 29. Bütçe Gelir ve Giderleri (Milyar Manat)

Yıllar	Gelirler	Giderler
1990	0.5	0.5
1991	1.0	0.9
1992	7.3	6.9
1993	53.6	64.8
1994	504.8	681.7
1995	1584.7	2141.9
1996	2012.8	2409.3
1997	2565.2	2943.5
1998	2327.3	2641.7
1999	2797.6	3257.2
2000	3573.2	3819.8
2001	3924.0	4037.5
2002	4551.2	4658.6
2003	6104.5	6172.7
2004	7405.8	7505
2005*	9422	10001

Kaynak: ARDSK Yayınları. *Kabul edilen bütçe rakamları

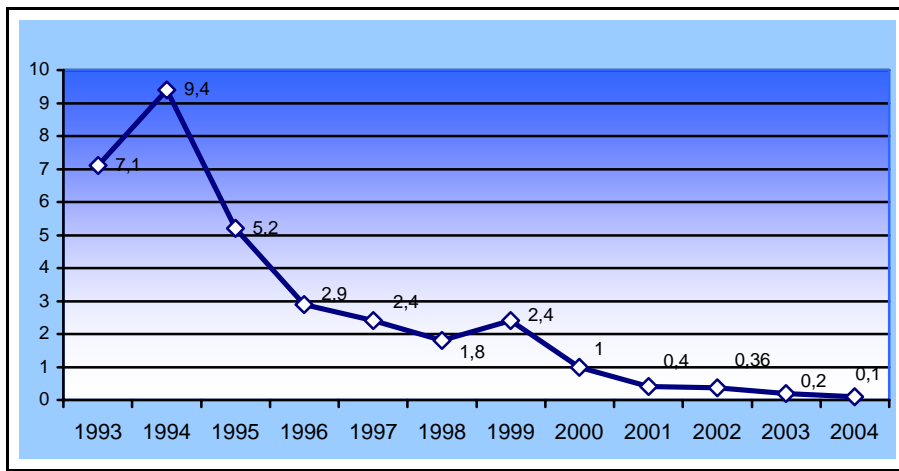
Bütçenin petrolden elde edilen gelirlerinin bütçe gelirleri arasındaki yeri ise şöyledir: Devlet bütçesi gelirlerine Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi (SOCAR) vasıtası ile dahil olan petrolün payı 2002 yılında %36.5 iken, 2003 yılında bu oran %31 olmuştur. Ancak Devlet Petrol Fonu'ndan (ARDNF) transferler de dikkate alındığında petrol sektörünün devlet bütçe gelirleri içindeki payı %39.1 olmuştur. 2004'de ise söz konusu oran %40.9 (%31.6 SOCAR'ın payı ve %9.3 ARDNF'den transferler) seviyesinde oldu.

Son yıllarda bütçe gelirlerinde meydana gelen artışta petrol unsuru büyük rol oynamaktadır. Veriler yıldan yıla bütçe gelirleri içerisinde petrol gelirlerinin artmakta

olduğunu göstermektedir. Petrol ihraç gelirlerinin bütçe gelirlerindeki payı 2005 yılından itibaren daha da artacaktır.

2004 verileri ile mukayese edildiğinde 2005 yılında devlet bütçesinin petrol dışı açığının GSMH'nın %2,4 hacminde olması planlanmıştır ki, bu da hükümetin petrol gelirlerinin harcamasının artırılmasına dair orta vadeli stratejisine ve 2005 makroekonomik hedeflerine uygun düşmektedir.¹⁶⁶

Şekil 2. Bütçe Açığı (GSMH'nın %'si)

Kaynak: ARDSK Yayınları , 2005

Harcamalarda sosyal bir eğilime sahip olan 2005 yılı bütçesinde, ücretler, eğitim ve savunma harcamalarına daha fazla ağırlık verilmiştir. Bu çerçevede ortalama ücretler bir önceki yıla göre %22 arttırılmıştır. Bu artış ile yolsuzluk oranının azaltılmaya çalışıldığı görülmektedir. Savunma harcamaları ise %30 arttırılmıştır.¹⁶⁷

5. DÖVİZ KURU

Azerbaycan "Ruble Bölgesi"nden çıkarak, milli paranın tedavülüne ilişkin kabul edilen kanunun ardından, Kasım-1992'de Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin milli para birimi "Manat"ı tedavüle çıkarmıştır. Azerbaycan milli para birimi, ilk aşamada Rusya'nın para

¹⁶⁶ Osman Nuri Aras, "Azerbaycan Ekonomisi ve Yatırım İmkanları" (Bakü: Azerbaycan Türk Sanayici ve İşadamları Cemiyeti (TÜSİAB) yayınları, 2005 s. 55

¹⁶⁷ Aras, a.g.e., s.56

birimi Ruble ile birlikte tedavülde olmuştur. Hükümetin serbest piyasa ekonomisine geçileceğini ve özelleştirmeyi Manat ile yapacağını açıklamasının yanı sıra toplam hacminin piyasada az olması sonucu ilk zamanlar değerini koruyan Manat, ithalatın önemli bir kısmının Ruble ile yapılmak mecburiyetinde olması ve ithalatın yapıldığı ülkelerde, özellikle Rusya’da fiyatların liberalleşmeye paralel olarak yükselmesi sonucunda, 1993 yılının ortalarında Ruble karşısında değer kaybetmeye başladı. Yine 1993-94 yıllarında bankacılık sektöründe yaşanan iflaslar ve Manat’ın değer kaybedeceği endişesi başta dolar olmak üzere para ikamesine neden olmuştur¹⁶⁸. İki para biriminin mübadele aracı olarak kullanılması, ödemeler sisteminde, dış ticaret bilançosunda bazı problemlere neden olurken, ülkede yaşanan ekonomik buhranın derinleşmesine de etkide bulunmuştur.

Nihayet Manat 1994 yılından itibaren ülkedeki tek resmi ödeme aracı olmuştur. 1994’de “Valyuta Tenzimlenmesi Haqqında (Döviz Kuru Düzenlemeleri Hakkında)” kanununun kabul edilmesi ve 1995’de anti-enflasyonist para ve kredi politikasının uygulanmaya başlanması sonucu 1996 yılının Mayıs ayından itibaren Manat değer ve itibar kazanmaya başladı. İlk yıllarda enflasyon, ekonomik ve siyasi istikrarsızlık gibi sebeplerle ABD Doları karşısında hızla değer yitirse de, 1995 yılından sonra ülkede gerçekleştirilen ekonomik tedbirler ve sıkı para politikası neticesinde döviz kurunda fazla bir dalgalanma olmamıştır.

Merkez Bankası’nın politikaları ve bunu destekleyen petrol anlaşmaları ile Manat, Amerikan Doları karşısında 1998 yılına kadar bir miktar değer kazanmıştır. Ancak 1999 yılından itibaren efektif döviz piyasasında Manat’ın değeri aşağı düşürülmüş ve Azerbaycan’ın ticari rekabet şansı artırılmaya çalışılmıştır.

Komşu ülkeler daha yüksek enflasyon oranına sahip olduklarından, Manat bu ülke para birimleri karşısında değer kazanmıştır.

1997-98 yıllarında yabancı sermaye girişindeki artışlar nedeniyle Manat, Amerikan Doları karşısında değer kazanmıştır. Aşırı değerlenen para biriminin yanı sıra 1998 yılında yaşanan Rusya krizinin de etkisiyle ihracat gelirlerinde önemli miktarlara varan azalmalar yaşanmıştır. 1999’un ikinci yarısında, 1995 yılından itibaren uygulanmakta olan para ve döviz

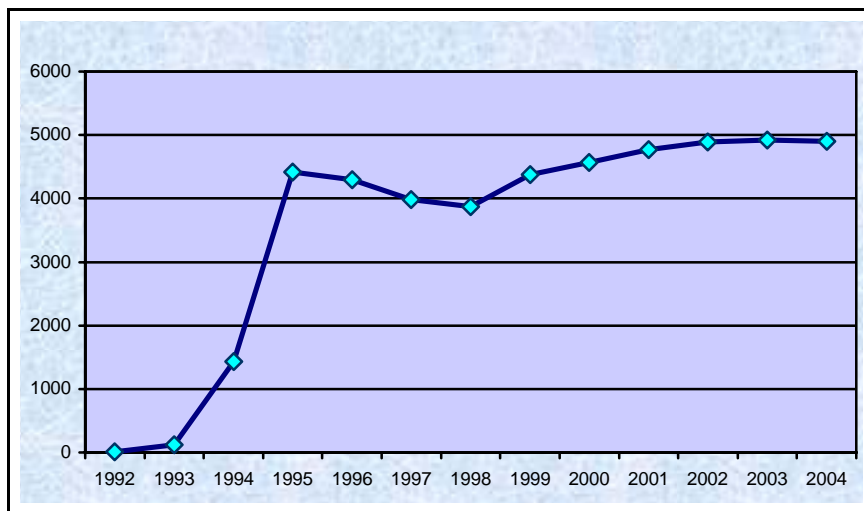
¹⁶⁸ C. Şerifov, “Azerbaycanda Valyuta Bazarının Müasir Veziiyeti ve Onun İnkişaf Perspektivleri”, Azerbaycan 21. Esrin Astanasında, Azerbaycan İlimler Akademiyası Neşriyyatı, Bakı, 1998, s.551-552.

kuru politikalarında yumuşama ile birlikte yeniden döviz kuru yükselmeye başlamıştır¹⁶⁹. 1999 yılının ortalarından itibaren, Manat'ın amortismanını düzeltmek için müdahalede bulunulan bir 'kirli dalgalanmadan' döviz kuru ayarlaması amaçlı piyasa mekanizmasına yani dalgalı kur rejimine geçilmiş, ulusal para birimi ABD Doları karşısında %7 oranında devalüe edilerek ihraç ürünlerine rekabet üstünlüğü kazandırılmaya çalışılmıştır. Kısaca 1999'daki mali istikrar, sıkı para politikası ve devalüasyon ile Manat güç kazanmış ve istikrara kavuşmuştur.

Manat'ın devalüasyonu nedeniyle ihraç malları dışarıda ucuza, içeride ise pahalıya tüketilmeye başlamıştır. Ayrıca ithal hammaddeye dayalı ihraç ürünlerinin maliyeti artmış, bir başka ifadeyle ithalat pahalı yapıldığı için ihracat yoluyla elde edilen döviz gelirleri, parası Manat'a karşı değer kazanan ülkelere geri gitmeye başlamıştır.

2000-2003 yılları arasında yumuşak bir devalüasyona uğrayan Manat'ın 2004 yılında ise bir miktar değer kazandığı görülmektedir. Mantın değer kazanmasının nedenleri ise şöyle açıklanabilir: 2004'te tedavüldeki para kütlesi %31 faiz artarken ülkeye büyük hacimde döviz girişi döviz kurlarına etki etmektedir. Petrol ve doğal gaz üretiminin artması ve GSMH'daki artışla birlikte ülkeye döviz girişi daha da artacaktır. Bunlar ise Manat'ın değer kazanmasına neden olacaktır.

Şekil 3.Döviz Kuru(Yıl Sonu)

Kaynak: ARDSK Yayınları,2004

¹⁶⁹ Aras, a.g.e s., 58

Azerbaycan milli para birimi Manat'ın değeri, günlük olarak Bakı Banklararası Valyuta Birjasi'nda (Bakü Bankalararası Para Piyasası'nda) belirlenmektedir. Reel ve nominal döviz kurları arasında ciddi bir fark bulunmamaktadır. Döviz büroları ve bankalar Merkez bankasının belirlediği kur üzerinden en fazla (+/-) 5 Manat farkla alım veya satım yapabilmektedirler.

Azerbaycan'ın döviz rezervleri yeterli düzeydedir. Azerbaycan Merkez Bankası'nın (AMB) döviz rezervleri 2003 yılında 77 milyon dolar bir başka ifade ile %11.3 artarak 757 milyon dolar oldu. Bu miktar, tahminen ülkenin 5 aylık mal ve hizmet ithali kadardır. Döviz rezervlerinin artışı daha çok AMB'nin döviz piyasasında gerçekleştirdiği alışlardan kaynaklanmıştır.

Döviz rezervleri 2004 sonu itibariyle ise bir önceki yıla göre %15.82 artarak 876.86 milyon dolar oldu. 2004'de IMF kredilerinin anapara ve faiz ödemeleri için Merkez Bankası rezervlerinden 62.6 milyon dolar harcanmıştır. Böylece nispi artış 182 milyon dolardan fazla olmuştur. Döviz rezervlerindeki artış esas itibariyle ülke içi döviz piyasasından alışlara dayanmaktadır. 2004'de Milli Bank'ın döviz pazarına müdahalesi ülkeye yurt dışından döviz akışı dolayısıyla ülke para biriminde muhtemel devalüasyonunu önlemiştir.

Azerbaycan'ın döviz rezervlerinin yeterli düzeyde olması önemlidir. Ancak milli varlıklara sadece devletin değil, onun vatandaşlarının da mülkiyeti dahildir. Çağdaş dünyada devletin varlığı hazinedeki paranın miktarından daha çok, onun vatandaşlarının varlıklı olması ile ölçülür. Bu açıdan ise Azerbaycan'da problemin varlığı gözükmemektedir: Halkın gelir düzeyi düşük, sosyal tabakalaşma keskin, orta tabaka yok denecek kadar zayıftır. Bu problemlerin çözümünde, hem Petrol Fonu'nda toplanan gelirlere, hem de dış kredilerden daha verimli olarak yararlanılması gerekmektedir.¹⁷⁰

¹⁷⁰ Aras, a.g.e, s., 60

6. DIŞ TİCARET

6.1 Dış Ticaretin Bugünkü Yapısı

Ülke Merkez Bankası (Milli Bank) tarafından 1995'den bu yana uluslararası standartlara cevap verecek şekilde ödemeler bilançosunun düzenlendiği Azerbaycan'da, gerekli düzenlemelerde önemli mesafe alınmadan ülke ekonomisinin dünya ekonomisine entegresini sağlama amacıyla dış ticaretin tamamen liberalleŐtirmesi, ağır durumda olan üretim alanlarının yıkılıŐını hızlandırmış, yerli üretimi bir hayli azaltmıŐ ve iç piyasayı tamamen ithalata bağımlı duruma getirmiştir. Geç de olsa yerli üretimin gelişimini sağlamak için hükümetin uygulamak istediği tedbirler ise uluslararası kurumlar, özellikler IMF ve Dünya Bankası tarafından itirazla karŐılanmıŐtır. 2001 yılı Nisan ayından itibaren Azerbaycan'da yeni gümrük vergileri yürürlüğe konulmuştur. Hükümet, yerli üretimi arttırmak için ülkede üretimi mümkün olan birçok ürünün ithalinden alınan gümrük vergilerini yükseltmeye çalışmıştır. Fakat uluslararası finans kurumları ile anlaşma mümkün olmadığından vergiler istenilen seviyeye çıkartılamadı. Bazı ürünler için vergi oranlarının %15'e yükseltilmesine rağmen, bu adımın varılmak istenen hedeflere ulaşmada yeterli olmayacağı düşünölmektedir.¹⁷¹

Bağımsızlığını elde ettiği yılların ardından 1994-1999 yılları arasında Azerbaycan'ın dış ticaret dengesi açık vermiştir. Ancak petrol ürünleri ihracının artması söz konusu açığı aşağılara çekmiştir.

Ülkede sosyal ve siyasal istikrarın sağlanmaya başladığı 1994'te "asrın anlaşması"nın imzalanması ile başlayan ve sonradan başarı ile devam ettirilen iktisat politikalarının hayata geçirilmesi sonucunda, 1993 ile mukayese edildiğinde dış ticaret hacmi 1997'de %16.4, 1998'de %24.3, 1999'da %45.2 oranında ve 2000'de 2.1 kat, 2001'de 2.7 kat, 2002'de 2.8 kat, 2004'te ise 5.2 kat artış kaydetmiştir. Azerbaycan 2004 yılında dış ticaret hacmi 2003 yılına oranla %38 (ithalat %33.8, ihracat %40) artmıştır.

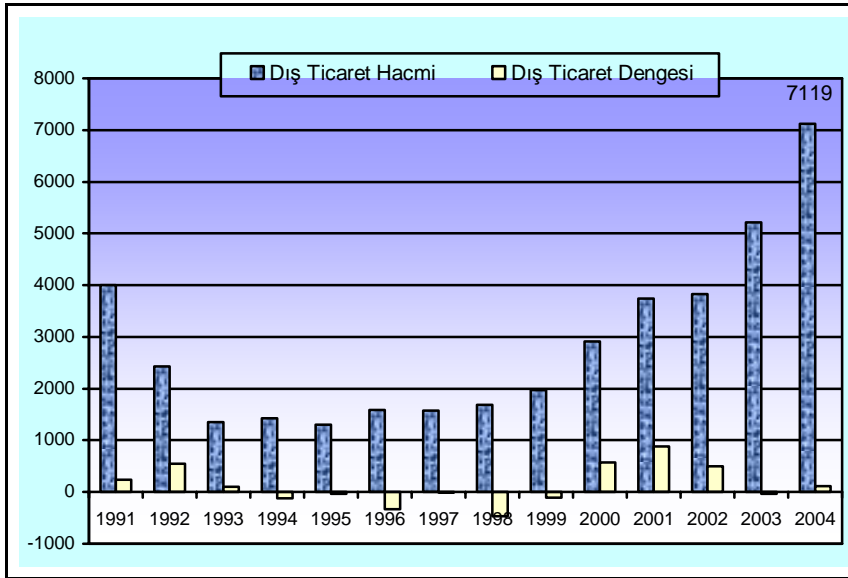
¹⁷¹ Aras, a.g.e, s. 62

1998 yılında Manat'ın aşırı değerlenmesiyle ihracat gelirleri azalırken, ithalatın artması ve hidrokarbon sektörüne yatırım amaçlı yüksek miktarda yabancı sermaye girişi dış ticaret açığının 1998 yılında 470.3 milyon dolara yükselmesine neden olmuştur.

1999'da 106.2 milyon dolar açık veren dış ticaret dengesi 2003 yılı hariç 2000 yılından itibaren fazla vermeye başlamıştır. Bununla birlikte esas sebebi uluslararası petrol anlaşmalarının yeni aşamaya geçmesi; petrol çıkarma ve ihracat aşamasına geçilmesi sonucunda ülkeden petrol ihracatının büyük oranda artışı ile bağlantılıdır.

Petrol ihracatının artmaya başladığı 2000 yılından itibaren ihracatın GSMH içindeki payının önemli bir yer tutmaya başladığı görülmektedir.

Şekil 4.Dış Ticaretin Hacmi ve Dengesi(milyon dolar)

Kaynak: Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Statistika Komitesi Yayınları

İhracat içinde petrol ürünleri önemli yer tutmaktadır. Petrol ve petrol ürünlerinin ihracat içindeki payı 1998'de %64.8, 1999'da %75.9, 2000'de %84, 2001'de %91.23, 2002'de %81.23 ve 2004'te %82 olmuştur. Bu, esas olarak ham petrolün ihracatından kaynaklanmaktadır. Bir taraftan dünya pazarında petrolün fiyatının artması ile ilişkili olarak ülkeden ihracat olunmuş ham petrolün fiyatı artmış, diğer taraftan ise ihracat olunan ham petrolün hacmi artmıştır.

Azerbaycan'ın ihracatında petrol ürünlerinin ağırlıkta olması, Azerbaycan ekonomisini petrol fiyatlarına son derece bağımlı bir hale getirmektedir. Diğer ihracat ürünleri arasında ise gıda ve metaller önemli yer tutmaktadır.

Azerbaycan ihracatında petrol ve petrol üretimlerinin ağırlığı, petrol üretimi ve dolayısıyla ihracatın artmasıyla daha da artacaktır. Bu ise, bir sektöre bağımlılık şeklinde ülke için önemli bir sorun olabilir. Çözüm için petrol gelirlerinin petrol dışı sektörlerle yöneltilmesi gerekmektedir.

İthalatın yapısı ihracatın yapısına göre tamamen farklıdır. 1996 yılından beri, ekonomik düzelmeye bağlı olarak iç talebin yükselmesi sebebi ile ithalatta da hızlı bir yükselme gözlenmektedir. Azerbaycan'ın 2004 yılı ticari ilişkilerinde özel sektörün payı, ithalatta %72.93, ihracatta ise %49.15 olarak gerçekleştirilmiştir. Aynı zamanda vurgulamak gerekir ki, ithali ikame eden yerli üretimin artışı sonucunda genel tüketim mallarının ve bu bağlamda tarım ürünleri ithalinin hacminde azalma gözlenmektedir.

Tablo 30. Azerbaycan Dış Ticareti (Milyon \$)

Yıllar	İthalat	İthalat Artışı (%)	İhracat	İhracat Artışı (%)
1991	1881.2	-	2120.9	-
1992	939.8	-50.04	1483.9	-30.03
1993	628.8	-33.09	724.6	-51.17
1994	777.9	23.71	652.7	-9.92
1995	667.6	-14.17	637.1	-2.39
1996	960.6	43.88	631.2	-0.92
1997	794.3	-17.32	781.3	23.78
1998	1076.4	35.51	606.2	-22.41
1999	1035.8	-3.77	929.6	53.34
2000	1172.0	13.15	1745.2	87.73
2001	1431.1	22.10	2314.2	32.60
2002	1665.5	16.38	2167.4	-6.34
2003	2626.4	57.69	2591.7	19.57
2004	3504.6	33.43	3614.4	39.46

Kaynak: Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Statistika Komitesi Yayınları, 2005

Ülke, ithalatta makine ve donanım gibi yatırım malları olarak üretim hacmini ve teknolojik seviyesini artırma eğilimindedir.

Sanayi tesislerinin özelleştirilmesinde yaşanan tıkanıklığın aşılabilmesi gibi yapısal sorunlar nedeniyle üretim yapılamaması ve dolayısıyla ihracatın katma değeri düşük hammadde ve yarı mamul mallar üzerinde yoğunlaşması ve diğer yandan milli para birimi Manat'ın 1997-2000 yıllarında ABD dolarına karşı aşırı değer kazanması sonucu ithalat daha cazip hale gelmiştir.

Diğer gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi, ithalat açısından parasal düalizm içinde olan Azerbaycan da, mal ve hizmet ithalatı için yabancı para rezervine sahip olmak ve devamlı olarak arttırmak mecburiyetindedir. Ülke henüz yapısal değişim ve sanayileşmesini tamamlayamamış olmasına ve petrol dışı sektörlerde ihracat gücünün çok zayıf olmasına karşın ödemeler bilançosu açıklarını petrol gelirleri ile kapatabilmektedir. Fakat bu durum ülke ekonomisi açısından sağlıklı bir durum değildir. Hatta burum ekonomik bir hastalıktır. Hem hastalıktan kurtulmak için hem de petrol ihracatının 15-20 yıl sonrasında azalacağı dikkate alınarak, dış dengeyi devam ettirebilmek için hızlı sanayileşmek, ithalatı ikame etmek ve ihracatı arttırmak şeklinde sıralanabilecek uzun vadeli yapısal değişikliklerin daha yoğun ve dikkatle devam etmesi gerekmektedir.

6.2 Dış Ticarete Başlıca Ülkeler

Azerbaycan 2004 yılında dünyanın 123 farklı ülkesi ile ticari ilişki kurmuştur. İthalatın %68.84'ünü Rusya, İngiltere, Kazakistan, Türkiye, Almanya, Ukrayna, Hollanda, Çin, ABD ve Japonya ile gerçekleştirmiştir. İhracatının ise %86.70'ini ise İtalya, İsrail, Rusya, Gürcistan, Türkiye, İran, Türkmenistan, Endonezya, Hırvatistan ve Fransa ile gerçekleştirmiştir. 2004 yılındaki dış ticaretin %24.1'i İtalya, %10.9'u Rusya, %5.7'si Türkiye, %6'sı İngiltere, %3.6'sı Türkmenistan, %4.6'sı İsrail, %3.5'i Kazakistan, %3.3'ü Almanya, %3'ü İran, %3'ü Gürcistan, %2.6'sı Fransa, %2.5'i Çin ve %2.3'ü Hollanda ile gerçekleştirilmiştir.

İtalya, Trieste terminalinden gerçekleştirilen petrol yüklemeleri sebebiyle Azerbaycan'ın ihracat yaptığı ülkeler içerisinde ilk sıradadır.

1998 yılında Rusya Federasyonu'nda yaşanan ekonomik kriz sonucu yapılan devalüasyon ve Rus mallarının Azerbaycan para birimine oranla değer yitirmesi sebebiyle Rusya Azerbaycan pazarında fiyat avantajı sağlamış ve bu ülkenin mallarına olan talep artarak Rusya Azerbaycan'ın dış ticaretinde bu tarihten itibaren ilk sıralara yükselmiştir.

Tablo 31.2004 Yılı İhracatta İlk 6 Ülke(%)

İtalya	44,7
İsrail	9,0
Rusya	5,8
Gürcistan	5,2
Türkiye	5,1
İran	4,2
Diğer	26,0

Kaynak: Azerbaycan Devlet Statistlik Komitesi Yayınları, 2005

Dış ticaret rakamlarına bakıldığında dış ticaretin yapısal değişime uğradığı, eski Sovyetler Birliği ülkeleri ile yapılan ticaretten uzaklaşma ve Batı piyasalarına yönelme eğilimi gözlenmektedir.

Komşu ülke olan İran'ın ise ihraç ettiği ürünlerinin düşük kaliteli olması sebebiyle Azerbaycan'ın dış ticaretinde çok gerilerde kaldığı görülmektedir. Yine de İran, Azerbaycan'ın dış ticaret hacminde önemli rol oynamaktadır. İran'ın 1994 yılında toplam ihracattaki %38'lik payı ile Azerbaycan'ın en önemli ihraç pazarı idi. Ancak 2002 yılında İran, Azerbaycan'ın ithalatında %3.5, ihracatında ise %1.4'lük bir paya sahip olmuştur. 2004'te ise iki ülke arasında ticaret hacmi yaklaşık 200 milyon dolar olmuştur. 2004 yılında İran Azerbaycan'ın ithalatında %4.25'lik bir paya sahip olmuştur.¹⁷²

¹⁷² Azerbaycan Devlet Statistlik Komitesi Yayınları, 2005

Azerbaycan'ın dış ticari ilişkilerinde ülke portföyünde de zamanla değişme olmaktadır. Bu değişime göre Azerbaycan'ın daha çok gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler ile işbirliği yaptığını göstermektedir.

Tablo 32.2004 Yılı İthalatta ilk 6 Ülke (%)

Rusya	16,2
İngiltere	12,0
Kazakistan	6,7
Türkiye	6,4
Almanya	5,6
Ukrayna	4,9
Diğer	48,2

Kaynak: Azerbaycan Devlet Statistik Komitesi Yayınları,2005

6.3 BDT Ülkeleri ile Dış Ticari İlişkiler

Azerbaycan 1991 yılında bağımsızlığını ilan etmesinin ardından dış ticarete SSCB ülkeleri dışındaki yeni pazarlara yönelmiştir. Ancak bağımsızlığın ilk yıllarında Azerbaycan'ın geçmiş ekonomik bölgeye bağımlılığı devam etmiştir. Ülke ekonomisinin Rusya'ya bağımlılığı, bağımsız ekonomik politikanın hayata geçirilmesine ve milli ekonominin yapılandırılmasına suni engeller yaratıyordu¹⁷³.

BDT'nin, toplam ticaret içindeki payı 1998 yılında %27.7 iken 1999 yılında bu değer %22.6 olarak gerçekleşmiştir. 2000 yılında BDT Azerbaycan'ın dış ticaret işlemleri içerisinde bu oran biraz daha gerileyerek %20.9 olmuştur

Dolayısıyla 1991-93 yıllarında dış ticaretinin %80-85 gibi bir oranını BDT ülkeleri ile yapan Azerbaycan'ın dış ticaret ilişkileri 1994 yılından itibaren köklü bir şekilde değişme göstermesi sonucu BDT ülkeleri ile olan dış ticaret hacmi sürekli olarak azalmaya

¹⁷³ Aras, a.g.e, s., 67

başlamıştır¹⁷⁴. Azerbaycan'ın ihracatında BDT ülkelerinin payı 1991'de %94 iken, bu oran 1999'da %22.7, 2000'de %13.5 ve 2002'de %11 olarak gerçekleşmiştir. 2004 yılında ise bir önceki yıla göre BDT ülkeleri ile ihracat hacmi iki kat artarak toplam ihracat için de BDT ülkelerinin payı %18.5'e yükselmiştir. BDT ülkelerinin Azerbaycan'ın ithalatı içindeki payı ise 1991'de %80 iken, bu oran 1999'da %31.4, 2000'de %32 ve 2002'de %32.9 olmuştur.

BDT ülkeleri ve Rusya'dan yapılan dış ticarete, ithalatta görülen azalmanın ihracata göre daha yavaş olduğu görülmektedir. Ukrayna gibi diğer BDT ülkelerinden yapılan ithalat ise daha büyük oranda azalmıştır.

2002 yılında BDT ülkeleri ile dış ticaret hacmi 894 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu miktarın 650.4 milyon doları ithalatın, 243.7 milyon doları ise ihracatın payına düşmüştür. Dolayısıyla BDT ülkeleri ile ticari ilişkilerinde Azerbaycan 2002 yılında 406.7 milyon dolar açık vermiştir¹⁷⁵.

Yukarıda da ifade edildiği gibi dönüşüm süreci ile birlikte, dış ticaretin yapısında da değişiklik olmuş, Azerbaycan'ın BDT ülkelerine karşı ihracat bağımlılığı azalırken özellikle Avrupa Birliği ülkelerine yönelik ihracatında önemli artışlar kaydedilmiştir.

7. PARA POLİTİKASI VE DIŞ BORÇLAR

Ülke ekonomisi son 10 yıl müddetinde, makro ekonomik istikrar, başarılı petrol politikası, kaybedilmiş ekonomik potansiyelin yeniden kazanılması, radikal iktisadi reformlar ve kurumsal yeniden yapılanma ile olan gelişim aşamasını tamamlamış ve yeni bir devire girilmiştir.

Birinci aşamada oluşturulan kümülatif ekonomik potansiyelin, bundan sonraki aşamada reel olarak uygulanması asıl görev haline gelmiştir. Bu yeni aşamada iki rakamlı ekonomik

¹⁷⁴ A. V. Veliyev, "Azerbaycan'ın İstihlak Bazarının Formalaşmasında MDB Ülkeleri İle İktisadi Etkilerin Rolü", Azerbaycanda İktisadi İslahatların Heyata Keçirilmesi, Hususiyetleri ve Problemler, İktisadi İnkişaf Nazirliği İktisadi İslahatlar Merkezi, Bakı, 2001, s.185-186.

¹⁷⁵ "Dövlət Statistika Komitəsi Veriləri", **Azerbaycan Zaman Qezeti**, (13-14 Fevral 2003), s.6.

büyüme oranı, kişi başına Gayri Safi Yurtiçi Hasıla ve halkın gelirlerinin hızla artmasıyla beraber ekonomik gelişimin artık bölgelere yönelmesi amaçlanacaktır.

Ekonomik gelişimin yeni aşaması Merkez Bankasına da yeni görevler yükleyecektir. Bunlar yüksek ekonomik büyüme oranının desteklenmesi, makro ekonomik istikrarın korunması, ülkenin uluslararası rekabet gücünün korunması, oluşturulan önemli rezervleri esnek bir şekilde kullanılabilen ve ekonomik büyümeye yöneltebilen banka politikasının uygulanmasından oluşmaktadır.

Petrol sektöründeki gelişmeyle birlikte Azerbaycan Merkez Bankası da yeni dönemde petrol dışı sektörlerin gelişimi için gerekli politikaları uygulayıp, ülke ekonomisinin sadece bir sektöre bağımlı olmasını engellemek için politikalar yürütecektir. Petrol sektöründen kaynaklanan yabancı para akışının idare edilmesi orta vadeli politikaların temelini oluşturacaktır. Bu bakımdan 2004 yılında yeni Merkez Bankası kanunu kabul edildi. Bu kanun Merkez Bankası'na kendi para politikasını uygulayabilmesi ve önemli bir bağımsızlık şansı tanıyor. 2005 yılı bütçesi de bir öncekilerden farklı olarak ilk kez devletin petrol dışı sektörleri geliştirmek için uygulayacağı uzun vadeli politikalarla uyum içerisinde hazırlanmıştır.¹⁷⁶

Azerbaycan Cumhuriyeti Merkez Bankası yeni kalkınma aşamasının ikinci yılı olan 2005 yılında hızlı büyümeyi destekleyen, makro ekonomik ortama uygun enflasyon düzeyinin ve ülkenin uluslar arası rekabet gücünü koruyan para politikası yürütmeyi amaçlamaktadır. Merkez Bankasının uygulayacağı para politikası "Hollanda Sendromu"na engel olmakla petrol dışı sektörün hızlı büyümesine, hane halklarının reel gelirlerinin önemli artış oranının korunmasına ortam hazırlama çabasıdır.

7.1 Para Talebi ve Parasal Süreçler

2004 yılında başlayan yeni kalkınma aşamasından sonra ekonomik büyüme faktörlerinin daha da aktifleşmesi, geniş çaplı sosyal programların uygulanması, petrol gelirlerinin kalkınma amaçları için kullanılması paraya olan talebi arttırmıştır. Sonuçta, 2004 yılının 11 ayında manatla para tanımı geçen yılın aynı dönemine göre %31,8, yılın başına

¹⁷⁶ <http://www.adb.org/Documents/Books/ADO/2005/aze.asp> (08 Kasım 2005)

göre ise %19,2 artarak 3,1 trilyon manata çıkmıştır. Bu 630 milyon dolara karşılık gelmektedir.

Ekonominin parayla temin edilmesini karakterize eden parasallaşma oranı (petrol dışı sektör için) %1,1 artmıştır. Bu da, mal ve hizmetler hacminin, para hacmi ile kapsanmasını daha da iyileştirmiştir. Para hacminin büyüme oranı GSYİH'nın büyüme oranını %22 geçmiştir ki, bu da ekonominin para hacmini yüksek düzeyde absorbe (istifade) etme potansiyelini gösterir.

Yıl içerisinde para stokunun büyüme kanallarını tanzimleyen para programında hızlı değişiklikler yapılmıştır ki, bu da para politikasının mali sektörde meydana gelen süreçler ile eşzamanlı olması stratejisinden ve petrol ve döviz pazarlarında yaşanan süreçlerden kaynaklanmıştır.

Mali yıl içerisinde para stokun yapısında da değişiklikler yaşanmış, nakit dışındaki para stoku 2 kat artmış, sonuçta nakit para stokunun yüzdelik oranı %11,3 oranında gerilemiştir. Hane halklarının tasarrufları %60, bankacılık sistemi tarafından ekonomiye aktarılan kredi miktarı geçen yılın aynı devri ile mukayesede %45 oranında artmıştır. Yıl sonuna kadar mevduatların 2 trilyon manata, yaratılan kredi miktarının ise 4,7 trilyon manata ulaşacağı beklenmektedir.¹⁷⁷

7.2 Döviz kuru politikası ve ödemeler bilançosu

Yeni kalkınma aşamasına özgü olan yüksek makro ekonomik dinamizmin yaşanması için, ülkenin uluslararası rekabet üstünlüğünün korunması döviz kuru politikasının asıl amacını oluşturmuştur. 2004 yılında dünya pazarlarında petrol fiyatlarının ve yabancı paraların ülkeye girişinin önemli ölçüde artması sonucunda ülkenin döviz piyasasında döviz arzı döviz talebini önemli miktarda aşmıştır. Merkez Bankası'nın yönetilen dalgalı kur sisteminde yürütülen politikası kurun ani değişmesini önlemiştir. Sonuç olarak, kur toplam 20 manat ya da diğer bir ifadeyle %0,4 değer kazanmıştır.

¹⁷⁷ <http://www.nba.az/az/analitic/2005pulsiyaseti.shtml> (22 Haziran 2005), Azerbaycan Cumhuriyeti Merkez Bankası Resmi İnternet Sitesi

Diğer taraftan, manatın değer kazanması mal ve hizmet pazarında bir dereceye kadar dengeleyici fonksiyon yerine getirerek ithalat fiyatlarının artışını bir noktaya kadar nötrlemiştir.

Sonuç olarak, ülkenin dış ticaret şartları bozulmadan korunabilmiştir. Analizler göstermektedir ki, bu dönem içerisinde Azerbaycan'ın asıl ticaret partnerleri olan Türkiye, Rusya, Ukrayna ve İran'da enflasyon oranı %8-14 oranında olmuş, manatın partner ülkelerin paralarına karşı ağırlıklı kuru ise (petrol dışı sektör için) %2,8 değer kaybetmiştir. İşte, bu yüzden manatın reel efektif kuru %1,6 iyileşmiş ve milli ürünlerin uluslararası pazarlarda rekabet edebilme gücü daha da iyileşmiştir. Genel olarak, 2002-2004 yıllarında manatın reel efektif kurunun %20'den daha fazla düşmesi potansiyeli oluşmuştur.¹⁷⁸

Yeni aşamada büyüme oranının hızlanması dış ekonomik ilişkilerin de önemli derecede aktifleşmesine yol açmıştır. 2004 yılının ocak-eylül döneminde ülkenin ticaret dengesinde 33 milyon dolarlık fazla ortaya çıkmıştır. Aynı şekilde petrol-doğalgaz sektörleri için geniş çaplı yatırım projelerinin uygulamaya konulması ile bağlı olarak hizmetlerin ithalatında genişleme yaşanmıştır ki, bu da ödemeler bilançosunun cari işlemler hesabının açık vermesinde asıl neden olmuştur.

Ülkeye geniş çaplı sermaye, özellikle doğrudan yabancı yatırım akımı sonucunda sermaye hareketleri hesabında oluşan fazla sadece cari hesapta oluşan açığı kapamakla kalmamış, aynı zamanda döviz rezervlerinin de artmasını sağlamıştır.

Mühim pozitif eğilimlerin birisi şudur ki, 2004 yılının 9 ayında petrol-dışı sektör için cari işlemler hesabının açığı 2002 yılına göre iki kat azalmış, bu da esasen ülkeden ihraç edilen petrol dışındaki ürünlerin miktarının aynı dönem için üç kat artması sonucunda oluşmuştur. Bu, petrol dışı sektörün büyümesinin ekonomik, aynı şekilde parasal yöntemlerle desteklenmesinin reel sonucudur.

Genellikle ödemeler bilançosu fazlası para stokunun asıl büyüme kaynağı gibi işlemiştir. 2004 yılının 11 ayında geniş tanımlı para stokunun büyümesinin %85'e kadarı ülkeye yabancı paraların akışının manata dönüşümünde kendini yansıtmıştır.

¹⁷⁸ <http://www.nba.az/az/analitic/2005pulsiaseti.shtml> (22 Haziran 2005)

Bu dönemde Merkez Bankası'nın (Milli Bankın) döviz piyasasına müdahalesi alış pozisyonunda ve 164,2 milyon dolar olmuştur. Merkez Bankası'nın döviz rezervleri 873,2 milyon dolar olmuştur ki, bu da petrol sektörü dışındaki mal ve hizmetler için 4 aylık ithalatın finanse edilmesine yeterli derecededir. Uluslararası Para Fonu'nun kredileri de dikkate alındığında, önceki dönemle karşılaştırmada rezervlerdeki artış 174 milyon dolar olmuştur. Yıl sonunda rezervlerin 880 milyon dolara, ülkenin stratejik döviz rezervlerinin ise 1,9 milyar ABD dolarına yaklaşması beklenmektedir.¹⁷⁹

Ülkenin dış borcu ile karşılaştırıldığında stratejik rezervlerin hacmi yaklaşık olarak %30 çoktur ve buna göre, ülke dış ülkelerle finansal ilişkilerde net-kreditör durumundadır.

Öngörülere göre, 2005 yılında da manatın değerinde onun döviz kurunun yükselmesi yönünde baskı yüksek olacaktır. Şunu belirtmek gerekir ki, çok ucuz manat enflasyon kaynağıdır, çok pahalı manat ise ülke ekonomisinin rekabet gücüne negatif etki yapacaktır.

Manatın değerinin ani değişmesinin önünü almak, petrol dışı sektörün rekabet gücünün düşmesine ve dış ticaret ortamının kötüleşmesine, enflasyon tehlikesini arttıran manat emisyonuna yol açmamak amacıyla Merkez Bankası döviz piyasasına müdahalelerini “tanzimlenen-yüzen döviz kuru rejiminde” zaruret halinde ve hadlerinde devam ettirecektir.

Yabancı sermaye akımının artması ve petrol gelirlerinin kalkınma amaçları için kullanılmasının aktifleşmesi ortamında manatın kuru esasen döviz piyasasındaki talep ve arz ile belirlenecektir. Merkez Bankasının döviz müdahalesi ise yalnız kurun ani değişimlerinin önüne geçmek için uygulamaya konulacaktır. 2005 yılında öngörülen makro ekonomik ortamda manatın değerinin artması beklenmektedir.

2005 yılında döviz rezervlerinin 1 milyar doları geçeceği ve Merkez Bankasının döviz piyasasına müdahalesinin net alış pozisyonunda olacağı beklenmektedir. Ancak makro ekonomik istikrarın korunması bakımından döviz rezervlerinin maksimum derecede arttırılması Merkez Bankası için asıl hedef değildir. Döviz rezervleri yalnız uygun enflasyon ile gözlenen alış yönlü döviz müdahalesi çerçevesinde arttırılacaktır.

¹⁷⁹ <http://www.nba.az/az/analitic/2005pulsiyaseti.shtml> (22 Haziran 2005), Azerbaycan Cumhuriyeti Merkez Bankası Resmi İnternet Sitesi

7.3 Milli Paranın Nominal Değerinin Değiştirilmesi (denominasiya)

Azerbaycan son yıllarda uyguladığı ekonomi politikalarıyla geniş çaplı reformlar sayesinde ekonominin dinamik büyümesine, makro ekonomik istikrara, tüm alanlara yatırım yapılmasını önemli derecede sağlamış, halkın yaşam standartları yükselmiş, enflasyon artışı yavaşlatılmış, manatın kuru istikrara kavuşturulmuştur.

Bilindiği gibi, bağımsızlığının ilk yıllarında Azerbaycan Cumhuriyetinde dolaşıma çıkarılan milli para, o dönemdeki askeri, siyasi ve sosyo-ekonomik buhranın etkisi sonucunda kısa dönem içerisinde değer kaybetmiş ve ülkede yüksek fiyatlar oluşmaya başlamıştır. 1996 yılından itibaren ülkenin sosyo-ekonomik gelişiminde kazanılmış başarılarla rağmen oluşmuş yüksek fiyatlar ve manatın düşük nominal kuru muhasebe sisteminde ve istatistik hesaplamalarında, kurumlar arası ve bank hesaplarında zorluklarla karşılaşılmasına neden olmuş, halkta, özellikle girişimci nüfusta milli paraya güvensizlik yaratmıştır. Bu gün Azerbaycan ekonomisi dinamik büyümesine göre dünyanın birçok ülkeleri arasında, özellikle Bağımsız Devletler Topluluğu ülkeleri arasında öncüler içerisinde olsa da, manatın yabancı paralar karşısında değeri düşük kalmaktadır.

Ekonominin hızlı büyüme potansiyeli Azerbaycan Cumhuriyet'inin devlet sembollerinden biri olan milli paranın-manatın kurunun dünyanın belli başlı dövizleriyle mübadelesinde uygun seviyede kurlara ulaşması için elverişli ortamın oluştuğunu dikkate alarak ve milli paranın dizaynını, muhafazasını, nominal yapısını uluslararası standartlara ulaştırmak, milli para banknotlarının ve madeni paralarının üzerinde milli ve tarihi ananeleri daha belirgin ifade etmek, ülkede para dolaşımını daha da iyileştirmek, kur ve fiyatlar genel düzeyini optimallaştırmak, manatın fonksiyonlarını daha iyi şekilde yerine getirmesini temin etmek, hesaplamaları sadeleştirmek ve devlet harcamalarından tasarruf etmek amacıyla Azerbaycan Cumhurbaşkanı manatın yeniden değerlendirilmesine karar vermiştir. 7 Şubat 2005 yılında alınan kararın uygulanması 2006 yılında gerçekleşecektir. Bu kararın ayrıntıları aşağıda belirtilmiştir;¹⁸⁰

¹⁸⁰ <http://www.nba.az/az/denom/president.shtml> (20 Temmuz 2005) Azerbaycan Cumhuriyeti Merkez Bankası Resmi Internet Sitesi

- Manat'tan sıfır atılması operasyonu 1 Ocak 2006 tarihinde yapılacaktır. Yeni manata geçiş zamanı 5000 eski manat 1 yeni manata dönüştürülecektir,
- 1 Ocak 2006 tarihinden 31 Aralık 2006 tarihine kadar eski banknotlar ve madeni paralar yasal ödeme aracı gibi dolaşımda yeni paralarla birlikte her tür ödemelerin yapılmasında hesaplamalara dahil edilmesinde ve parasal işlemler için kabul edilecek, bankalar tarafından limitsiz olarak değiştirilecek. 1 Ocak 2007 yılından itibaren ise, eski banknotların değerine bağlı olmaksızın Azerbaycan Cumhuriyeti Merkez Bankası ve onun kurumları tarafından süresiz olarak değiştirilecek,
- Bütün devlet organları 2005 yılı sonuna kadar yeni fiyatlar düzeyine geçmek için gerekli tedbirleri alacak ve 1 Ocak 2006 yılından başlayarak, ekonomik göstergeler yeni değerlere göre hesaplanacak,
- Azerbaycan Cumhuriyeti Ekonomik Kalkınma Bakanlığı ve Maliye Bakanlığı, 2006 yılı için ülkenin sosyo-ekonomik gelişiminin, büyüme göstergelerinin ve devlet bütçesinin planının yeni manata göre hazırlanmasını temin edecek,
- Satışta olan malların üzerindeki fiyat etiketlerinde ve halka sunulan hizmetlere ilişkin fiyat tarifelerinde 1 Ekim 2005 tarihinden 31 Aralık 2006 tarihine kadar fiyatlar ve tarifler aynı zamanda hem eski, hem de yeni fiyatlarla gösterilecek,
- Azerbaycan Cumhuriyeti sınırları içerisinde faaliyette bulunan bankalar tarafından eski paralarla yeni paralar komisyon alınmadan değiştirilecek,
- Azerbaycan Cumhuriyeti Vergiler Bakanlığı ve Azerbaycan Cumhuriyeti Ekonomik Kalkınma Bakanlığı, satışta olan mallarda her iki fiyatların aynı anda bulunmasını denetleyecek, bu talepleri yerine getirilmediğinde gerekli yasal işlemleri yapacaklar,
- Azerbaycan Cumhuriyeti Merkez Bankası (Milli Bank) paraların tedavüle çıkmasını sürecini yönetecek, uygun dizayn konseptine , güçlü emniyet araçlarına ve uluslararası standartlara dayanan yeni para kupürlerinin ve madeni paraların 2005 yılı sonuna kadar hazırlanıp ülkeye getirilmesini ve 2006 yılından itibaren dolaşıma çıkmasını temin edecektir.

Dünya tecrübesi göstermektedir ki, yüksek enflasyon ve devalüasyon devrinde nominal değerini önemli ölçüde yitirmiş milli paraların sürekli ekonomik istikrar ortamında yeniden değerlendirilmesi gereklidir. Ekonomik istikrarsızlık sonucunda fiyatlar genel düzeyinin

yüksek olması milli paraya olan güveni sarsmaktadır. 90'lı yılların başlarında yaşanmış hiperenflasyon mal ve hizmetlerin fiyatlarını 4-5 rakamlı düzeye yükseltmiştir. Dolaşıma çıkarıldığı zaman milli paranın 1 ABD dolarına oranla kuru 16 manat olduğu halde, bu rakam şu anda 4900 manattan çoktur.¹⁸¹ Şu anda, Azerbaycan Bağımsız Devletler Topluluğu'nda Türkmenistan istisna olmakla en yüksek nominal kura sahip olan ülkedir. Fiyatlar genel düzeyinin yüksek olması ve manatın değerinin düşük kalması, halkta yatırımcılarda yüksek enflasyon beklentisi psikolojisi oluşturuyor, bu göstergelerin çok az miktarda bile değişmesi büyük rakamlarla ifade olunuyor. Yüksek döviz kuru halkın milli paraya olan güvenini sarsıyor ve ekonominin dolarizasyonunun en önemli nedenlerinden biridir. Düşük kur ve yüksek enflasyon ekonomide kayıt ve hesaplama işlemleri için problemlere neden oluyor. Yüksek rakamlarla ifade edilmiş banknotlar devletin para basımında harcamalarını da arttırıyor.

7.4 Azerbaycan'ın dış borcu.

Azerbaycan dış borcunun GSYİH'ya oranı zaman zaman %30'u aşsa da genelde %20 düzeylerinde bulunmaktadır. Buna göre Azerbaycan Maliye Bakanı, dış borç ödemedeki krizin ancak borçlar GSYİH'nın %40-50'sine vardığı durumda olduğunu söyleyerek, Azerbaycan'ın böyle bir sorunu olmadığını savunmuştur.¹⁸² Aşağıda son yıllarda Azerbaycan dış borçlarındaki gelişmeyi göstermesi bakımından tablolar verilmiştir.

¹⁸¹ <http://www.nba.az/az/denom/> (20 Temmuz 2005) Azerbaycan Cumhuriyeti Merkez Bankası Resmi Internet Sitesi

¹⁸² <http://www.azernews.net/view.php?d=2117> (15 Ağustos 2003)

Tablo 33.01.04.2003 itibariyle Azerbaycan'ın Dış Borçları(Milyon ABD doları)

	Yapılan Anlaşmalara Göre	Kullanılmış Kredilere Göre
Toplam Kredi Miktarı	2086	1384
GSYİH'ya oranı	%32	%21
Kişi başına düşen dış borç	256	170
Uluslararası Para Fonu(IMF)	472	262
Dünya Bankası	226	181
Yatırım Projeleri İçin		
Enerji Sektörü	451	353
Tarım Sektörü	210	127

Kaynak: Azerbaycan Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı,2004
http://www.maliyye.gov.az/xardov_01.04.2003.shtml (01 Nisan 2003)

Tablo 34.01.01.2004 itibariyle Azerbaycan'ın Dış Borçları (Milyon ABD doları)

	Yapılan Anlaşmalara Göre	Kullanılmış Kredilere Göre
Toplam Kredi Miktarı	2375	1575
GSYİH'ya oranı	%36	%24
Kişi başına düşen borç	290	192
Uluslar arası Para Fonu(IMF)	514	262
Dünya Bankası (WB)	245	235
Yatırım Projeleri İçin		
Enerji Sektörü	485	393
Tarım Sektörü	256	134

Kaynak: Azerbaycan Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı, 2005
http://www.maliyye.gov.az/xardovbor_01012004.shtml (01 Ocak 2004)

2003 yılında Azerbaycan 153,6 milyon dolar dış borç ödemiştir. Bu borcun da büyük bir bölümü olan 73,6 milyon dolarlık kısmı da Uluslararası Para Fonu'na (IMF) yapılmıştır.¹⁸³ Yatırım projeleri için alınan kredileri Azerbaycan ekonomisinde önemli bir yeri kapsamaktadır. Buna göre, 01.04.2003 tarihi itibariyle 698 milyon dolar olarak kullanılan yatırım projeleri, 01.01.2004 tarihinde 1.616 milyon dolara çıkmıştır. Bunun da 1.078 milyon doları kullanılmıştır. Enerji sektörü için alınan 485 milyon dolarlık kredi alınmıştır. Bunun dışında ulaştırma (302 milyon dolar), tarım (256 milyon dolar), enerji ve doğal gaz sektörü

¹⁸³ <http://www.azernews.net/view.php?d=3468> (19 Şubat 2004)

(181 milyon dolar), sosyal alanlar için (118 milyon dolar), kimya endüstrisi için (101 milyon dolar), Ermenistan işgalinden zarar gören bölgeler için(63 milyon dolar) de kredi kullanılmıştır.¹⁸⁴

¹⁸⁴ http://www.maliyye.gov.az/xardovbor_01012004.shtml (01 Ocak 2004)

SONUÇ

Sovyetler Birliği döneminde sömürü düzeniyle karşı karşıya kalan Azerbaycan, özellikle Sovyet sisteminin oluşturduğu zincirleme yapıdan dolayı bağımsızlığının ilk yıllarında ekonomik darboğazlarla karşı karşıya kalmıştır. Azerbaycan'ın milli serveti olan petrolün Rusya ve SSCB yönetimi tarafından kullanılan miktarı bu konularda önemli ipuçları vermektedir. 1913 yılında Rusya'da çıkan mevcut 8 milyon ton petrolün 7 milyon tonu Azerbaycan'da çıkıyordu. Çar bunun 4 milyon tonunu dışarıya satıyordu. 1941 yılında 30 milyon ton petrolün 22 milyon tonu Azerbaycan'da çıkıyordu. Azerbaycan Sovyetler Birliği döneminde merkezi planlama stratejileri dolayısıyla bir tarım ülkesi olmaya mecbur edilmiştir. Petroldeki sömürü sisteminin tarıma da yansıması rahatlıkla görülmüştür. Moskova bu dönemde pamuğun tonunu Azerbaycan'dan 1,5 rubleye almakta ve bunu dış ülkelere dünya fiyatlarıyla satmaktaydı. 17 pamukçuluk ekim bölgesi olmasına rağmen sadece bunlardan bir tanesinde pamuk eğirme fabrikası mevcuttu. Üretilen pamuk SSCB merkezi hükümeti için önemli bir döviz kaynağı olduğundan özellikle önem arz etmiştir. Bunun yanında halkın ihtiyacı olan tahıl için Azerbaycan topraklarının %3'ü gibi çok küçük bir alan ayrılmıştır.

SSCB döneminde, Azerbaycan'da üretilen hammaddelerin büyük çoğunluğunun dışarıda işlenmesi bağımsızlıktan sonra, ekonomiyi darboğaza sürüklemiş, işlenmiş hammadde satılamadığı için ekonomik durgunluk dönemi başlamıştır. Bu da ekonomik işleyişin tıkanmasına neden olmuştur. Sadece hammadde kaynakları kullanıldığından dolayı ve imalata yönelik tesislerin kurulmaması sonucunda Azerbaycan birçok ürünü işlemekten aciz kaldığı gibi, bunun olumsuz etkisi bağımsızlıktan sonra daha etkili bir biçimde görülmeye başlanmış, bu yüzden ekonomi önemli birçok problem yaşamıştır. Toplam arzda meydana gelen ani düşüşler ve diğer Birlik ülkeleriyle bağımlılıktan kaynaklanan ekonomik darboğazlar, GSMH'nın sürekli küçülmesine ve enflasyonun astronomik rakamlara çıkmasına zemin hazırlamıştır.

Bu gelişme verilerle desteklendiğinde açıkça görülmektedir ki, hem sanayi üretim indekslerinde, hem de işgücü verimliliklerinde bağımsızlığının ilk yılları itibariyle de önemli düşüşler yaşanmıştır. Savaş ve dağılma sonrası ortaya çıkan sorunlar nedeniyle milli gelir büyüme hızı 1993'te %-23,1, 1994'te %-19,7, 1995'te %-11,8 olarak gerçekleşmiştir. Mayıs 1994'te gerçekleştirilen ateşkes anlaşmasına kadar da böyle devam etmiştir. Özellikle Ermenistan savaşıyla unutulmuş ekonomiyi tekrar ilgi gösterilmeye başlanmıştır. Ancak

uygulanen politikalar etkisini gecikmeli olarak göstermiş ve böylece Azerbaycan ekonomisi ancak 1996 yılından itibaren yeniden büyümeye başlamıştır.

Bağımsızlık öncesi ve hemen sonrasındaki durumu ve ekonomik sıkıntıları dikkate alacak olursak, Azerbaycan'ın bugün geldiği nokta ekonomik başarı sayılabilir. 1997 yılından 2004 yılına kadar, sırasıyla %5,8, %10,0, % 7,4, % 11,4, %9,9, %10,6, %11,2, %10,2 oranlarında GSYİH'da reel artış yaşanmıştır. Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattından dünya pazarlarına ulaşmaya başlayan Azerbaycan doğal kaynakları sayesinde bu büyüme trendinin devam etmesinin zor olmadığı görülmektedir. Öngörülere göre, 2005 yılında GSYİH %14,5, 2006 yılında %19, 2007 yılında %22 oranında büyüme yaşayacak.

Yaşanan hızlı enflasyon süreci Azerbaycan para birimi manat'ın da değer kaybı sürecini hızlandırmış ve piyasaya çıktığı zaman 1992 yılında 1 dolar 14 manat iken, 1994'de bu rakam 3800 manat olmuştur. Özellikle Uluslararası Para Fonu (IMF) ile yapılan anlaşmalarla Azerbaycan'da enflasyonla sıkı para politikası aracılığıyla etkili bir şekilde mücadele edilmiş ve enflasyon büyük ölçüde yenilmiş, hatta ekonomi birkaç yıl deflasyon süreci yaşamıştır. Yalnız 1990'lı yılların ortalarında hep toplam, hem de kişi başına GSYİH düşüktü. Ortalama olarak, Diğer bir ifadeyle, 2-4 milyar dolar GSYİH ve 300-500 dolar kişi başına gelir ekonominin talep yönünden enflasyon baskısı oluşturmuyordu, dahası uygulanan sıkı politikalar bunu engelleyecek nitelikte idi. Şimdi varılan noktada ise, hem hane halkı gelirlerindeki artış, hem de petrolden elde edilen gelirler talep baskısı olarak ekonomiye yansımaya başlamıştır. 2004 yılında talep enflasyonu gözlemlendiği görülmektedir. Azerbaycan Merkez Bankası bilinen nedenlerden dolayı 2005 ve 2006 yıllarında da aynı etkinin devam edeceğini belirtmektedir. 2006 yılından başlayarak manat'ın yeniden değerlendirilmesine başlanacağı ve bu bakımdan teknik enflasyon yaşanabileceği gerçeğini, talep baskısını ve 2001 yılında yıllık %1,5'a kadar düşen enflasyon rakamının 2004 yılında %6,7 olarak gerçekleşmesi enflasyondaki tekrar yükselişe işaret etmektedir. Bugün Azerbaycan'da sıkı para politikasının terk edildiği rahatlıkla görülmektedir. Ama eğer enflasyonla mücadelede kalıcı bir başarı sağlanmak isteniyorsa, ekonomiyi sağlamlaştırıcı, gerçekten kalkınmayı hedefleyen programların uygulamak gerekmektedir. Bunun yapılması için aşağıdakiler gerçekleştirilebilir;

- Yerli yatırımcılara daha fazla yatırım imkanı sağlayan vergi ve faiz oranlarının belirlenerek uygulanması,

- Özelleştirilmiş işletmelerin çalışabilmelerini sağlayacak ekonomik ve hukuki ortamın sağlanması,
- Özel sektörün karlı bulmayıp, fakat ülke için önem arzeden alanlarda devletin yatırım yaparak, sonradan bu işletmelerin uygun şekilde özel sektöre devredilmesi,
- Yabancı yatırımların daha fazla gelişini sağlayıcı ortamın hazırlanması ve onların desteklenmesi,
- Ülkede genel itibariyle ithalata rakip malların, özellikle gıda ürünlerinin üretiminin teşvik edilmesi,
- İşletmelerin ihracat yapmaya özendirilmesi.

Kamu disiplini açısından değerlendirme yaparsak; 1994'te GSMH'nin %9,4'ü olan bütçe açığı, 2004 yılında %0,1'e gerilemiştir. 2004 verileri ile mukayese edildiğinde 2005 yılında devlet bütçesinin petrol dışı açığının GSMH'nin %2,4'ü hacminde olması planlanmıştır ki, bu da hükümetin petrol gelirlerinin harcanmasının artırılmasına dair orta vadeli stratejisine ve 2005 makroekonomik hedeflerine uygun düşmektedir. Harcamalarda sosyal bir eğilime sahip olan 2005 yılı bütçesinde, ücretler, eğitim ve savunma harcamalarına daha fazla ağırlık verilmiştir. Savunma harcamaları %30 arttırılmıştır. Bunun dışında ortalama ücretler bir önceki yıla göre %22 arttırılmıştır. Bu artış ile yoksulluk oranının azaltılmaya çalışıldığı görülmektedir. Çünkü Azerbaycan "Yoksulluğu Azaltmak Üzere Devlet Programı" uygulamaktadır.

Avrupa Birliği'nin Azerbaycan'la ilgili ülke raporunda petrol ihraç eden ülkelerin geçmiş tecrübelerinden işsizliğe kolayca çare bulamadıkları belirtilmiştir. Bunun nedeni de petrol sektörünün emek-yoğun olmamasından kaynaklanıyor. Azerbaycan açısından da sonuçlar benzerlik göstermektedir. Azerbaycan'daki çalışma yaşındaki işgücü 5,3 milyon kişiden oluşmaktadır. İşsizlik oranı ise %10,7'dir. Petrol sektöründe istihdam edilenlerin toplam sayısı 75 bin olduğuna göre, aradaki ciddi farklar hemen göze çarpmaktadır. Bu yüzden Azerbaycan'da Şubat 2004'te başlatılan Bölgesel Kalkınma Programı çerçevesinde 3 yıl içerisinde 600 bin kişiye istihdam sağlanması amaçlanmaktadır. Azerbaycan ekonomisinde 2006 ve 2007 yıllarında %20 civarında hatta daha yüksek oranlarda büyüme hedeflerine rağmen 600 bin yeni iş olanağı gerçekleşmesi zor bir hedef gibi gözükmektedir. Bu en azından yakın gelecekte işsizliğin sorun olarak devam edeceğini göstermektedir. Çünkü işsizliğin var olmasındaki önemli nedenlerden biri de kalifiye eleman eksikliği. Bunun dışında

Ermenistan tarafından topraklarının %20'sinin işgal edilmesi sonucunda, Azerbaycan'da hala 1 milyon insan zor şartlar altında çadırlarda, prefabriklerde vb. durumlarda yaşamına devam etmektedir. Ekonomiye ilişkin verilerde bu şekildeki ağır bir yük, yoksulluk sınırında yaşayan insan sayısını yükseltmekte, kişi başına gelir rakamlarını düşürmekte ve benzeri birçok istatistiki hesaplamada ortalamaya olumsuz etkide bulunmaktadır. Hesaplamalar Ermenistan işgalinin Azerbaycan ekonomisine 22 milyar dolar yük getirdiğini göstermektedir. 2004 yılı Azerbaycan GSYİH'nin 8,5 milyar dolar olarak bilindiğine göre, savaşın maliyetinin ekonomik gücün 2 katından fazla olduğu rahatlıkla gözlenir. Uluslararası organizasyonlarla yapılan işbirliği çerçevesinde yoksulluğun azaltılmasına yönelik programlar uygulanmaktadır. Diğer taraftan, artan petrol gelirleriyle hızla bir sektöre bağımlı hale gelen ekonomik yapının düzeltilmesiyle ve "Hollanda Sendromu"yla baş etmek üzere programlar uygulayan Azerbaycan ekonomisi karşımıza çıkıyor.

Bir taraftan petrol, doğal gaz gelirleriyle diğer sektörlerin kalkınmasını sağlamaya çalışmak, diğer taraftan savaşın getirdiği maliyeti ortadan kaldırma çabası Azerbaycan'da uygulanan ekonomik politikalara iki kat fazla görev yüklüyor. Petrol dışı sektöre yapılacak olan yatırım özellikle "oil-boom" sona erdikten sonra birinci dereceli gelir ve istihdam aracı olacaktır. Bu bilgiler ışığında BTC projesiyle birlikte Azerbaycan'da oluşan olumlu ekonomik havada, Azerbaycan Türk yatırımcılarını daha fazla çekmeye çalışmalı ve Türk girişimcileri de Azerbaycan'da yatırım yapmaya daha istekli olmalıdır. Ticari ilişkilerin iki taraflı işbirliği anlaşmalarıyla desteklenmesi Türk girişimciler için yeni yatırım olanakları, Azerbaycan açısından da daha fazla istihdam kaynağı anlamına gelecektir.

Dış ticaret dengesi açısından verilere bakıldığında 1994-1999 döneminde sürekli dış açık verilmesi sözkonusu iken, 2000 yılında uygulanan kur rejiminin de etkisiyle ilk defa fazla vermiştir. 1999'da 106,2 milyon dolar açık veren dış ticaret dengesi 2003 yılı hariç 2000 yılından itibaren fazla vermeye başlamıştır. Bunun da esas sebebi uluslararası petrol anlaşmalarının yeni aşamaya geçmesi; petrol çıkarma ve ihrac aşamasına geçilmesi sonucunda ülkeden petrol ihracının büyük oranda artışı ile bağlantılıdır. İhracat içinde petrol ürünleri önemli yer tutmaktadır. Petrol ve petrol ürünlerinin ihracat içindeki payı 1998'de %64,8, 1999'da %75,9, 2000'de %84,5, 2001'de %91,23, 2002'de %81,23, 2004'te %82 olmuştur. IMF destekli politikaların dış ticaret alanındaki sonucu olarak ülkenin dış ticaretinin ülkelere göre kompozisyonunda yaşanan değişimdir. Daha önceki dönemde BDT ülkelerine yapılan ihracat artık önemli ölçüde Avrupa Birliği ülkelerine kaymıştır. Bu noktada

özellikle İtalya ve Fransa'ya yapılan ihracatta önemli artış yaşanmıştır. Toplam ihracatın önemli bir kısmının petrol ürünleri olduğu düşünüldüğünde “Asrın Anlaşmasının”ın Azerbaycan’a önemli bir kazanım sağladığını rahatlıkla görebiliriz.

Döviz kuru düzeyine baktığımızda ise 1 doların 4900 manat dolaylarından olduğu görülmektedir. Şu an oluşan istikrarlı ortamın da etkisiyle, Cumhurbaşkanı'nın Şubat 2005 tarihinde yayınladığı fermanla Azerbaycan parasının 2006 yılından itibaren yeniden değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Ölçüt olarak 1:5000 seçildiği için de yeniden değerlendirme sonucu 1 Yeni Azerbaycan manatı 1 dolardan daha değerli olabilecektir. Azerbaycan oluşan olumlu ekonomik havadan dolayı tüm ekonomik göstergelerde iyileşme sağlama çabasıdadır.

Azerbaycan ekonomisi petrol gelirlerinin hızlı bir şekilde artması ve yatırım cazibesinden dolayı, ekonominin sadece bir sektöre bağımlı olması tehlikesi olan “Hollanda Sendromu”yla karşı karşıya bulunmaktadır. Azerbaycan'ın 2004 yılından itibaren Hollanda Sendromu'yla mücadelede daha ciddi ve kararlı olduğu gözlemlenmektedir. Daha önceki dönemde böyle bir ekonomik sorunla mücadele sadece Merkez Bankası politikası olarak uygulanmıştır. Petrolden elde edilen gelirler Petrol Fon'unda toplanmakta ve bunun diğer sektörlerin gelişimi için harcanması planlanmaktadır.

Finansal piyasaların gelişimi konusunda, Azerbaycan'da önemli mesafeler kat edildiği gözlenebiliyor. 1995 yılında 200'ün üzerinde banka bulunurken, bu gün 2 kamu ve 44 özel banka olmak üzere finansal piyasalarda toplam 46 banka faaliyet göstermektedir. Bankacılık sektöründe kuruluş sermayesinin asgari 5 milyon ABD doları olması hükmü getirilmiştir. 2004 yılında kabul edilen yeni Merkez Bankası kanunu, Azerbaycan Merkez Bankası'na daha fazla özerklik getirmiştir.

Azerbaycan elde ettiği ekonomik başarılarla göre, planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçiş döneminin en zor aşamasını geride bırakmak üzere. Birtakım aksaklıklar olmasına rağmen artık yapısal reformlar yapılmış, özelleştirme sonucunda devlet sektörünün ekonomideki payı %30'un altına inmiştir. Gelecek on yıl, Azerbaycan'ın “Sovyet Azerbaycan”ını ekonomik standartlar bakımından geride bırakacağı on yıllık bir dönem olacaktır.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Aras, Osman Nuri “ **Azerbaycan Ekonomisi ve Yatırım İmkanları**” (Bakü: Azerbaycan Türk Sanayici ve İşadamları Cemiyeti (TÜSİAB) yayınları, 2005.

Aras, Osman Nuri, **Azerbaycan’ın Hazar Ekonomisi ve Stratejisi**, İstanbul: DER yayınları, 2001.

Azerbaycan Sovyet Ansiklopedisi, X cilt, s. 70

Batı Avrupa Birliği Asamblesi, Orta Asya ve Kafkasya’daki Durum ve Avrupa Güvenliği, Çeviren: Esan Bocutoğlu, KTÜ Kafkasya ve Orta Asya Ülkeleri Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayını, Trabzon-1998, s.54(Ünal, 1999, s.30’daki alıntı)

Budagov, B – Aliyev H. **Azerbaycan’ın Coğrafyası**, Bakü 1984.

Gouliev, Rasul **Petrol ve Politika**, İstanbul–1997.

HAK, “**Türkiye ve Türk Dünyası**”, Harp Akademisi Yayınları, İstanbul, 1997. (Çelik ve Kalaycı, 1999, s.62’deki alıntı).

Oğan, Sinan **Azerbaycan İktisadi Bünyesi**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı İstanbul: 1992.

Öke, M. Kemal **Geçiş Sürecinde Orta Asya Türk Cumhuriyetleri**, İstanbul: Alfa Basım Dağıtım Ltd. Şti. 1999. (Ahmetov, 2001, s.21’deki alıntı)

Qasimov, Musa **Azerbaycan Beynelxalq Münasibetler Sisteminde**, Bakü–1996, s.94

Sancak, Ercan **Azerbaycan İqtisadiyyatı**, Qafqaz Üniversitesi Neşriyyatı, Bakı, 1999.

Seyidoğlu, Halil, **Uluslararası İktisat**, Geliştirilmiş 11.b. İstanbul: Gizem Yayınları, 1996.

Şerifov, C. “**Azerbaycanda Valyuta Bazarının Müasir Veziiyeti ve Onun İnkişaf Perspektivleri**”, Azerbaycan 21. Esrin Astanasında, Azerbaycan İmler Akademiyası Neşriyyatı, Bakı, 1998, s.551–552.

Uludağ, İhsan **Sovyetler Birliği sonrası Bağımsız Türk Cumhuriyetleri ve Türk Gruplarının Sosyo-Ekonomik Analizi, Türkiye ilişkileri**, İstanbul: TOBB yayın, 1995.

Zeynalov, Teymur, **Esas Fondlardan İstifadenin Tahlili**, Bakü 1990.

Dergiler

A Caspian gamble, A survey of Central Asia, **The Economist**, February 7th 1998

Ahmadi, Javid "Development Perspectives of Azerbaijan Agriculture", **Ekspert İqtisad Jurnalı**, (No.7-8, 2001), s.8-9; Stanislav Zhukov, "The Macroeconomic Situation in Azerbaijan: At the End of the First Post-Soviet Decade", **Ekspert İqtisad Jurnalı**, (No.7-8, 2001).

Azerbaycan Bilimler Akademisi Haberler-İktisadiyat Dergisi, Bakü 1984, S.4.

"**Azerbaycan Halk Teserrufatı**, Bakü 1986/11, s.14" Oğan, 1992, s.79'deki alıntı.

Bölükbaşı, S., "Ankara's Bakü-Centered Transcaucassa Policy", **The Middle East Journal**, (Winter 1999).

"Clagett, Brice M. "Ownership of Seabed and Suboil Resources in the Caspian Sea Under the International Law", **Caspian Crossroad Magazine**, (Volume 1, Issue no. 3, Summer Fall 1995)" ,Ünal, 1999, s.20'deki alıntı.

Croissant, M.Cynthia ve Croissant, Micheal P. "Hazar'ın Statüsü Sorunu: İçeriği ve Yansımaları", (**Avrasya Etütleri**, Cilt 3, Sayı 4), Kış 1996/1997.

Croissant, Michael P. Transkafkasya'da Petrol ve Rus Emperyalizmi, (**Avrasya Etütleri**, cilt 3, sayı 1), Ankara-1996.

Crow, Patric Caspian Dispute, **Oil and Gas Journal**, September 1997.

Çelik, Kenan ve Kalaycı Cemalettin, "Azeri Petrolünün Dünü ve Bugünü," **Journal Of Qafqaz University**, (Volume II 1999, Number II)

"**Gençlik Dergisi** (Bakü) 1990/6 " Oğan, 1992, s.74'deki alıntı.

Daly, John "Oil, Guns and Empire: Russia, Turkey Caspian New Oil and Montreux Convention", **Caspian Crossroad Magazine**, (Volume 3, Issue no. 2, Fall 1997).

Federov, Yuri "Russian Policies toward Caspian Region Oil: Neo-İmperial or Pragmatic?" **Perspectives on Central Asia**, (Volume 1, Number 6, September 1996).

Fuller, Graham "Geopolitical Dynamics of the Caspian Region", **The Caspian Crossroads Magazine**,(Volume3, Issue no 2, Fall 1997).

Kamalov, Nesimi "1990-2000 yılları arasında Azerbaycan'da enflasyon, **Journal Of Qafqaz University**, (Fall 2000, Number 6).

Nuruoğlu, Behlül "Qadim İpek Yolunun Berpası Azerbaycanda Reallaşdı", **İqtisadiyyat ve Heyat**, 7-9.1998.

Papava, Vlademir "Gürcistan Ekonomisi: Reform Sorunları", **Avrasya Etütleri**, (Cilt 2, Sayı 2,Yaz 1995).

Shoumikhin, Andrei "Economic and Politics of Developing Caspian Oil Resources", **Perspectives on Centraş Asia**, (Volume 1, Number 8, November 1996).

Süleymanov, Elçin, “Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan-IMF ilişkileri”, **Journal Of Qafqaz University**, (Number 9, Spring 2002), Bakı.

Ünal, Ömer Faruk “Azerbaycan Rusya ilişkilerinde Hazar Sorunu” **Journal Of Qafqaz University**, (Volume II, Number II 1999).

Ünal, Ömer Faruk “Azerbaycan-Gürcistan İlişkileri”, **Journal Of Qafqaz University**, (Volume III, Number I, 2000).

Ünal, Ömer Faruk “Azerbaycan ve Türkmenistan Arasında Kepez Problemi,” **Journal Of Qafqaz University**, (Volume 1, Number 2, 1998).

Kurumsal Kaynaklar

Azerbaycan Devlet Statistika Komitesi Yayınları(A.R.D.S.K), 1991–1997.

Azerbaycan Devlet Statistika Komitesi Yayınları(A.R.D.S.K), 1995.

Azerbaycan Devlet Statistika Komitesi Yayınları(A.R.D.S.K), 1998.

Azerbaycan Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı,2004.

DEİK Yayınları, 2005

Economic Trends Quarterly Issue Azerbaijan, July-September -2001, s. 9

EIU Azerbaijan Country Profile 2000, 2001, 2002

IMF-Azerbaycan Raporları” 1995-2001.

International Monetary Fund (IMF), <http://www.imf.org/external/about.htm>, (20 Mart 2005).

İTO, “Azerbaycan Ülke Profili”, Yayın no:1997–54, İstanbul, 1997.

Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı (TİKA), Azerbaycan Ülke Raporu, 1994.

Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı (TİKA), Azerbaycan Ülke Raporu, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, Ankara:1996.

----, Avrasya Dosyası, Sayı: 85, Ankara, Ekim 1997/2.

T.C.D.T.M-Bakü Ticaret Müşavirliği 1999 yılı raporu.

T.C Dışişleri Bakanlığı, Azerbaycan Ülke Raporu, 1993.

TİKA, Türkmenistan’da Petrol İhalesi, Avrasya Dosyası, sayı 83, Eylül 97/2

T.C.DTM-Bakü T.Müş. 1999, 2000 yılları raporları.

---, 2005.

WB Report, 1999.

Gazeteler

“Azerbaycan’ın Neft Strategiyasının Düzgünlüğünün Parlak Sübutu”, **Azerbaycan Gazetesi**, 20.04.1999.

Azerbaycan Gazetesi, 11 Mart 1998.

İsmailzade, Eldar “Qazaxistan Xezerin Dibinin Bölünmesine Razıdır” **Azatlq Gazetesi**, 10 Nisan 1998.

Aliyev, Natik Azerbaycan Respublikası Devlet Neft Şirketinin Beyanatu, **Azerxeber**, 17-23 Eylül 1997.

“Poverty Level Going Down”, **Azernews**, 03 Şubat 2005.

“The Art of Doing Business”, **Azernews**, 25 Şubat – 3 Mart, 1998, no. 7.

WTO admission ‘may boost economic reforms’, **Azernews**, 14 Temmuz 2005.

“US to increase aid to Azerbaijan by \$2m” **Azernews**, 27 Mayıs 2004.

“Azeri-Turkmen Caspian Status Postponed” **Azernews**, 6 Ocak 2005.

“Turkmenistan plans to develop disputed Caspian oil field” **Azernews**, 20 Ocak 2005.

“Azerbaijan not to allow Turkmenistan to develop its oil fields”, **Azernews**, 27 Ocak 2005.

“Turkmenistan warns disputed Caspian areas may cause confrontation” **Azernews**, 03 Şubat 2005.

“Poverty Level Going Down”, **Azernews**, 03 Şubat 2005.

“Turkmen embassy to re-open”, **Azernews**, 19 Şubat 2004.

“Azerbaijan-Turkey turnover \$237m in 6 months”, **Azernews**, 29 Temmuz 2005.

“**Kommunist Gazetesi**, 18.09.1990” Oğan, 1992, s.75’deki alıntı.

“**Kommunist Gazetesi**, 02.04. 1990” Oğan, 1992, s.78’deki alıntı

“Neft, Kapital i Politika”, **Mülkiyyet Gazetesi**, 09–16 Eylül 1997.

Mülkiyyet Gazetesi, 07–14 Nisan 1998.

Civaoğlu, Güneri, “Ne Aktör...Ne Seyirci”, **Milliyet Gazetesi**, 16 Ekim 2003.

Mahmut Niyazi Sezgin, “Kafkasya’da Büyük Rekabet”, **Radikal Gazetesi**, 8 Ekim 2002.

“**Seher Gazetesi** (Bakü), 15.03.1990” Oğan, 1992, s.76’deki alıntı.

Gökmen, Oğuz “Hazar’da Dost Gezer! Düşman Gezer!...” **Türkiye Gazetesi**, 18.10.1998

Ertan, Fikret “Bozulan Denge”, **Zaman Gazetesi**, (9 Temmuz 2005).

“Dövlət Statistika Komitəsi Veriləri”, **Azərbaycan Zaman Qəzeti**, 13–14 Fevral 2003.

Yayınlanmamış Tezler

Ahmetov, Reşat, “**Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin yapısal analizleri ve Türkiye ile olan ilişkileri**”, Eskişehir Anadolu Üniversitesi, SBE, 2002.

İnternet Kaynakları

<http://www.adb.org/Documents/Books/ADO/2005/aze.asp> (08 Kasım 2005)

“Azerbaycan’ı kaybediyoruz”, **Akşam** .,

<http://www.aksam.com.tr/arsiv/aksam/2005/07/02/ekonomi/ekonomi9.html> (02 Temmuz 2005).

Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Statistik Komitesi resmi sitesi., Dış Ticaret Raporu,
<http://www.azstat.org/publications/yearbook/SYA2004/Pdf/24az.pdf> (25 Temmuz 2005),

Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Statistika Komitesi resmi sitesi, Temel Ekonomik Göstergeler Raporu,

http://www.azstat.org/publications/azfigures/2005/az/010_1.shtml (08 Kasım 2005)

http://www.azstat.org/publications/azfigures/2005/az/012_1.shtml (11 Kasım 2005)

http://www.bayernlb.de/p/en/downloads/enoffen/1310_volkswirtschaft/Countries/E-Azer1005.pdf (10 Kasım 2005)

“Türkmen Sefiri Qayıdacag”, **Bizim Esir**.

http://bizimasr.media-az.com/arxiv_2001/new_iyun/286/pauza.html (8 Haziran 2001).

http://europa.eu.int/comm/world/enp/pdf/country/azerbaijan_cr_0503.pdf (25 Kasım 2005),
Avrupa Birliği Resmi İnternet Sitesi

Graham Fuller, “Geopolitical Dynamics of the Caspian Region”, **The Caspian Crossroads Magazine**, Volume3, Issue no 2, Fall 1997

<http://ourworld.compuserve.com/homepages/usazerb/322.htm> (30 Haziran 2005)

Azerbaycan Dış İşleri Bakanlığı resmi sitesi

http://www.mfa.gov.az/eng/foreign_policy/bilat.shtml#119 (28 Temmuz 2005).

Dış Ekonomi İlişkiler Konseyi, “İkili ilişkiler Türkiye-Azerbaycan”

<http://www.deik.org.tr/ikili/2005317153533Azerbaycan-ikili-mart2005.pdf> (21 Haziran 2005)

Ernest&Young Resmi Sitesi

[http://www.ey.com/global/download.nsf/Azerbaijan/eye_azerbaijan_jun04/\\$file/eye_azerbaijan_jun04.pdf](http://www.ey.com/global/download.nsf/Azerbaijan/eye_azerbaijan_jun04/$file/eye_azerbaijan_jun04.pdf) (08 Kasım 2005)

<http://www.economy.gov.az/az/invest/ikitaraf/Fransa.pdf> (06 Kasım 2005), Azerbaycan Ekonomik Kalkınma Bakanlığı Resmi internet sitesi.

Türkiye Dış İşleri Bakanlığı, Dış Ticaret Müsteşarlığı,

<http://www.foreigntrade.gov.tr/pazaragiris/ulkeler/aze/aze-rap-dig-yi3.doc> (23 Temmuz 2005).

3F Turizm Seyahat Ltd. Şti., Azerbaycan Ülke Profili

<http://3f.com.tr/files/AZERBAYCAN.pdf> (26 Temmuz 2005).

İlkin Sabiroğlu, “**Keçid Dövrü Bitti mi?**” www.iqtisad.net (16 Ağustos 2005).

<http://www.imf.org/external/about.htm>, (20 Mart 2005). Uluslararası Para Fonu (IMF) resmi sitesi

<http://campus.fortunecity.com/study/46/azerbaijan/majissues.htm> (02 Ağustos 2005).

<http://www.azernews.net/view.php?d=1456> (25 Mayıs 2003).

“Azerbaijan-Turkey turnover \$237,5 m in 6 months”, **Azernews**,

<http://www.azernews.net/view.php?d=6808> (29 Temmuz 2005).

<http://www.azernews.net/view.php?d=7205> (28 Ekim 2005)

<http://www.azernews.net/view.php?d=6045> (29 Ekim 2005)

<http://www.azernews.net/view.php?d=5518> (12 Kasım 2005)

<http://www.azernews.net/view.php?d=6396> (01 Kasım 2005)

<http://www.azernews.net/view.php?d=5274> (04 Kasım 2005)

<http://www.azernews.net/view.php?d=6049> (05 Kasım 2005)

Azerbaycan Cumhuriyeti Merkez Bankası (Milli Bank) resmi internet sitesi.

<http://www.nba.az/az/analitic/2005pulsiyaseti.shtml> (22 Haziran 2005)

Azerbaycan Respublikası Maliye bakanlığı Resmi Sitesi.

01 Nisan 2003 tarihi itibarıyla Azerbaycan Devletinin Dış Borcu

http://www.maliyye.gov.az/xardov_01.04.2003.shtml (01 Nisan 2003).

<http://www.azernews.net/view.php?d=2117> (15 Ağustos 2003).

<http://www.azernews.net/view.php?d=3468> (19 Şubat 2004).

“Dünyayı Değiştirecek Boru Hattı”, **Milliyet**.

<http://www.milliyet.com/2005/05/26/ekonomi/axeko02.html> (26 Mayıs 2005).

Cenk Başlamış, “Azerbaycan Vanayı Kapattı,” **Milliyet**.

<http://www.milliyet.com/2005/06/16/ekonomi/eko10.html> (16 Haziran 2005).

<http://proquest.umi.com/pqdweb?did=892268331&sid=1&Fmt=3&clientId=41947&RQT=309&VName=PQD> (25 Kasım 2005), Economist Intelligence Unit .

<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=153850> (26 Mayıs 2005).

Erhan Başyurt, “Bakü-Ceyhan Kırılma Noktası”, **Zaman** .

<http://www.socar.gov.az/index.php?explorer=ie&action=main> (21 Ekim 2005), Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi resmi sitesi

<http://www.today.az/news/business/19710.html> (29 Haziran 2005).

<http://www.today.az/news/business/19966.html> (18 Kasım 2005).

<http://www.zaman.com.tr/?bl=yazarlar&hn=177253>, (27 Mayıs 2005).

<http://www.zaman.com.tr/?bl=yazarlar&hn=186040> (24 Haziran 2005).